

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

1988/371

Tidsskrift for
kulturhistorie og
lokalhistorie
Udgivet af
Dansk historisk
Fællesforening

fortid og
nutid

BIND XXXV
HEFTE 1
SIDE 1-110
1988

Tekst – Teater – Diskurs

Historisk antropologi eller jagten på subjektet i historien

Af Lisbeth Nielsen og Poul E. Porskær Poulsen

Måltidet – vejen til antropologien

Den 1. i hver måned kom de gamle – aldersrentenyderne – til sognerådsformanden i Gødvad sogn. Gødvad, der er beliggende nordøst for Silkeborg i Midtjylland, var et lille sogn – på det tidspunkt vi her taler om, omkring 1. verdenskrig, bestod sognet af 500 sjæle. Nogle af disse kunne ikke klare sig selv, var for gamle til at arbejde, og fik derfor alderdomsunderstøttelse fra sognekommunen.

Det var noget af en festdag at komme op til sognerådsformanden for at hente penge. Sognerådsformanden, en gårdmand med stor lyst til selskab og samvær, og i øvrigt med et ikke ubetydeligt bijob som spillemand ved baller i egnens forsamlingshuse, præsiderede for bordenden i køkkenet hele dagen – drak kaffe, snakkede og udbetalte penge. Alle de gamle, der kom i løbet af dagen, nød et eller andet ved spisebordet. I hvert fald *kaffe*, som var gæstfrihedssymbolet; kom man til en gård eller et husmandssted kunne man være ret sikker på at blive budt på kaffe i køkkenet, ledsaget af en småkage og en snak.

Men der var forskel på hvad de gamle nød hos sognerådsformanden. Dagen var delt i et fast ritual med 3 fixpunkter. Tidligt om morgenen ankom en gammel kone, der blev siddende det meste af formiddagen, uafledigt drikkende kaffe og med snakken gående. Til middag kom en ældre mand af svensk afstamning, som var alene og derfor skulle deltage i familiens middagsmåltid denne ene gang om måneden. Og endelig det tredje fix-

punkt, eftermiddagskaffen, hvor det var skik at Pe' Aksel, egnens absolut sidste tater, kom og drak kaffepunch sammen med sognerådsformanden. Imellem de to var det mest lige forhold – de drak sammen og udvekslede historier og nyheder. Men det var selvfølgelig stadig sognerådsformanden, der var givere – både af flydende og fast føde og, som kommunens repræsentant, af understøttelse.

Skikken, der bød sognerådsformanden at give de gamle en form for måltid holdt sig også efter Socialreformen i 1933. I slutningen af 30'erne kom de 6–7 gamle mænd, der kunne hæve pension, også en gang om måneden – fik deres penge, en kop kaffe og en snak med sognerådsformanden, der på dette tidspunkt heller ikke var uden sans for selskabelighed.

En gang om året var det imidlertid anderledes, nemlig nytårsaften, for her var det blevet hævd, at traktementet blev udvidet til smørrebrød, øl, kaffe og cigar. Måltidet foregik i køkkenet og var specielt på den måde, at det ikke var et dagligt måltid, men et festmåltid, hvor dog kun de gamle deltog. Sognerådsformanden bespiste altså denne ene gang om året sognets fattige ud af eget overskud. Vi tolker det således, at han på den ene side opblødte en situation, der kunne føles ydmygende: at modtage penge fra sognet – på den anden side markerede han også magt og dominans, velbjergethed og derfor også overskud til en vis generøsitet overfor sognefæller lidt længere nede på den sociale rangstige. Der var altså ikke tale om udveksling, men umiddelbart om kommunikation af ulighed. Dette er dog ikke en tilstrækkelig præcis be-

Lisbeth Nielsen, f. 1953, cand. mag. i historie og etnografi.

Poul E. Porskær Poulsen, f. 1953, cand. phil. i historie.

Arbejder sammen med kandidatstipendiater på licentiatprojektet: Mennesker, mentalitet og kultur i et midtjysk sogn. Gødvad Sogn 1840–1940. Et lokalhistorisk projekt, der udover en empirisk interesse i mennesker og dagligliv i et landbosogn, også forsøger metodisk at samarbejde historiske og antropologiske indfaldsvinkler.

skrivelse af situationen, for bespisningen vidner også i høj grad om sognefællesskab og sammenhold, der som en historisk betinget størrelse udgør en vigtig del af den lokale diskurs: Selv om der var forskel på folk inden for sognet og forskellige dominansforhold gennemsyrede mange sociale relationer, så var man også fælles om en kontekst, sognets historie og miljø. Begge forhold – modsætning og sammenhold – var indeholdt i – ja, faktisk konstituerende for sognekulturen.

Nogle af disse forhold fortæller måltidssituationerne om – måltidet er nemlig mere end blot fødeindtagelse. Det udgør ligeledes en social situation, hvor relationerne mellem mennesker udspilles på mere eller mindre symbolsk eller metaforisk plan.

Et andet eksempel fra Gødvad sogn i begyndelsen af dette århundrede er *spisegilderne*. Ved grundigt at beskrive og tolke på gårdmændenes spisegilder, beskrives og tolkes også relationerne inden for denne gruppe, kommunikationen af jævn velbjergethed, gæstfrihed, venskab og ligeværdighed. En ren økonomisk betragtning af spisegilderne er imidlertid for snæver, for jordtilliggende kan ikke altid forklare hvem der kom sammen i selskabeligt øjemed. Hvis vi betragter spisegilderne – hvem inviterede hvem o.s.v., og altså forsøger at etablere en netværksanalyse – træder forhold som slægtskab, historie, sogneengagement, arbejdsfællesskab også frem. Og naturligvis naboskab, selvom det heller ikke er entydigt, idet det i hvert fald i et tilfælde netop *ikke* var naboerne, man inviterede til spisegilde.

Spisegilderne viser sig således at udgøre et uhyre kompliceret net af relationer mellem mennesker inden for sognemiljøet, og fremtræder som vigtige fixpunkter i analysen af sognet som en social kontekst.

Går man lidt videre kan man ikke undgå at komme til at se på kaffen, der, som nævnt ovenfor, var en fællesnævner, som inkluderede så godt som alle sognets beboere. Alle kunne komme hos hinanden og være sikker på i hvert fald at blive budt på kaffe – her kendtes tilsyneladende ingen sociale grænser. Men mest udbredt var den uformelle kaffe-

drikning nok i de forskellige enklaver, som kan udskilles, selv i så lille et sogn som Gødvad. I mindre, sluttede områder, som f.eks. Sortenborg-området, Resendal eller Gødvad by, løb folk sammen på almindelige hverdagsaftener, i det daglige tøj – uden at forvente andet end en snak og en kop kaffe. Samværet var uformelt og dagligdags – og spørgsmålet om repræsentation og kommunikation af overskud var her ikke nærværende.

Denne form for 'sammenrend' var en vigtig samværsform, der indebar udveksling på lige vilkår. At drikke kaffe hos hinanden signalerede et sammenhold, i hvert fald på det minimumsplan, som naboskabet udgjorde.

Til disse tre former for måltid følger sig naturligvis det daglige måltid – en situation hvori man kan aflæse dominansforhold inden for husholdet. Således er det nemt at finde eksempler på at konflikter, der ikke kan udspilles i det magtforhold, der er etableret mellem tyende og husbond, gennemføres i forbindelse med mad og måltider. Eksempelvis er det påfaldende, at hvor gårdmandsfamilien spiste adskilt fra tjenestefolkene – og måske endda fik bedre mad end disse – ja, det var ikke noget godt sted at være som tyende.

Samtidig udgjorde det daglige måltid det basale fundament for gruppefællesskabet. At dele det daglige måltid signalerede inklusion i det fællesskab, som husholdet udgjorde.

I det nævnte eksempler fra vort stipendieprojekt om mennesker, mentalitet og kultur i et midtjysk sogn er beskrevet skitser med udgangspunkt i måltidet som en struktur af fortættede, betydningsladede forhold og relationer. Denne struktur er særegen i sig selv og adlyder sine egne interne grammatiske former. Indenfor den antropologiske tradition anvender man betegnelsen »relationelt idiom« om sådanne centrale handlingsmønstre, hvor en kultur kommer til udtryk i koncentreret form.

»At betragte maddeling og måltidsritualer som et relationelt idiom er at spørge hvordan de forskellige relationsniveauer udtrykkes – rettigheder, forpligtelser, tillid, inkludering, ekskludering, hieraki, differen-

tiering – at spørge til selve formidlingens natur, og at spørge hvordan dette idiom er relateret til andre idiomer¹

Selve betegnelsen »relationelt idiom« har vi hentet hos antropologen Esther Goody (1973), der i analysen af en ghanesisk stamme fandt frem til fire specifikke relationelle idiommer, der så at sige gennemspillede hele det sociale liv, kommunikations- og formidlingsformerne og den menneskelige interaktion i det pågældende samfund: 1) hilse- og ærbødighedsadfærden, 2) måltidet, 3) trolddommen og 4) de overnaturlige kræfter. Gennem en detaljeret beskrivelse og tolkning af disse centrale hverdagsfænomener opnåede Goody en forståelse af den kontekst som stammesamfundet udgjorde og betydningen, som lå i de menneskelige relationer.

Disse bemærkninger vil formodentlig ikke lyde som noget nyt og epokegørende for antropologer – måske snarere lidt banalt. Men for os som historikere tegnes der nye muligheder hermed. Som hovedpunkt for vores interesse med projektet ligger subjekterne i historien, deres omverdensforståelse, forestillingsverden og handlingsmønstre. Vi søger ligeledes at etablere et totalitetsperspektiv på Gødvals historie ca. 1840–1940, hvorfor vi kombinerer langeliniehistorie – udvikling/forandring i sognet over tid – med detaljerede, præcise snit i sognet på forskellige tidspunkter. Netop disse sidstnævnte synkrone analyser har givet os behov for inspiration og metodisk nytænkning fra antropologien. Vi har kort sagt haft behov for at udvikle en slags »historisk deltagerobservation« for at beskrive og forstå et ellers ret »tavst« og »fladt« sogn. Herved får vi nye indfaldsvinkler og begreber, der kan åbne sognet, eller rettere: det givne kildemateriale, som dels består af alle mulige former for skriftlige kilder og dels interviews med et stort antal Gødvad-boere.

Den antropologiske inspiration

I de foregående eksempler har vi antydningvis demonstreret hvordan vi i et historisk stu-

die kan hente inspiration fra antropologer til at fokusere på måltidet som er særligt udtryksfuldt fænomen med hensyn til såvel strukturering af sociale relationer, kultur, mentalitet og reproduktion heraf i hverdagen.

Den antropologiske inspiration bibringer os imidlertid ikke »kun« metoder og emner, men også – og måske mere overordnet – et andet perspektiv på studiet af kultur. Antropologerne studerer traditionelt fremmede kulturer, kulturer i andre verdensdele, andre samfundsformer, andre naturomgivelser, andre kontekster end de vestlige/amerikanske. Antropologen studerer først og fremmest dem der lever anderledes end hende selv.

Denne tradition kan sagtens føre på vildspor – de andre bliver sære, eksotiske, eller hvad der næsten kan være værre: ligesom os selv! Men den rummer også mere positivt en dimension af åbenhed, fordomsfrihed, ubeskrevethed, som med gunstig virkning kan overføres til historikernes studie af fortiden – af andre tidsalder.

Forskerens sensibilitet overfor det anderledes, det fremmedartede opøves og skærpes. Vi skal ikke vende os mod fortiden med en retrospektiv projektion – med udgangspunkt i noget vi mener at kende og dermed forstår – men tværtimod anskue fortiden som et ukendt land – en ukendt kultur. På tysk kaldes denne proces »Entfremdung« – at gøre bekendte ting fremmede og ukendte.²

Afstanden i tid er en afstand i kultur, uanset at vi beskæftiger os med vor egen umiddelbare fortid – med institutioner, livsformer, fænomener, som vi stadigvæk kan finde som levende elementer af vor egen kultur. Ifølge Hans Medick er det antropologernes feltarbejds-paradigme som kan bibringe os dette perspektiv:

»Feltarbejds-paradigmet tilbyder altså en nyttig – og nødvendig korrigerende af metoder indenfor human- og samfundsvidenskaberne, og særligt indenfor socialhistorien, hvor man for hurtigt fører det fremmede tilbage til noget kendt, hvadenten

1. Medick & Sabeian 1984 s. 15.

2. Medick 1984 s. 304–05.

dette sker gennem foregribelsen i systematisk-teoretiske konstruktioner og forklaringsansatser eller ved at postulere en ikke nærmere problematiseret hermeneutisk før-forståelse som forudsætning for forståelse overhovedet«. ³

Kirsten Hastrup begrundet afstanden teoretisk. Hun placerer kultur på et overordnet niveau i forhold til tid – studiet af andre tider er derfor først og fremmest et studie af andre kulturer. En erkendelse som måske kan falde historikere svær at håndtere grundet vores opmærksomhed overfor de diakrone linier – de kontinuerlige fænomener i historien. ⁴

Desuden har vi hos antropologerne fundet en tilgang til kultur, som vi kan arbejde videre med i vores projekt som totalhistorisk analyse. Den amerikanske antropolog Clifford Geertz omtales ofte af kulturhistoriske forskere som *den* antropologiske inspiration og også vi har derfor kigget nærmere på hans kulturbegreb.

Kultur betragtes og analyseres her som kommunikation, som budskaber mennesker imellem. Budskaberne er ifølge Geertz en tolkning af erfaringer fra den virkelighed menneskene indgår i – en tolkning hvor individet fremstiller sig selv og en særlig opfattelse af omverdenen – for sig selv og for sine omgivelser. ⁵ Geertz betegner kultur som et net af betydninger som menneskene spinder omkring sig selv, og som giver betydning til dagliglivets hændelser. Kultur fungerer dermed som en fælles – d.v.s. offentlig kontekst, indenfor hvilken man kan vælge sine handlinger, tolkninger, sprog, gestik m.v. Og hvor disse får eksistens – betydning – for andre. Der er ikke tale om en determinering af enkelthandlinger, men om et spillerum for valgmuligheder. ⁶

Selve denne kommunikation foregår via forskellige former for udveksling, først og fremmest gennem sproget som det vigtigste

medium, men også gennem sociale handlinger, institutioner og materielle/fysiske udtryk (tøj, bolig, haver o.s.v.). Kommunikationen betjener sig af tegn. Det er gennem tegn vi meddeler os til hinanden og sådanne tegn kan tolkes. De indgår i og får deres betydning i et symbolsk univers, som er specifikt for en specifik kultur.

Vi får altså dels brug for en systematik som kan »ordne«/udskele de forskellige meddelelsesformer, som vi betjener os af, dels for metoder som kan anvendes i en tolkning af de forskellige symboler og derigennem aflæse meddelelserne i hverdagslivets kommunikation.

Geertz vælger selv at betragte kulturer som værende sammensat af »tekster«, hvor de enkelte kulturelle udtryk (de sociale handlinger) kan underkastes en hermeneutisk dybdetolking i lighed med f.eks. et digt eller et drama. Det teoretiske udgangspunkt herfor er Paul Ricoeurs overvejelser om parallellen mellem tekst og social handling. Sociale handlinger besidder – som tekster – en vis autonomi i forhold til de socio-historiske betingelser, hvorunder de »produceres«. Handlingen kan igangsætte begivenheder uafhængigt af intentioner, den kan tolkes af ikke-tilstedeværende o.s.v. Handlingens betydning står tilbage, når handlingen selv er udspillet, og betydningen rækker derved ud over handlingen i tid og rum. Den kan derfor også aflæses som noget i sig selv, formidlet af en strukturalistisk analyse. Samtidig indeholder social handling på samme måde som tekster en reference, som muliggør en dybdetolking, der bevæger sig ud over handlingens egen struktur og tilbage til den verden der afbilledes, d.v.s. til den kontekst, hvori handlingen udspillede sig. ⁷

Målet for en sådan kulturanalyse er at sikre såvel forståelse som forklaring af handlingsmønstre. Tolkningen skal principielt foregå i et tæt samspil med den konkrete situation –

3. Medick 1984 s. 305.

4. Hastrup 1985b s. 323.

5. Geertz s. 448 ff.

6. Geertz 1973 s. 5–11.

7. Ricoeur 1981 s. 209 ff.

»det virkelige livs uformelle logik«, ligesom det er nærheden hertil, der afgør tolkningens forklaringsværdi, snarere end entydige, afsluttede forklaringer eller *rekonstruktionen* af et logisk sammenhængende univers.⁸

Med dette perspektiv kan Geertz i en berømt analyse behandle den balinesiske hane-kamp som en omfattende tematisering af balinesisk livserfaring. Hane-kampens dramatiske forløb er ikke kun ritual, men en kollektiv tekst, hvori balineserne tolker deres erfaringer for hinanden og dermed fortæller hinanden om deres kultur. Antropologens opgave bliver så at aflæse denne tekst »over skulderen« på balineseren.⁹

Antropologernes praktiske studier foregår gennem deltager-observation, man lever sammen med sine »aktører«, og man iagttager dem mere distanceret som forsker/analytiker. Geertz fastholder denne dobbelthed i sin bestemmelse af den antropologiske praksis: *thick description*, hvor antropologen foretager en detaljeret og udtømmende beskrivelse af det studerede fænomen, samtidig med at betydningen af handlinger og tale tolkes.¹⁰

Geertz fremhæver at den antropologiske beskrivelse skal være aktørorienteret. Den skal foregå ud fra »the native's point of view«, hvor man rekonstruerer betydning, som den fremstår for de pågældende subjekter/individer. Forskeren foretager sin beskrivelse med udgangspunkt i erfaringsnære begreber, som f.eks. angst (fremfor fobi) og skaber sig derigennem en basis for at indgå i en dialog med de »indfødte«. Sagt på en anden måde, gælder det om at opnå »familiarity with the imaginative universe within which their acts are signs«.¹¹

Tolkningsprocessen forbliver hos Geertz ikke på det erfaringsnære niveau – i øjenhøjde med aktørerne, men indeholder også en mere

erfaringsfjern dimension, hvor forskeren når frem til dybereliggende betydninger, som ikke umiddelbart er tilgængelige fra »the native's point of view«.¹²

I den nyere antropologiske diskussion peges på den stadige, iboende sammenligning mellem kulturer, som må foregå for at en kultur overhovedet kan konstitueres. Sammenligning indebærer en overdrivelse af særtræk og en indirekte pointering af hvad de pågældende kulturer *ikke* er. En sådan underforstået sammenligning foregår nødvendigvis også i den antropologiske forskning mellem forskerens egen kultur og den udforskede og er overhovedet forudsætningen for at forstå en fremmed kultur.

»Tvær-kulturel diskurs« sammenfatter det meste af antropologiens væsen. Det er en diskurs med to objekter: »os selv« og »de andre«, der bliver materialiseret samtidigt. Da kulturer symbolsk trænger ind i hinanden, kan de ikke fuldstændig adskilles. I løbet af den tvær-kulturelle diskurs lykkes det derfor antropologien at fremstille eksplisit eksotiske befolkninger som implicit velkendte, samtidig med at eksplicit velkendte befolkninger fremstilles som implicit eksotiske.¹³

Antropologens hjemlige kultur må derfor erkendes som et direkte produktivt element i »overdrivelsesprocessen« – i den skærpelse som giver liv til den »anden« kultur.¹⁴

Thick description karakteriseres endvidere af Geertz som mikroskopisk: forskeren griber fat i »small facts« – afgrænsede, små og dagligdags situationer, som igennem en tolkning kan fungere som nøgler til større, måske ubevidste kulturelle sammenhænge og begrebsdefinitioner.¹⁵ Man kan således nærme sig ab-

8. Geertz 1973 s. 19 ff. Geertz tager direkte afstand fra strukturalismens »dechifring« af kulturelle systemer. Geertz 1973 s. 449.

9. Geertz 1973 s. 448 ff.

10. Geertz 1973 s. 6 ff.

11. Geertz 1973 s. 13 ff.

12. Geertz 1973 s. 23 og Geertz 1983 s. 57 f.

13. Hastrup 1985b s. 314.

14. Hastrup 1985b s. 313 ff.

15. Geertz 1973 s. 21 ff.

strakte spørgsmål som f.eks. menneskeopfattelse, men det er af afgørende betydning for Geertz at sådanne generaliseringer foretages indenfor en enkelt »case« og ikke på tværs af flere. Man udvikler sine begreber i forhold til én bestemt kultur, uden nødvendigvis at skulle anvende dem på andre kulturelle sammenhænge. Nye undersøgelser kræver efterprøvninger og tillempelser.

»Den almenhed, som den (analysen, v.a.) kan forsøge at opnå er et resultat af distinktionernes forfinelse, ikke af abstraktionernes rækkevidde.«¹⁶

For os at se en betoning af respekten for det historisk specifikke – for verdens mangfoldighed, ville Geertz selv kalde det – og en skepsis over for teoretisk determinisme. Tilbage står imidlertid stadigvæk spørgsmålet om hvordan vi etablerer en meningsfuld forbindelse mellem det unikke Gødvad og det generelle Danmarksbillede. Her bliver Geertz os svar skyldig, mens der er betydelig mere hjælp at hente hos de historisk-antropologiske forskere, som introduceres nedenfor.

Uanset at vi i vores udforskning af historiske miljøer er henvist til andre typer »informationer« og en anden praksis end antropologerne, forekommer Geertz' karakteristik af »thick description« dog at indeholde udbytterige perspektiver for studiet af historiske lokalsamfund. Samtidig illustreres hvordan vi som historikere kan lade os inspirere af den antropologiske forskning, og forsøgsvis integrere perspektiver og metoder herfra i vores egen forskningstradition. Vi er ikke interesserede i antropologien som leverandør af færdige teorier, modeller eller begrebsapparater, men netop i dens forfinede distinktioner, som eksempler på, hvordan man først analytisk kan splintre hverdagslivet, for dernæst at samle det igen i en forståelig og meningsgivende kultur. Også vi vil selvfølgelig foretage en konkret afprøvning og videre forfinelse af metoderne både i relation til et konkret materiale og i relation til vores samlede analytiske tilgang.

Antropologerne kan åbne op for nye fixpunkter – for andre systematikker i analysen af kultur, f.eks. måltidet, hilseformer, eller ritualer generelt, analyseret som en formidling og bearbejdning af hverdagserfaringer. Ligeledes det relationelle netværk, som mennesket er placeret i/placerer sig i, hvor selve struktureringen heraf sammen med de omgangsformer og adfærdsmønstre, som udspilles mennesket imellem betragtes som betydningsladede og fyldt med budskaber. Hvis man altså forstår at »læse« dem. Der har antropologerne givetvis meget at lære historikerne, hvis færdigheder på det punkt nok må siges at være elementære, ikke mindst fordi vi i vores faglighed traditionelt har været sporet ind på andre emneområder og problemformuleringer.

Vi tilhører selv en historikertradition, som har lagt vægt på at analysere sociale interesser og modsætninger, samt de handlingsmønstre og den forandring, som udspringer derfra. Vi forholder os kritisk til vore kilder, d.v.s. vi søger at nå frem til de formodede rationelle interesser og hensigter bag selv fremstillingen i ord og handling. I den forstand kan vores behandling blive »reduktionistisk« i forhold til det univers, hvorfra de konkrete handlinger, den konkrete sprogbrug henter sin betydning. Historikerne er her nok tilbøjelige til at skræve hen over grøften, som en generende forhindring, i den evige jagt efter vand.

Orienteringen mod objektivt bestemte relationer fører os ofte frem til dikotomier, til en- eller to-dimensionelle skemaer, når vi analyserer mellemmenneskelige relationer. Vi har derfor ikke umiddelbart blik for – eller interesse i – mangfoldigheden i struktureringen af de sociale relationer i en specifik hverdags-situation, og heller ikke for den udsagnskraft et sådant flerstrengt netværk kan rumme vedr. kultur og mentalitet. Det er således ikke nok at få øje på hverdagslivets historie, man må også (turde) tillægge hverdagens gentagne, trivielle aktiviteter *betydning* som kommunikation – som kulturel produktion og re-

16. Geertz 1973 s. 25.

produktion på basis af de fælles »grammatikker«.

Sociale relationer

Vi vil altså gerne inspireres, dog ikke ligefrem forføres (jvf. en bekymring som W. Roseberry fremfører), og fastholder derfor også vores ståsted, hvor vi hverken taber den historiske forandring eller den sociale konflikt af syne: Den traditionelle kritik af antropologien, som også kan fremføres mod eksempelvis tekst-analogien, som den anvendes hos Geertz.¹⁷

Det skal dog retfærdigvis nævnes, at den nyere antropologiske forskning udviser stor interesse for historien.¹⁸ Og samtidig har historikere også forsøgt at indarbejde de synkron antropologiske metoder i det historiske udviklingsperspektiv – og denne historisk antropologiske forskning ser for os ud til at muliggøre en forskning med det historiske subjekt, dets oplevelser, bevidsthed og mentalitet i centrum. En tendens som i de senere år har ligget i historieforskningens frontlinie.

Hvor Geertz sagde: »tekst«, siger den amerikanske historiker Rhys Isaac »teater«.¹⁹ Han ser det sociale liv – både i rutinerne og de mere opsigtsvækkende begivenheder – som en kompleksitet af *ageren*. De historiske situationer ses som et stykke drama, hvor ord, kuliser, kostumer, gestik og rekvisitter bærer budskaber, der uophørligt udveksles og fortolkes. Disse forskellige former for budskaber – som man også kunne kalde kommunikationen – opfatter Isaac som »action-statements«, altså handlinger, udtryk, tale, der kan beskrives og fortolkes:

»Den bunke af socio-dramatiske forholdsregler gennem hvilken den interaktive kommunikation kan opnåes – udtryk, ordre og i sidste instans tvang – bliver bekvemt udtrykt ved ordet dramaturgi. Det er

umiddelbart klart at enhver kultur og subkultur har sit eget særegne dramaturgiske udstyr, som består af »kulisser«, »rekvisitter«, »kostumer«, »roller«, »tekst-formulærer« og, skønt flygtige, så dog nok så vigtige, »måder« at handle og bevæge sig på (...) Teatermodellen tjener til at fremhæve de regler, der styrer så meget af den samfundsmæssige gøren og laden. De fælles betydningsslag som udfyldes – kulisserne, kostumerne, rollerne og adfærdsmønstrene tjener på samme tid som begrænsende foranstaltninger på aktørerne gennem hvilken en effektiv – ja ligefrem kraft- og tvangsbetonet kommunikation kan udføres.«²⁰

Situationerne, som Isaac finder i kilderne, er i sig selv små og ubetydelige, men kan beskrives og tolkes ord for ord, rekvisit for rekvisit, metafor for metafor o.s.v. Gennem opstillingen af en række scener viser Isaac den betydning, handlingsudsagnene udtrykker i forskellige sammenhænge eller »settings«.

Vægten kommer således først og fremmest til at ligge på social interaktion og kommunikationsprocessen inden for en bestemt kontekst eller referenceramme. Situationerne ændrer sig dynamisk og kontinuerligt med de menneskelige relationer og tale. Vigtigt bliver i denne sammenhæng beskrivelsen og tolkningen af metaforerne, som ikke nødvendigvis behøver at have samme betydning i forskellige situationer, ligesom handlingerne ikke har en én gang given betydning. Alt kommer an på til hvem, og i hvilken situation, der kommunikeres – hvilken kontekst situationen udspilles i. Dermed belyses ikke mindst dominans- og afhængighedsforhold, og hvordan disse ændres socialt over tid.

Kodeordene for Isaacs teatermodel er således sociale relationer og metaforer. En tæt beskrivelse og tolkning viser hvordan relationer og tale hele tiden ændres i forhold til »rollelisten«, »kulisserne« m.m., og igen virker tilbage på konteksten.

17. Se Rosenberry 1982 s. 1013 ff.

18. Se f.eks. Hastrup 1985, Sahlins 1985, Rosaldo 1980.

19. Isaac 1982.

20. Isaac 1982 s. 350–51.

Isaac er én af de historikere, der på inspirerende vis har brugt antropologiske metoder i det han kalder etnografisk historie. Andre kunne nævnes, og vi har valgt at koncentrere os om kredsen omkring de to historikere Hans Medick og David Sabeau, der har arbejdet sammen på Max Planck-Institut für Geschichte i Göttingen gennem flere år – ikke mindst med at organisere inspirerende og frugtbare møder mellem antropologi og historie.²¹

Analysen af udsagn, der kan pege på de sociale relationers tvetydige indhold er hovederindtet for bogen »Interest and Emotion«,²² udgivet som et yderst konkret resultat af et møde mellem antropologer og historikere i Paris 1980. Bogen er en samling af mindre afhandlinger omkring tema'et familie og slægtskab, og som fixpunkter i analysen introducerer Medick og Sabeau to tilsyneladende modsatrettede forhold, nemlig *følelser* og materielle økonomiske *interesser*.

Begge begreber er socialt konstitueret: materielle interesser og forfølgelsen heraf er kun meningsfuld i forhold til andre mennesker og ligeså med følelserne, forstået således, at måden man udtrykker følelser på, kan ses som de sociale relationers »grammatik« eller symboliske system.

Med interesser og følelser peges på relationerne inden for en gruppe af mennesker i en bestemt kontekst – og det er vigtigt at holde sig for øje at interesser og følelser er blandet sammen på mange forskellige planer inden for gruppen – analysen af de sociale relationer kan aldrig være entydig. Interesser og følelser hænger sammen og betinger hinanden, og ligeledes gør talen om dem. Det er derfor også vigtigt at analysere sprog og metaforer, for at forstå den kode, som bruges, når man taler om bestemte forhold. En kode, der kan være bygget på underforståede meninger, fortættet med en deskriptiv symbolisme, der er svært forståelig for den udenforstående. Denne form for tale peger på et fællesskab inden for et tæt miljø, den er et resultat af og sym-

boliserer en fælles historie og baggrund. Og en analyse af de sociale relationer inden for et miljø, som vil tage hensyn til både interesser og følelser, må tolke på kommunikationens metaforiske elementer.

En central situation til formidling af relationerne mellem en gruppe mennesker er, som vi antydede i indledningen, måltidssituationen. En analyse af handlinger og udsagn i forbindelse med måltidet kan udskille centrale pointer omkring magt- og dominansforhold, kønsmæssige forskelle o.s.v. Hvad udsiger *kommunikationen* i forbindelse med et måltid om relationerne mellem de indblandede mennesker, og i videre forstand deres forhold til mennesker uden for gruppen: måltidet som relationelt idiom.

Medick og Sabeau tager i overvejelserne omkring måltidet udgangspunkt i det daglige måltid i familien og husholdet, men at man også ved at se på et mere *specielt måltid* kan udvikle et detaljeret og differentieret syn på det samfund, hvori det udspiller sig, viser antropologen Gerald Sider i sin analyse af »scoff«-skikken på Newfoundland.²³ Sider viser, hvordan de sociale relationer er gennemsyrede af konkurrenceforhold og konflikt, men også omsorg og fællesskab.

»Scoff'en« er i sig selv en tvetydig affære, for på den ene side er det et selskab, hvor et antal mennesker er sammen, har det rart, spiser god mad, drikker og synger viser – på den anden side er maden, der nydes til festen regulært stjålet fra andre medlemmer af det lille fiskersamfund.

Denne sammenblanding af konkurrence og sammenhold kan Sider føre tilbage til handelskapitalistiske forhold i forbindelse med fiskeriet i forrige århundrede. Handelsmanden, der var aftager af fiskerfamiliernes fangst, satte disse familier op imod hinanden, for det første gennem truck-systemet, hvor familierne aftog varer hos handelsmanden mod at aflevere hele fangsten til ham om efteråret. Handelsmanden måtte imidlertid regne med tab, fordi nogle fiskere ikke var så

21. Se Berdahl m.fl. 1982 og Medick & Sabeau 1984.

22. Medick & Sabeau 1984.

23. Sider 1984.

dygtige eller heldige som andre, og derfor ikke fik fanget nok til at dække regningen. Det tab, der opstod kunne handelsmanden kun inddrive ved at de dygtige fiskere ikke fik så meget for deres fangst, som de egentlig burde. For det andet tal-qual-systemet, hvor alle fangster blev lagt sammen og solgt til handelsmanden for en gennemsnitspris. Dette medførte et konkurrenceforhold, hvor man nøje sørgede for ikke at gøre mere ud af rensning og konservering af sin fangst end naboen, og holde øje med, at han ikke gjorde mindre end én selv.

Konkurrencesituationen ser Sider afspejlet i måltidsskikken, »scoff-en«, men understreger dog også fællesskabet som en forudsætning for, at skikken overhovedet kunne eksistere. Typisk er det nemlig, at det kun var fuldgyldige medlemmer af samfundet, der kunne deltage – og det samme forhold gjorde sig gældende i forbindelse med de specielle løgnehistorier mændene fortalte om, for og i diskussion med hinanden, og de ydmygelser og ubehageligheder, der hørte med, når man modtog gaver eller hjælp.

Practical jokes udført i sammenhæng med gavegivningen kan være ubehagelig for den, det går ud over, men samtidig undgås den afhængighed og de forpligtelser, der normalt forbindes med gavegivning, idet giveren som regel var anonym – eller måske rettere: kollektiv.

Sider ser således relationerne mellem mennesker, ritualer og hverdagsliv i en historisk sammenhæng. Skikken tolkes som en kritisk historisk erfaring formet af menneskenes egen sociale interaktion. Newfoundlandartiklen bliver en inciterende øvelse i historisk antropologi, som har meget at give til den fortsatte udforskning af historiske samfund og kultur.²⁴

Det talte ord

I 1985 udgav den amerikanske historiker David Warren Sabean bogen »Power in the Blood«, et studie i Württemberg-regionens folkekultur fra 1500 til ca. 1600.

Bogen er blevet til på basis af 15 års studier i denne regions historie, koncentreret om landsbyen Neckarhausen. Sabean har i en periode været tilknyttet Max Planck instituttet i Göttingen og har som allerede nævnt bl.a. arbejdet sammen med den tyske historiker Hans Medick. I »Power in the Blood« realiserer han på meget inspirerende vis et antropologisk-historisk projekt med en tydelig forbindelse til såvel Siders som Medicks overvejelser herom.²⁵

Når vi finder Sabean inspirerende og en fyldig introduktion værdig, så skyldes det først og fremmest, at hans bog forekommer eksemplarisk med hensyn til integration af den antropologiske inspiration i en større historisk analyse. Han anvender et meget bredt, men ret traditionelt, skriftligt kildemateriale, med de huller, mangler, »fordrejninger«, tilfældigheder og uafklarede områder, som et sådant nu engang stiller forskeren overfor. Hans behandling af det er imidlertid ikke traditionelt historisk – men netop antropologisk inspireret.

I sit overordnede projekt,²⁶ beskæftiger Sabean sig med en blanding af socialhistoriske og socialantropologiske emner: han analyserer regionens økonomiske forhold, politik, befolkningsudvikling, social kontrol o.l. på forskellige niveauer og har herunder lagt særlig vægt på at udforske slægts- og familieforhold.

I »Power in the Blood« bygger han så at sige oven på disse grundstudier, idet han bruger dem som afsæt til undersøgelser af mentalitet og kultur i regionens landsbyer. Samtidig får han så derigennem kastet lys og klarhed tilbage på sine forudgående forskningsresultater.

24. Desuden skal fra »Interest and Emotion« nævnes David Sabeans bidrag om Neckarhausen ca. 1800, hvor relationerne mellem svogrene var den centrale akse i familieforholdene, Sabean 1984, og Hans Medicks om arbejde, selskabelighed og fritid i landsby-»spindestuerne« fra 15–1600-tallet og frem i 1800-tallet, Medick 1984b.

25. Medick 1984.

26. Se Sabean 1976.

tater inden for grundstudierne, f.eks. af politiske forhold.

Sabean skaffer sig adgang til landsbykulturen gennem forskellige verdslige og religiøse retssager og indberetninger, der i hans fremstilling kommer til at udgøre en kæde af sager – af øvelser, som han kalder dem. Emnerne spænder fra nadver-konflikter i 1500-tallets slutning, over sager mod en paranoide præst, en profet og en 13-årig heks i 1600-tallet til en mordhistorie fra 1700-tallet. I hvert enkelt tilfælde tilvejebringer afhøringer, indberetninger o.l. en mængde konkrete oplysninger om landsbyens liv som et sprogligt materiale, som Sabean bringer til at berette om kultur og mentalitet på et dybere plan.

Man kan sige, at den social-antropologiske inspiration, som kom til udtryk i projektformuleringen fra 1976, her suppleres med en kultur-antropologisk dimension, hvor Sabean fokuserer på sprog og kommunikation i bred forstand og tolker disse som tegn. Han opsporer og analyserer metaforer og symboler i sprog og handling – i den sociale diskurs som den udspiller sig internt i landsbyen og mellem landsbyboerne og myndighederne. Desuden »etablerer« han en diskurs. Han inddrager teologiske, samtidige begrebsanvendelser som konfronteres med de lokale i diskussion. Her igennem afklares betydningsforskelle og -overensstemmelser.

Behandlingen af enkeltsagerne er detaljeret, mikroskopisk, aktørorienteret og søgende efter betydning. Altså øvelser i historisk deltagelseobservation. Enkeltsagerne er som nævnt vidt forskellige, ligesom også kildematerialet veksler fra sag til sag. Når de alligevel fremstår som led i en kæde, så skyldes det at de er bundet sammen af de 3 hovedkategorier: *herredømme, fællesskab, menneske*, der udgør den grundlæggende struktur i Sabeans analyse af Württemberg-regionen.²⁷ Historierne bidrager hver især med kød og blod til disse kategorier på de givne tidspunkter, således at det bliver muligt at se dem udvikle sig over tid. Generalisering/abstraktion inden for en

sag afprøves, justeres og forfines i den næste (som Geertz ville have sagt det).

Særlig vægt lægges på spørgsmålet om hvilke menneske-forestillinger, hvilke menneske-begreber, der kan udledes af diskursens symbolske univers. Via denne ledetråd føres vi ind i og ud af Württembergs landsbymiljøer og deres »mentaliteter« for til sidst at have fået en kommentar til menneske-begrebets *historiske* udvikling og forandring i perioden 1500–1800. Samt et forslag til hvordan historie og antropologi – det syngkrone snit og den diakrone linie – kan fungere sammen og derved berige hinanden.

Kultur – diskurs

I sin udforskning af Württembergs folkekultur anvender Sabean et kulturbegreb, som forekommer umiddelbart besnærende – det er åbent, dynamisk og enkelt. Kultur bruges her om »en serie argumenter« – en diskurs blandt mennesker vedr. de almindelige fænomener i deres daglige liv. At være fælles om en kultur betyder at være fælles om de materielle og symbolske elementer, som indgår i denne dagliglivets diskurs. Man er altså ikke fælles om en idé, om normer og værdier, men om et særligt sæt af symboler, et særligt forråd, som kan sættes i bevægelse²⁸.

Kultur betragtes endvidere som et medium, hvor konflikter gennemspilles. Kultur er en kamp om betydning – om retten til at definere betydningsindholdet i en konkret situation. Kultur er dermed også en kamp om position. Man forsøger at udøve dominans, sætte sig til modværge eller erobre social magt gennem »betydning«. Dermed være også sagt, at der her ikke opereres med eet »native's point of view« men med flere. Betydningen i de symbolske udtryk er heller ikke en gang givet, men i en stadig udvikling og forandring. Kultur betegner en proces – ikke et produkt – og betydningsproduktionen foregår dagligt gennem hverdagens aktiviteter og den aktive argumentation mellem fæl-

27. Sabean 1985 s. 20 ff.

28. Sabean 1985 s. 94 ff og 29 f.

ler. Brugen af diskurs-begrebet forekommer os derfor at være en mere perspektivrig vej til nuancering og forståelse af (folke-)kulturen end Geertz' »tekst« og Isaacs »teater«.

Folkekulturen som diskurs udspiller sig ikke i et lukket rum, men er indfiltret i en »større« struktur, med et konkret herredømme. Sabeans tilgang indfrier dermed et af de centrale krav som Medick har formuleret til kulturel tolkning:

»Kulturel tolkning, herunder de historiske subjekters tolkning af sig selv og af det fremmede, kan ikke adskilles fra det mennesker gør mod hinanden. Først og fremmest slet ikke fra det, der bliver gjort imod dem eller tvunget ned over dem«. ²⁹

Sabean lægger vægt på herredømmets tilbud om at yde sine undersåtter juridisk og åndelig beskyttelse til gengæld for modbydelser i form af penge, produkter, soldater. Beskyttelsen indebærer – som udtrækket – indgreb i fællesskabet, fordi beskyttelsen defineres af herskeren, og herskerens konkrete behov. Samtidig sker der hermed også et forsøg på at definere undersåtternes behov og i videre forstand deres individualitet, deres menneskelighed. Dette er for Sabean den egentlige magtudøvelse, som ikke kun griber ind i fællesskabet, men også langt ind i konstitueringen af individet. Kultur og mentalitet må forstås ud fra dette samspil: herredømme – fællesskab som et dialektisk forhold i bestandig udvikling, afhængigt af herredømmets behov og afhængigt af fællesskabets evne til at sætte sig til modværge/gøre sig gældende i en given situation. ³⁰

Med en sådan indfaldsvinkel til kultur og betydningsproduktion skærpes opmærksomheden over for de alternative »betydninger«, og over for – med Sabeans formulering – »the slight variations« som optræder i gennemspilningen af kulturelle temaer. ³¹ Altså søger man afvigelser, diskontinuitet og alternativer frem for ensartethed, kontinuitet og samstem-

mighed. Man kan derigennem indkredse kampen om betydning og kampens kombatanter, og – ikke mindst – opfange de processer, hvor kultur skabes – hvor betydning bliver til. D.v.s. hvor struktureringen af den symbolske verden foregår, ikke kun som brud, men også gennem reproduktionens gradvise glidninger.

Metaforen

Studiet af folkekulturen bliver på denne måde ikke et studie af noget oprindeligt og sejt, heller ikke af noget sammensvejet – en folkelig autonom kultur, men derimod af en aktiv, konfliktfyldt, bevægelig diskurs med rod i hverdagens livsvilkår, gentagelser, trivialiteter, skænderier, forpligtelser og herredømmeudøvelse. Sabean studerer kultur som den kommunikerer gennem sproglige udtryk, sociale handlinger og relationelle netværk. Kommunikationen foregår via symbolske strukturer, d.v.s. via metaforer, og det er derfor igennem en tolkning af metaforer at Sabean får adgang til den grundlæggende logik bag handlingsmønstre og tale.

Nadveren er et eksempel på en sådan metafor, og en kort præsentation af nadverens betydning i en konkret sag kan forhåbentlig tjene som klargørende illustration af Sabeans tolkningsmetode.

I visitationsprotokoller fra 1580'erne er Sabean gentagne gange stødt på indberetninger og klager over landsbyboere som nægter at deltage i nadveren eller fremsige den del af Fadavor, hvor man tilgiver sine fjender. Der er ikke tale om at disse mennesker afviser ritualet, religionen eller kirken. De ser sig blot ikke i stand til at gå til alters, fordi de ikke formår at tilgive deres fjender. Deres hjerter er oprørte, fordi de er involverede i konflikter, og at deltage i nadveren i en sådan foruroliget tilstand, var at udsætte sig selv for evig for-tabelse.

Omvendt anvender kirken nadveren som et

29. Medick 1984 s. 312.

30. Sabean 1985 s. 24 f.

31. Sabean 1985 s. 95.

åbent udtryk for at man individuelt, ensidigt tilgiver sine fjender. Konflikten bilægges her i personen, i hjertet, hvor man lader Gud sejre.

For begge parter repræsenterer nadvermåltidet fællesskabet. Man bekræfter sin placering inden for et menneskeligt fællesskab ved at deltage i ritualet. At nægte deltagelse er for kirken en synd, som burde straffes med udstødelse af fællesskabet – for landsbyboere er nægtelsen en åben demonstration af at der findes konflikter, enten inden for fællesskabet eller i forholdet til myndighederne. Tilgivelse er først mulig når striden er bilagt formelt. Derefter kan man tilgive sine fjender. Fjendskabet forsvinder dermed – eksisterer ikke som individuel erindring, og hjertet er igen beroliget og man kan derfor også igen deltage i nadveren.

Den disciplinerende funktion som nadvermåltidet har i kirkens definition, hvor man bøjer nakken og tilgiver modstanderen, som udmærket kunne være de verdslige eller kirkelige autoriteter, modarbejdes af landsbyboernes tolkning af nadverritualet. Ritualets betydning kommer her til at tjene landsbyboernes formål i opposition til kirkelige og verdslige myndigheder.³²

Hjertet er iflg. Sabeans en central kategori i denne diskurs, men igen betyder symbolet noget forskelligt. I kirkens betydningsdefinition er hjertet en kamplads mellem det gode og det onde. Konflikter bilægges ved at lade det gode sejre i hjertet, i individet selv. Landsbyboernes hjertes er ikke en sådan kamplads. Hjertet kan være foruroliget af konflikter, men konflikten er udvendig, og derfor skal den også bilægges udvendigt, d.v.s. juridisk gennem forlig. Først derefter er tilgivelse – fred i sjælen – mulig. Grundlæggende er der altså tale om forskellige opfattelser af individet.

I en mordundersøgelse fra 1700-tallet bestemmes »frygt« som et nøglebegreb i diskursen, og en nærmere undersøgelse af, hvorledes dette begreb anvendes af de implicerede parter, bliver en indgang til den lokale ud-

øvelse af magt og især oplevelsen heraf. »Frygt« er ligeså lidt som »hjerte« et teoretisk, sociologisk begreb, men derimod er erfaringsnær term, som fastholder et aktørorienteret perspektiv i tolkningen.

I definitionen af kultur som en argumentation, hvor der foregår en stadig kamp om betydning, sættes der endnu engang fokus på de sociale relationer, altså på forholdet mellem de personer og persongrupper, der deltager i diskursen, på deres indbyrdes netværk, på interesser og følelser. Sabeans aflæser netværket ved at foretage ikke blot en genealogisk, men også en betydningsmæssig rekonstruktion af de sociale relationer. Hvad forventer man sig implicit eller explicit fra sine blodsbeslægtede, fra de indgiftede, hvad betyder de forskellige betegnelser, man anvender om hinanden? Hvilke forpligtelser, fjendtligheder eller rettigheder indeholdes i de forskellige relationer?

Den måde hvorpå individet placerer sig mellem ven og fjende, mellem slægt og naboer, fortæller ikke blot om indholdet i en landsbykultur og et landsbyfællesskab, men også en særlig opfattelse af individet. Venskab og fjendskab svæver ikke frit, men er bundet til bestemte relationer, åbne personlige angreb eller skjult magi anvendes ikke i flæng, men igen mod hver sin gruppe af fæller. Følelser som had, misundelse eller loyalitet kan indtegnes på et socialt kort – i et socialt landskab med symbolske elementer.

Struktureringen af de sociale relationer i en given kontekst behandles altså som en strukturering af de menneskelige erkendelsesmåder, kræfter, handlingsmuligheder m.m., baseret på en opfattelse af mennesket som værende konstitueret af sin placering inden for en grundmasse (matrix) af sociale relationer.³³

Menneskebegrebet undergår dermed forandringer over tid, afhængigt af udviklingen i de sociale relationer, og d.v.s. i det historiske samspil fællesskab-herredømme, ligesom der heller ikke synkront betragtet behøver at være

32. Sabeans 1985, kap. 1 s. 37–61.

33. Sabeans 1985 s. 31 ff.

tale om et enstemmigt, entydigt »menneske«. ³⁴

Når Sabean gennem sine minutiøse sprogligt-tolkende analyser kan få folkekulturen i tale om sådanne store spørgsmål, så skyldes det ikke mindst, at han i modsætning til traditionel historiker-praksis tager sine aktører på ordet. At han i første omgang accepterer deres billeder og lader sig føre ind i det lokale univers, hvor det bliver muligt at forstå dagligdagens hændelser, aktiviteter og sprogbrug som betydningsladede, og dermed kulturelt udtryksfulde budskaber.

Til gengæld kan den historiske tilgang til emnet i al beskedenhed få æren for at forandringsperspektivet er centralt til stede i analysen, og det er ikke kun når vi bevæger os i tid fra sag til sag. Også inde i hvert enkelt historie er der skabt plads til kulturel dynamik og processuel forandring, både gennem de teoretiske begreber (eks. diskurs), og gennem åbenheden over for den historiske kontekst – det historiske rum – som omgiver den lille historie.

Historisk antropologi – et nyt paradigme?

Historisk antropologi har i de senere år givet anledning til en del debat, f.eks. i USA (*Journal of Interdisciplinary History*), og i Vesttyskland, hvor polariseringen ikke står mellem antropologer og historikere, men mellem hverdagshistorie og den historiske socialvidenskab. ³⁵ I Danmark har debatten kun glimtvis været nærværende, ³⁶ hvilket måske kan ses som et resultat af dansk etnologi og folkemindevidenskabs tradition for og gode resultater med empiriske studier af (ikke

mindst) 17- og 18-tallets landalmues materielle og åndelige frembringelser.

Der er imidlertid også inden for dansk kulturhistorisk forskning god brug for debat og yderligere konkrete forsøg med historisk antropologi. ³⁷ Men om historisk antropologi skal betegnes som et fag, eller en retning i sig selv, kan man nok stille spørgsmålstegn ved, for er det overhovedet muligt og ønskeligt at sammenbinde de to fag og skabe en symbiose?

Det er spørgsmål i den retning, vi vil overveje her i afslutningen.

I 1983 skrev den danske etnolog Palle Ove Christiansen et indlæg i *Fortid og Nutid*, som i undertitlen blev benævnt et »etnologisk argument«. Argumentationen vendte sig imod tanken om at sammensmelte historie og antropologi, og forsøg der var gjort i den retning.

POC mener at de to fags videnskabshistorie gør, at det er umuligt at sammenholde de faglige metoder og få noget fornuftigt ud af det. Thi historikerne mangler teoretiske overvejelser, er kun fokuseret ind på empirien og kilderne, mens antropologerne først og fremmest er interesseret i »problemet«.

Når en historiker således studerer en skik, en sædvane el.l. i en landsby, så er skikken først og fremmest interessant, fordi den er en indgang til lokalsamfundet som et socialt og kulturelt hele.

Antropologen derimod, siger POC, studerer ikke landsbyer, men studerer i landsbyer, fordi de »indeholder/repræsenterer nogle tilstrækkelige strukturfænomener som er nødvendige for at kunne udforske en bestemt problemstilling«. ³⁸ En analyse af en skik i et lokalsamfund bliver således nærmere til en undersøgelse af skikkens forhold til samfundet,

34. Sabean fremhæver i denne forbindelse Clifford Geertz' pointering af det specifikke ved det vestlige menneske contra en mangfoldighed af menneskebegreber set i et verdensperspektiv. Men han kritiserer samtidig Geertz for at overse, at det europæiske »menneske« er blevet til i den historiske proces og at det aldrig – heller ikke på ét givet tidspunkt – deles af alle europæere, men netop er et dominerende menneskebegreb i en konkret-historisk situation. Sabean 1985 s. 35 og note 84 s. 208.

35. Lütke vs. Kocka, se Süßmuth 1984.

36. Ex. Harbsmeier 1981, Østergård 1982, Christiansen 1983, Horstbøll 1984.

37. Vi opfatter da også det nystartede tidsskrift »Culture and History (no 1, Kbh. 1987) som et forum, der vil bringe denne forskning frem i lyset.

38. Christiansen 1983 s. 11.

og ikke et forsøg på at sige noget specifikt om det lokalsamfund, man beskæftiger sig med. Analysen af skikken har til formål at teoretisere over generelle problemstillinger.

Problemet bliver derfor, set fra POC, at de to fag simpelthen er interesserede i noget forskelligt. Desuden er historikerne ubekendte med den teoretiske antropologiske diskussion, hvilket medfører at en eklektisk udvælgelse i de antropologiske metoder har nogle implikationer, som historikeren slet ikke overvejer, endsiges er klar over. Og det er nok i virkeligheden her, at POC's hovedargument ligger.

Antropologen John Adams er inde på nogle af de samme forhold i en artikel fra 1981. Ligesom POC mener Adams at historikerne misbruger de antropologiske opfattelser og løsriver dem fra deres sammenhænge. Hvis man bruger bestemte antropologiske metoder, må man også tage teoretisk stilling, og dermed udsætte sig for kritik og polemik fra andre antropologiske retninger.

»Historiefaget må reflektere mere over sine mål og de redskaber faget benytter for at realisere disse mål. For antropologerne synes den manglende teoretiske interesse blandt historikere stadigvæk påfaldende. Men det rummer heller ikke mange perspektiver at låne begreber fra en anden disciplin, hvis begreberne dernæst blot misbruges eller anvendes uden omtanke«. ³⁹

Hvis historikerne, som Adams mener det er tilfældet, bevidstløst fortsætter med at fokusere på det unikke, hjælper det ikke at låne metoder og opfattelser fra antropologien, der, forankret i en bestemt teori har udviklet disse i f.m. omhyggelige undersøgelser af det jordnære – det som ikke afsætter sider i historiebøgerne.

Palle Ove Christiansen og Adams ser således kun farer ved at de to discipliner blandes sammen. Historikerne er tilfældige og kritik-

løse i deres udvælgelse af antropologiske metoder – og for at det skal kunne lykkes må historikerne på det nærmeste blive antropologer.

Bernard Cohn, der er professor i historie og antropologi, er af en anden mening. Han taler heller ikke om en symbiose af de to fag. Han ser derimod antropologien som en vigtig hjælpevidenskab for historikere, og omvendt.⁴⁰ Ved at inddrage antropologiske metoder får historikeren nuanceret sine udviklingsstudier.

Historikere har ofte udeladt forhold i analysen, som virkede irrationelle, eller som opfattedes som dække for politiske eller sociale konflikter. Men ved at vende sig mod antropologiske metoder, lærer historikeren at tænke anderledes, og stille andre spørgsmål:

»Historikerne tilskyndes til at stille spørgsmål til velkendte begivenheder som ellers er blevet overset, ikke så meget fordi disse volder hovedbrud som fordi de er blevet betragtet som uvæsentlige og i bedre hænder hos andre faglige discipliner«. ⁴¹

Den amerikanske historiker Natalie Z. Davis ser dog, ligesom Cohn ikke nogen fare ved at historikerne undlader at forholde sig til hele den antropologiske teori og polemik, når de bruger antropologiske metoder. De antropologiske metoder er ikke universelle opskrifter, der skal følges, men forslag og komparationsmuligheder.

»Antropologiens indflydelse på mine egne historiske betragtninger har ligefrem været at bestyrke min opfattelse – ikke af en uforanderlig fortid men af en mangfoldighed af menneskelig erfaring«.

»Antropologi kan åbne nye muligheder, hjælpe os med at tage skyklapperne af og give os et nyt ståsted, hvorfra vi kan betragte fortiden og opdage det mærkværdige

39. Adams 1981 s. 264.

40. Cohn 1981 s. 242.

41. Davis 1981 s. 269.

og overraskende i det velkendte landskab, som de historiske tekster udgør.«⁴²

Nogenlunde på samme måde kan man se den svenske etnolog Orvar Löfgrens opfattelse af den historiske antropologi, eller kulturstudiet.⁴³ Han understreger vigtigheden af at undgå tendensen til at ville »rydde op i«/bringe orden i et kulturelt system og derved glemme eller overse modsigelserne, inkonsistensen og desintegrationen.⁴⁴ En tendens, der har kunnet iagttages hos antropologer – og som egentlig svarer til historikernes ønske om hele tiden at se rationalitet og bagtanke. Begge fag har lært/lærer fra semiotikken og symboltolkningen at nuancere billedet af et kulturelt systems historiske kontinuitet. I stedet for at se historiske institutioner og fænomener som bevægende sig uforandrede igennem historien, må man være opmærksom på den evt. forskellige betydning disse har haft i forskellige perioder og hos forskellige grupper af mennesker.⁴⁵

Som sådan taler Löfgren entydigt om, at antropologien og historien kan/skal samarbejde – ikke forstået som et nyt paradigme, men som gensidigt inspirerende tværfaglighed. Meget inspirerende tegner han en forskningsstrategisk skitse over »the blind spots«, der trænger til at blive inddraget i forskningen for at mangfoldigheden, kompleksiteten kan træde frem. Først og fremmest drejer det sig dog om at åbne øjnene, at overraske sig selv, og hertil supplerer de to fag hinanden og leverer vigtige tilskud til kulturforskningen. Peter Burke ender i en artikel om mentalitetshistorie⁴⁶ ligeledes op med at fremhæve vigtigheden af at inddrage metoder fra andre discipliner, uden at det nødvendigvis behøver at signalere et paradigmeskifte.

For os selv som historikere er det vel symptomatisk, at de forskere vi har trukket frem i de

foregående afsnit, først og fremmest er historikere, der har arbejdet med antropologiske synsvinkler. Baggrunden i ét fag har sin pris: vi ser bedst mulighederne fra vort eget ståsted. Nogle antropologer har derimod ikke kunnet se mulighederne eller har i hvert fald rejst spørgsmål ved det formålstjenlige i at historikere bevæger sig ind på »deres områder«. At også antropologerne nu arbejder med historisk perspektiv er dog evident og med til at flytte kulturstudiet i retning af den nuancerede forståelse, som også Löfgren taler for. Kirsten Hastrup taler ligefrem om et nyt antropologisk paradigme:

»På nuværende tidspunkt fremtræder antropologi som en sammenfattet vidensdisciplin, som er opnået ved at inddrage så mange metoder som der er antropologer. Indenfor det nye paradigme er der plads til at beskæftige sig med historie, der fremtræder nøjagtig ligeså antropologisk som enhver rapport fra et eksotisk sted i verden.«⁴⁷

Vi må dog (i hvert fald på nuværende tidspunkt) fastholde at det er historie vi laver, og ikke antropologi. Ud fra Palle Ove Christiansens pointering af, at antropologer studerer i samfund, og ikke studerer samfundet som sådan, bliver det klart, at vi først og fremmest er interesserede i antropologien som et middel til at nuancere og flertydig gøre vores forskning i et historisk lokalsamfund. Det er Gødvad sogn, dets mennesker, deres hverdagsliv og forestillinger, vi er ude efter – og her er de metoder, tilgangsvinkler og synsmåder, vi har omtalt ovenfor af stor betydning.

Litteraturliste

Adams, John W. 1981. Consensus, Community and Exoticism, in: *Journal of Interdisciplinary History* XII:2, s. 253–265.

42. Davis 1981 s. 275. Se desuden Davis 1975.

43. Löfgren 1987.

44. Löfgren 1987 s. 13.

45. Löfgren 1987 s. 14.

46. Burke 1986 s. 125.

47. Hastrup 1985b s. 313.

- Burke, Peter 1986. Mentalitetshistoriens styrker og svagheder, i: *Den jyske Historiker* nr. 37: Det skrevne ord, Århus s. 116–128.
- Berdahl, Robert m. fl. 1982. *Klassen und Kultur*. Sozialanthropologische Perspektiven in der Geschichtsschreibung. Fr.a.Main.
- Christiansen, Palle Ove 1983. Historie + Antropologi = historisk antropologi? Et etnologisk argument. I: *Fortid og Nutid*. XXX:1 Kbh. s. 1–18.
- Cohn, Bernard S. 1981. Toward a Rapprochement, i: *Journal of Interdisciplinary History* XII:2 s. 227–252.
- Davis, Natalie Z. 1975. *Society and Culture in Early Modern France*, Stanford, Cal.
- 1981: The Possibilities of the Past, i: *Journal of Interdisciplinary History* XII:2 s. 267–275.
- Geertz, Clifford 1973. *The Interpretation of Cultures*, New York.
- 1983: From the Native's point of view. On the nature of anthropological thinking, i: *Local Knowledge*, New York.
- Goody, Esther N. 1973. *Contexts of kinship*. An essay in the Family Sociology of the Gonja of Northern Ghana, Cambridge.
- Harbsmeier, Michael 1981: Historie og antropologi, eller udvikling og undertrykkelse, i: *Den jyske Historiker* Nr. 21: Ud og ind af historien, Århus s. 59–73.
- Hastrup, Kirsten 1985: *Culture and History in Medieval Iceland*, Oxford.
- 1985b: Anthropology and the Exaggeration of Culture, i: *Ethnos*, vol. 50: III–IV, Stockholm s. 313–324.
- Hastrup, Kirsten & Jan Ovesen 1985: *Etnografisk grundbog*, Kbh.
- Horstbøll, Henrik 1984: Kultur- og mentalitetshistorie: Konsensus- og konfliktteori? i: *Den jyske Historiker* nr. 29–30: Kultur, mentalitet, ideologi, Århus, s. 6–12.
- Isaac, Rhys 1982: *The Transformation of Virginia. 1740–1790*, Chapel Hill.
- Löfgren, Orvar 1987: Colonizing the Territory of Historical Anthropology, i: *Culture & History* nr. 1 Kbh. s. 7–30.
- Medick, Hans 1984: »Missionare im Ruderboot?«. Etnologische Erkenntnisweisen als Herausforderung an der Sozialgeschichte, i: *Geschichte und Gesellschaft* 10:3 s. 295–319.
- 1984b: Village spinning bees: sexual culture and free time among rural youth in early modern Germany, i: Medick/Sabean 1984 s. 317–339.
- Medick, Hans & David W. Sabean 1984: *Interest and Emotion*. Essays on the Study of Family and Kinship, Cambridge.
- 1984b: Interest and emotion in family and kinship studies: a critique of social history and anthropology, i: Medick/Sabean 1984 s. 9–27.
- Ricoeur, Paul 1981: The model of the text: meaningful action considered as a text, i: Ricoeur, Paul: *Hermeneutics and the human sciences*, ed. John B. Thompson. Cambridge s. 197–221.
- Rosaldo, Renato 1980: *Ilongot Headhunting 1883–1974*. Stanford, Cal.
- Roseberry, W. 1982: Balinese Cockfights and the Seduction of Anthropology, i: *Social Research* nr. 49 s. 1013 ff.
- Sabean, David Warren 1976: Verwandtschaft und Familie in einem Württembergischen Dorf 1500 bis 1870: einige methodische Überlegungen, i: Conze: *Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas*, Stuttgart.
- 1984: Young Bees in an empty hive: relations between brothers-in law in a South German Village around 1800, i: Medick/Sabean 1984.
- 1985: *Power in the Blood*. Popular Culture and Village Discourse in early modern Europe, Cambridge.
- Sahlins, Marshall 1985: *Islands of History*, Chicago.
- Sider, Gerald 1984: Family Fun in Starve Harbour: Custom, history and confrontation in village Newfoundland, i: Medick/Sabean 1984 s. 340–370.
- Süssmuth, Hans 1984: *Historische Anthropologie*. Der Mensch in der Geschichte, Göttingen.
- Østergård, Uffe 1982: Socialhistoriens mange sider, i: *Den jyske Historiker* nr. 23–24: Fra istid til nutid. Århus s. 183–198.

Alltid på väg

Valdemar den stores uppehållsorter enligt Saxo och diplom

Av Mats Riddersporre

Bakgrunden till denna uppsats är frågeställningar kring kungliga resor och uppehållsorter under 1100- och 1200-talen. Det gäller frågor som:

- kan man iaktta geografiska maktcentra i uppehållsorternas rumsliga fördelning.
- besöktes vissa orter vid bestämda tillfällen, t.ex. speciella festligheter eller religiösa högtider?
- kan man iaktta något om fasta resrutter, restider och färdsätt?
- kan man se vilka som medföljde på resorna?

För Danmarks del har de berörda frågeställningarna till stor del behandlats av Thomas Riis (1981). Enligt honom är det först i och med Valdemar 2. (regent 1202–1241) som det finns tillräckligt med uppgifter – huvudsakligen diplom – för att mönster och tyngdpunkter skall kunna urskiljas. Sammanlagt rör det sig om ett 40-tal säkra notiser fördelade på 17 orter. Uppgifterna koncentrerar sig tydligt till det sydliga Danmark där Slesvig och Vordingborg framträder som residens. Uppgifterna för efterföljaren Erik 4. (1241–1250) utgörs av 25 notiser fördelade på 16 orter. Uppgifterna koncentrerar sig till landets centrala delar söder om axeln Ribe – Lund. För Erik 4. är det också möjligt att rekonstruera en resrutt. I början av maj 1242 var han i Ribe, den 20 juni i Nakskov, den 24 juni i Köpenhamn; i november var han i Odense. På samma sätt kan Riis följa de senare kungarnas rörelser i riket och se t.ex. förskjutningar i geografisk tyngdpunkt. Först med Erik 5. (1259–1286) blev t.ex. Nordjylland systematiskt besökt. Vad gäller Skåneland är det huvudsakligen

Sydvästskåne och någon gång södra Halland som framträder i materialet. Först med Erik 6. (1286–1319) finns belägg för besök i Östskåne medan Blekinge helt saknar belägg.

Enligt Riis hänger de geografiska tyngdpunktsförskjutningarna samman med varierande utrikespolitiska ambitioner. Det förefaller inte som om besöken på de olika orterna återkommer enligt något bestämt mönster. Det är Riis' uppfattning att det inte är en återkommande resrutt genom riket som ligger bakom det resande kungadömet. Han menar att man heller inte skall söka des främsta orsak i naturaekonomin.

För kungarna som föregick Valdemar 2. är källsituationen en annan. För den närmast föregående – Knud 6. (1182–1202) – är endast tre diplom kända. Därutöver föreligger ett fåtal notiser ur berättande källor – huvudsakligen Saxo. Bortsett från Valdemar 1. (1157–1182) är källsituationen liknande så långt tillbaka det finns uppgifter. För Valdemar 1. är situationen delvis annorlunda. Riis redovisar ett tiotal diplom som omvittnar Valdemars vistelse på sju olika orter. Främst är det dock Saxos berättelse som lämnar utförliga besked om Valdemars resor inom och utom riket. Riis tycks mena att dessa uppgifter inte kan jämföras med uppgifterna för de senare kungarnas. Saxos uppgifter om Valdemar 1. redovisas i en kort resumé som lämnas utan kommentar. Först med Valdemar 2. menar Riis att det är meningsfullt att redovisa uppgifterna om uppehållsorter i kartform.

Frågan är dock om det trots allt inte kunde vara meningsfullt att ställa uppgifterna om Valdemar 1. i relation till de senare kungar-

Mats Riddersporre, f. 1954, fil. kand., forskningsassistent ved Kulturgeografiska Institutionen, Lunds Universitet.

nas uppehållsorter. Det skulle t.ex. vara möjligt att redovisa de samlade uppgifterna om Valdemar I. i kartform. Naturligtvis innebär källsituationen stora luckor som inte kan negligeras. Detta bör dock gälla även de senare regenterna även om diplomerna på ett sätt lämnar en fylligare bild. Man kan t.ex. fråga sig vad Erik 4. hade för sig mellan den 24 juni och november 1242 i samband med den av Riis rekonstruerade resrutten. I de flesta fall är tidsavståndet mellan belägen dessutom betydligt längre. Kronologin hos Saxo är, som Riis påpekar, inte oproblematiske men detta bör inte i sig påverka en kartredovisning. I det följande är avsikten att behandla de samlade uppgifterna om Valdemar I.s resor och uppehållsorter med utgångspunkt i de ovan nämnda frågeställningarna.

Utgångspunkten för en rekonstruktion av Valdemars uppehållsorter är Saxos egen berättelse. Saxo nämner ett flertal orter och platser där Valdemar vistats av olika orsaker och i skilda sammanhang. För att kunna relatera dessa orter och platser till frågor om maktcentra och resrutten samt till beläggen i det diplomatiska materialet är det viktigt att kunna avgöra orsaken till vistelsen. Riis' resumé är i detta hänseende för knapphändig. Jag har därför gått igenom den del av Saxos text som berör Valdemar och där plockat ut uppgifter om uppehållsorter och i vilket sammanhang vistelsen ägt rum. Till skillnad från Riis saknar jag kunskaper i latin och är därför hänvisad till texten i översättning (Winkel Horns översättning från 1898). Detta är ur källkritisk synpunkt naturligtvis inte oantastligt eftersom utgångspunkten för rekonstruktionen därmed befinner sig på ett större avstånd från källan. Det skall villigt erkännas att det ligger utanför min kompetens att föra ett källkritiskt resonemang kring Saxos egen text eller de bevarade fragment respektive översättningar av denna som förekommer. En jämförelse med Riis' resumé visar dock på att avvikelser av större betydelse för sammanhanget inte förekommer.

Uppgifterna från Saxo är tabellariskt redovisade i appendix I. I redovisningen förtecknas samtliga ställen där jag funnit uppgifter om orter, platser eller landskap där Valdemar

sågs ha vistats i ett eller annat ärende. I några fall har jag även tagit med omnämmanden där hans närvaro ej är explicit omtalad. Varje uppgift åtföljs av en kort sammanfattning av omständigheterna kring vistelsen. Uppgifterna är förtecknade i den ordning de förekommer i texten. Vid flera omnämmanden av samma tillfälle redovisas endast det första. I den högra kolumnen markeras med X de uppgifter där jag funnit överensstämmelse med Riis' redovisning samt de dateringar han föreslagit. Det kan i detta sammanhang noteras att Riis och Winkel Horn är överens om den relativa kronologin i handlingen. En jämförelse visar att min genomläsning innehåller några omnämmanden som inte finns hos Riis. I gengäld redovisar Riis ett Vendertåg till Volgast och Stettin som inte har någon direkt parallell i min uppräknings. Tåget skall ha infallit efter sammankomsten vid Eider 1171. Det senare saknar här betydelse, då det är resorna inom Danmark som skall behandlas. Skillnaderna i övrigt ger inte intryck av att kunna förklaras enbart utifrån källkritiska aspekter varför jag valt att betrakta uppgifterna i Winkel Horns översättning som pålitliga.

Vid en jämförelse mellan de olika omnämmandena hos Saxo framgår att orsakerna till besöket kan variera avsevärt. För att kunna diskutera frågor som mönster och regularitet i besöken är det viktigt att kunna urskilja uppehållsorter där besöken har jämförbara orsaker. Jag har därför ansett det nödvändigt att indela materialet i skilda kategorier. En kategori som inte kommer att behandlas närmare är de utländska besöken: Vender- och Norgetågen samt Valdemars resor till kejsarhovet. Besöken på den inhemska uppehållsorterna kan delas in i två huvudgrupper, dels sådana som sker i samband med krigsaktiviteter och uppror, dels sådana som har karaktär av mera fredligt ämbetsutövande. Huvudgrupperna kan i sin tur delas upp på två kategorier var. I den första gruppen kan man skilja på utåtriktad verksamhet i samband med ledungstågen och på oroligheter inom landet. De mer fredligt betonade uppehållen kan grovt delas in i planerade respektive oplanerade besök. Gränserna är naturligtvis

flytande och en ort kan besökas vid olika tillfällen av olika skäl. Likaså kan flera orsaker samverka. En särskild kategori med drag från flera av de andra utgör de återkommande mötena mellan Valdemar och hertig Henrik vid gränsloden Eider. Av de olika kategorierna bör det planerade ämbetsbesöket vara den som ligger närmast de belägg som diplomerna förmedlar.

Att applicera en fyrkantig kategoriindelning på en fragmentariskt känd verklighet är naturligtvis inte oproblematiskt. I flera fall uppstår grännsfall som skapas av indelningen. Som utgångspunkt har jag utgått från orsaken till besöket och inte händelser som är en följd därav. Uppgifter av typen: »När Valdemar befann sig i Ringsted inträffade...« har jag fört till kategorin planerade ämbetsbesök. Till kategorin yttre oroligheter har jag, utöver samlingsplatserna för ledungsflottan, fört Lund (155) och Slagelse (210). I båda fallen beger sig Valdemar till den nämnda orten för att uppbåda ledung.

De besök som nämns i samband med inre uppror och stridigheter är: Roskilde (151), Ringsted (154), Lejre (181), Helsingborg (298), Skåne (300), Helsingör (300), Dösjebro (301), Getinge (302) och Skåne (302). De skånska besöken hänför sig till två tillfällen i samband med Skåneupproret. Vistelsen i Roskilde övergår till att bli ett ämbetsbesök och Ringstedbesöket kan även ha haft andra orsaker.

Som ämbetsbesök räknar jag alla övriga inhemska besök. Till ämbetsutövning hör t.ex. ting, rådslag, offentliga festligheter, jakt o.dyl. Endast de besök där Valdemars närvaro är explicit omtalad är medräknade. Som oplanerade uppfattar jag egentligen endast besöken i Vordingborg (208) och Lejre (208). Valdemar avbryter i det närmaste ett Vendertåg för att komma hem och ta sig an Buris. Vordingborg ligger då närmast till hands. Vistelsen har dock ett visst mått av planering så till vida att Buris och stormänne kallas dit. Besöket i Lejre kan i och för sig tänkas ingå i en planerad resa. Kanske skall Valdemars sista besök i Vordingborg (307) betraktas som oplanerat. Ätminstone vill Saxo få det till att den sjuke kungen hellre ville vara med om

det planerade Vendertåget. Som i högsta grad planerad får man däremot uppfatta jordfästningen i Ringsted.

Bland de planerade ämbetsbesöken står flera rätt isolerade medan andra indgår i händelseförlopp. En ur källkritisk synpunkt speciell karaktär har den återberättade historien om mordförsöket på Valdemar. För Valdemar har berättelsen dock trovärdighet och det känns inte som en självklarhet att den skall utmönstras ur undersökningen även om dess autenticitet kanske kan ifrågasättas. I flera fall förefaller besöken vara planerade sedan lång tid och viktiga personer är kallade att infinna sig på bestämd tid och plats. De tydligaste exemplen är kallelsen av stormännen till kyrkofesten i Ringsted (236) och Magnus som får besked att han skall infinna sig på ting i Århus (Viby 273, landsby utanför Århus). När ärkebiskop Eskil erbjuder att följa med till Slesvig (179) har han länge tjatat på Valdemar om stölden mot en av hans tjänare som begåtts i Holstein. Man får intrycket att när det ändå är dags för Valdemar att resa till Slesvig är det lika bra att Eskil följer med så att man kan få saken ur världen.

I flera fall kan man följa något som ser ut som resrutter eller fragment av resrutter. Efter uppehållet i Roskilde (206) följer Buris Valdemar till Halland (207). Nästa gång han följer med Valdemar går resan från Vordingborg till »sikker Forvaring« i Lejre (208). Efter kyrkofesten i Ringsted beger sig Valdemar tydligen till Jylland. Det återberättade mordförsöket beskriver en resa från Fyn över Själland och Helsingborg till Skåne (266). Överfarten mellan Själland och Skåne går vid fler tillfällen över Helsingör–Helsingborg (300, 301). De uppehållsorter som nämns efter avslöjandet av Magnus kan också tänkas utgöra delar av en resa: Roskilde, Fyn, –, Viborg, –, Viby, Samsö (?) (267–276). Efter tinget i Viby sägs det att Valdemar beger sig till en ö för att jaga »efter gammel Skik«. Det kan alltså röra sig om en återkommande företeelse. Både denna gång och senare, när han befinner sig uttryckligen på Samsö för att jaga (297), ingår rådslag i bilden.

Thomas Riis har säkerligen rätt i att någon fast och återkommande resrutt genom riket

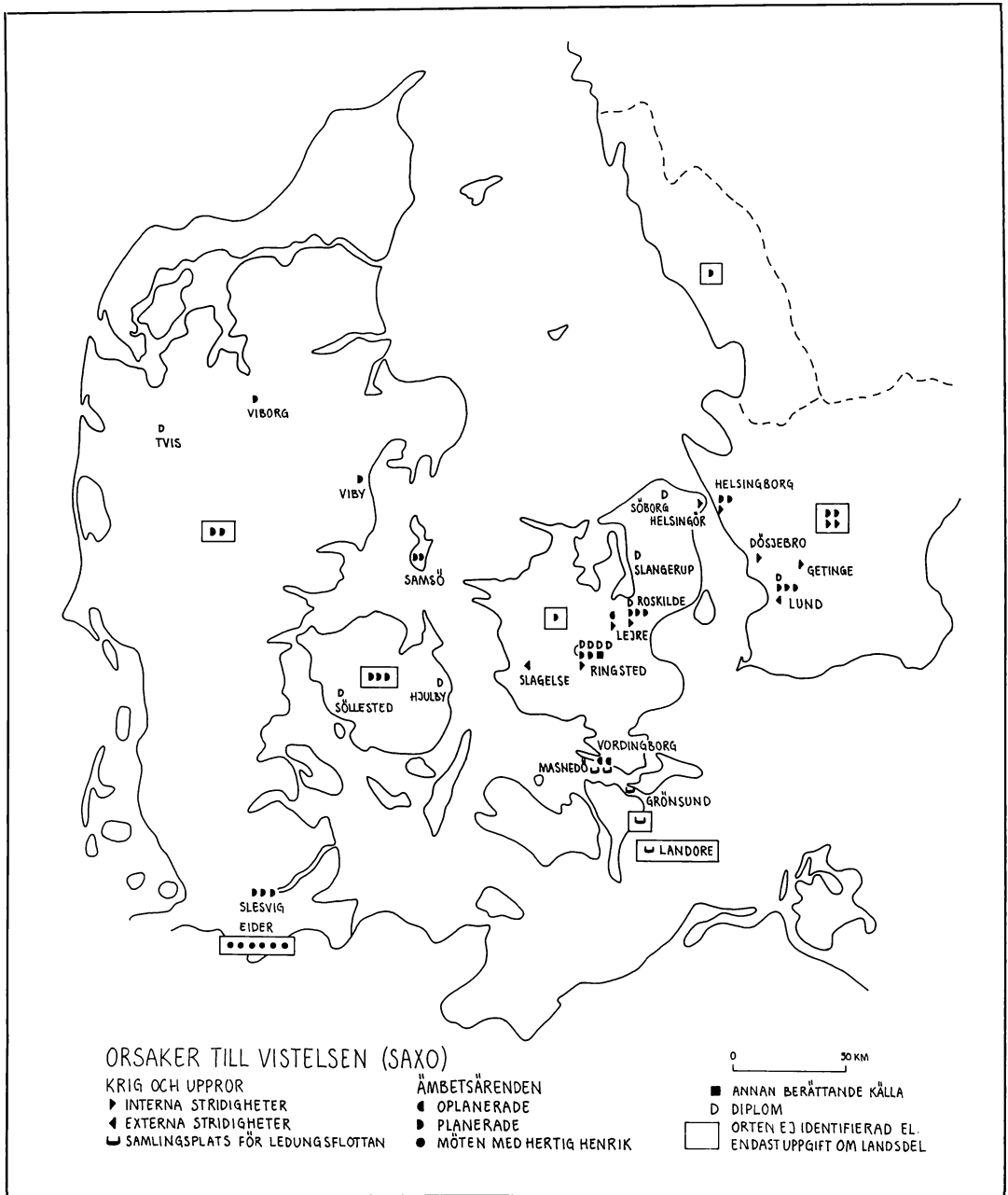

Fig. 1. Valdemar den stores uppehållsorter enligt Saxo och diplom.

inte förekomit. I Saxos berättelse framskymtar dock att en hel del av resorna varit planerade. Säkert har de ingått i ett medvetet mönster. Kungen har själv haft behov av att planera sina besök inom strategiskt viktiga delar av landet. Andra har haft behov av att veta var och när man kunde få tag i kungen.

Planeringen måste dock med nödvändighet ha varit flexibel. Angrepp utifrån, uppror och konkurrenter om makten har krävt snabba beslut. Situationen är inte helt olik moderna beslutsfattarens och makthavarens. Det gäller att synas och ta initiativet vid rätt tillfällen och undvika andra – att hålla kontakt med

och vara tillgänglig för rätt personer (i Saxos ögon är det framför allt Absalon som äger den förmågan). Ser man till den samlade framställningen får man intrycket av ett tämligen jäktat resande kors och tvärs i riket. Utöver de inrikespolitiska angelägenheterna skulle det dessutom avsättas tid till utrikespolitiska ambitioner både i form av ledungståg och alliansskapande möten med hertig Henrik av Sachsen och den tyske kejsaren.

Till Saxos berättelse kan fogas de belägg som diplomerna förmedlar. Dessa har jag förtecknat i appendix II. Uppgifterna är hämtade från Riis' framställning. Här framträder Ringsted klart som Valdemars favoritort. Det var också här som kyrkofesten utspelade sig och som Valdemar lät begrava sig. Uppgifterna från Saxo och diplomerna redovisas sammantagna på en karta i fig. 1¹ Den geografiska spridningen är ungefär den samma som för de efterföljande kungarna med en klar koncentration till det sydliga Danmark. Möjligen kan man ana en viss förskjutning i Jylland där de södra delarna är svagare representerade. Här liksom på Fyn utgör dock de ej ortsbestämda besöken en osäkerhetsfaktor. Slesvig är starkt representerat liksom senare. Gränssamfundets utrikespolitiska betydelse stärks också av de många uppehållen vid Eider. Utrikespolitiska ambitioner avspeglas också i Vordingborg och samlingsplatserna för ledungsflottan kring Falster.

Koncentrationen till Själland och Sydvästskåne avspeglar snarare den inrikespolitiska situationen. Delvis speglar den kanske också källsituationen. För Saxo som var Absalons skrivare bör Roskilde och Lund ha utgjort något av världens mitt. Främst avspeglar sig detta i att ortsangivelserna är säkrare här än i Jylland och på Fyn. För Skånelands del kan man konstatera att inte heller Valdemar 1. tycks komma till Östskåne eller Blekinge. Vad gäller frågan om besök på vissa orter vid bestämda högtider är materialet för litet för att någö mönster skall kunna urskiljas.

Utöver ett rumsligt mönster kan man också se ett kronologiskt mönster vad gäller det in-

rikespolitiska skeendet. De inhemska stridigheter som leder till väpnad strid fördelar sig dels till början av Valdemars regeringsperiod och dels till dess slut. I det senare fallet i samband med Absalons utökade maktbefogenheter och engagemang i Skåne.

Skall man slutligen uttala sig om sammansättningen på det resande sällskapet kan man konstatera att Saxo i ett flertal fall nämner stormän och rådgivare vid de olika sammankomsterna. Oftast framgår inte om dessa är medföljande på resorna eller om det rör sig om lokala potentater som finns på platsen. I notiserna om mötena vid Eider förfaller det dock som de ingår i följet. I andra fall sammankallar Valdemar stormännen och vid några tillfällen uppsöks han av sina rådgivare. Utöver denna kategori bör sällskapet också innehållit en stab av skrivare, bubärare o.dyl. – motsvarigheter till dagens personatorer och biltelefoner.

Saxos berättelse ger en fyllig bild av Valdemar den stores resor inom och utom riket. Utan att våga mig på en djupare källkritisk värdering av Saxos verk menar jag att berättelsen kan ligga till grund för en rekonstruktion av hans uppehållsorter. Sammantaget med diplommaterialet är informationen tillräcklig för att jämförelser skall kunna göras med uppgifterna om de senare kungarnas resor. Valdemar reste uppenbarligen mycket – på ett sätt som med hänsyn till färd sätt kanske snarare skulle ha motiverat rubriken »Till havs« än »Alltid på väg«.

Källor

- Kort over Danmark i 1:200.000* Geodætisk institut. 29. udgave. København 1980.
- Liebott, N-K. 1984. Middelalderen. Kirke og konge. *Danmarkshistorien*. København. (Kungarnas regeringsår).
- Riis, T. 1981. Det middelalderlige danske rejsekongedømme indtil 1332. *Middelalder, metode og medier. Festschrift til Niels Skyum-Nielsen på 60-årsdagen den 17 oktober 1981*. Viborg.
- Saxo Grammaticus. *Danmarks krønike*. Anden del. Oversat af Fr. Winkel Horn 1898. Nytryck efter originalutgåvan. Viborg 1984.

1. På kartan har jag markerat ytterligare ett belägg från en berättande källa. Det är Ringsted där Valdemar enligt Abbot Vilhelm vistade kring den 18 augusti 1169. Se Riis 1981 s. 117/not 26.

Appendix I

Valdemar den stores uppehållsorter enligt Saxo.

Winkel Sid.	Horns översättning ¹ Ort, plats, landskap	Sammanhang	Riis ² X = identifierad
150	Masnedø	Samlingsplats för ledungsflottan. Det planerade tåget blev aldrig av varför samlingen ej kom till stånd.	X 1158
151	Roskilde	Oroligheter efter biskop Asgers död. Övergrepp på kungens myntmästare. Absalon väljs till biskop.	X 1158
154	Ringsted	I samband med förberedelser till angrepp på Falster får Valdemar feber i Ringsted.	X 1159
			(not 30)
155	Lund	Valdemar, ännu ej helt frisk, sammankallar skåningarna till ledung.	X 1159 förår
155	Landore	Samlingsplats för ledungsflottan.	
155	Rygen	Vendertåg.	X 1159
166	Arkona		efterår
171	Masnedø	Samlingsplats för ledungsflottan.	X 1160
174	Rostock	Vendertåg.	
179	Slesvig	Ärkebiskop Eskil ebjuds följa med till Slesvig för att reda ut en stöld som begåtts i Stade. Under besöket underhåller sig Valdemar med »sine gode Mænd«.	
181	Leire	Belägring av ärkebiskop Eskils borg i Leire Mose.	
183	Volgast	Vendertåg.	
185	Slesvig	Kyrkomöte med anledning av påvestriden (osäkert om Valdemar deltog).	
186	Ejderen	Valdemars resa till kejsarhovet där han avlägger länsed.	X 1162
186	Itzehoe		sommer
188	Bremen		
188	Metz		
188	Kejsarhovet		
192	Mainz		
197	Sarpsborg	Norgetåg.	
197	Tønsberg		
199	Gutzkov	Vendertåg.	X 1164
199	Volgast		
199	Orne		
201	Arkona	Vendertåg.	X 1166 förår
204	Arkona	Vendertåg.	X 1166 efterår
206	Roskilde	Efter avslutat Vendertåg sammankallar Valdemar stormännen för att svära sonen Knud trohet. Buris vägrar.	X 1166
207	Halland	Efter sammankomsten i Roskilde följer Buris Valdemar till Halland.	X 1166–67 vinter

Winkel Horns översättning ¹			Riis ²	
Sid.	Ort, plats, landskap	Sammanhang	X = identifierad	
208	Ostrusna	Vendertåg.	X	1167 sommer
208	Vordingborg	Under Vendertåget får Valdemar reda på Buris planererade föräderi. Han beger sig till Vordingborg och kallar till sig Buris och de övriga stormännen.	X	1167
208	Lejre	Buris nödgas följa med Valdemar till Lejre där han sätts i »sikker Forvaring«.		
209	Floden Krempe	Möte mellan Valdemar och hertig Henrik av Sachsen. Som deltagare nämns även en »sachsisk Ridder«.	X	1167
210	Skaane	Kort tid efter mötet vid Krempe befinner sig Valdemar i Skåne. Han nås där av ett falskt bud om att sachsarna fallit in i landet. Skåningarna uppåddas till ledung.	X	1167
210	Slagelse	Valdemar beger sig från Skåne till Slagelse för att uppådda själländarna.	X	1167
214	Bremen	Valdemar i Bremen för att träffa hertig Henrik. Henrik är dock sjuk och kan inte komma. Efter att han tillfrisknat blir mötet av »ved Ejderen«.	X	1167–68 vinter
214	ved Ejderen			
214	Volgast	Vendertåg.	X	1167–68 vinter
214	Osne			
214	Vigen	Norgetåg.	X	1168 tidl. förår
214	Tønsberg			
214	De Steder, hvor Nætterne ved Sommersolhvervs Tid er usædvanlig lyse og ligner Dagen saa meget, at der næsten ingen Forskjel er			
217	Arkona	Vendertåg. Svanetevit och Rygievit störtas.	X	1169 juni
229	Karenz			
236	Ringsted (motsvarar appendix II:6)	<i>St. Hansdag.</i> Fest med kunglig prakt då ärkebiskop Eskil skrinlägger benen efter Valdemars far, den just helgonförklarade Knud Lavard, och kröner hans son Knud (4.) till tronföljare. Rikets stormän som blivit kallade till mötet (s. 233) deltar. I samband med festen lovar Valdemar sändebud från kung Erling av Norge att denne skall få tillfälle till ett fortroligt fredssamtal. Bud avsänds till Erling. Valdemar behåller gisslan.	X	1170 25 juni
237	Jylland	Erling söker Valdemar på Själland. Valdemar har, ledsagad av Absalon och en stor flotta, rest till Jylland. Absalon som just kommit tillbaka till Roskilde (Isefjord), eskorterar Erling till Valdemar.	X	1170
237	Pommern	Vendertåg.	X	1170
239	Julin			
239	Øen Gristow			
240	Camin			
247	Stettin			

Winkel Horns översättning ¹		Sammanhang	Riis ²	
Sid.	Ort, plats, landskap		X	= identifierad
249	Lubbin			
255	ved Ejderen	Möte mellan Valdemar och hertig Henrik. Stormännen från båda länderna deltar.		
255	Masnedø	Samlingsplats för ledungsflottan. Valdemar tycks inte komma i tid. Däremot ansluter ärkebiskop Eskil, nyligen hemkommen från pilgrimsfärd till Jerusalem. I samband med påföljande tåg sluts vapenvila mellan danskar och sachsiska styrkor tills hertig Henrik återkommer från Bayern.	X	1171
259	Ottmars by	Vendertåg.	X	1171
261	ved Ejderen	Sommaren efter belägringen av Ottmars by har Henrik återvänt från Bayern och avhåller ett möte med »Danskerne«. Henrik demonstrerar sitt övermod genom »at han ikke, som han plejede, vilde gaa Kongen i Møde længer end til midtvejs paa Broen, fordi han ikke vilde være ved, at den, han skulde møde, stod over ham i Værdighed«. Valdemar visar sig saktmodig och går honom till mötes mitt på bron.	X	1171(!) sommer
263	Julin	Vendertåg.		
263	Camin			
264	Usedom			
264	ved Ejderen	Möte mellan Valdemar och hertig Henrik (refererar ev. till tidigare möte).		
266	Fyn	Valdemar informeras om en uppsnappad berättelse om hur Magnus Eriksøn och hans sammansvurna, Karl och Knud, försökt mörda honom under en resa från Fyn till Skåne. Valdemar litar på berättelsen då uppgifterna om tider, platser och andra omständigheter överensstämmer med en resa han gjort. Överfarten till Helsingborg försvårades av drivis.		
266	Sjælland			
266	Skaane			
266	Helsingborg			
267	Roskilde	Valdemar kommer till Roskilde där han diskuterar vad han fått veta om sammansvärjningen med Absalon. När han bryter upp från Roskilde följer Absalon med.	X	1176
269	Fyn	Några få dagar senare när Valdemar tillsammans med sina hirdmän sitter och äter i »en aaben Gaard« inträffar en incident med en halvbror till Karl och Knud.	X	1176
271	Viborg	Ärkebiskop Eskil, Karls och Knuds morfar, besöker Valdemar.	X	1176
273	Landsbyen Viby	Absalon för fram Magnus inför Valdemar som befinner sig här med hela den danska adeln. Magnus har tidigare blivit pålagd att »føre sin Sag i Aarhus« (s. 272). Dagen efter blir han ställd inför tinget. Processen pågår i flera dagar. På kvällen efter den första dagen beger sig hela sällskapet på gästning till en rik man vid namn Unne.	X	1176

Winkel Horns översättning ¹			Riis ²	
Sid.	Ort, plats, landskap	Sammanhang	X = identifierad	
276	– (Samsø?)	Efter tinget beger sig Valdemar »efter gammel Skik over til en Ø hvor der var fuldt op af Vildt og hvor han vilde holde Jagt«. Här uppsöks han av Absalon och Asser som sändebud för ärkebiskop Eskil.		
277	Byen (Lund)	Valdemar firar sin sons bröllop. Danmarks och Sveriges stormän är inbjudna. Efter bröllopet berättar Eskil om sina avsikter att avsäga sig ärkebiskopämbetet.	X	1177 förår
278	– (Lund)	Ärkebiskop Eskil avsäger sig ämbetet och Absalon föreslås bli hans efterträdare. Händelsen tilldrar sig i »St. Laurentii Kirke«.	X	1177 förår
281	Slesvig	På sin resa från Danmark möter Eskil Valdemar »paa Slesvig Bro«.	X	1177
282	Roskilde	Valdemar och stormännen firar »paaskfest«.	X	1177 24 april
283	– (Ejderen?)	Valdemar söker förbund med hertig Henrik.	X	1177 sommer Ejderen
283	Julin	Vendertåg.	X	1177
283	Gutzkow			sommer
284	Camin			
285	Volgast			
285	Roskilde	Påvens legat instämmer Lundakanikerna till Roskilde och meddelar Absalon påvens beslut att han måste acceptera att utnämnas till ärkebiskop (Valdemars närvaro ej nämnd).		
286	Lund	Absalon utnämns till ärkebiskop (Valdemars närvaro ej nämnd).		(1178)
289	Falster	Valdemar möter ledungsflottan och sammanträder med hövdingarna. Tåget anförtros åt Absalon och sonen Knud.	X	1179
292	Jylland	Valdemar uppehåller sig i Jylland när Karl og Knud anfäller Halland.	X	1179
293	– (Ejderen)	Möte mellan Valdemar och hertig Henrik. Henrik som behöver hjälp går nu själv över hela bron.	X	1180
297	Samsø	Valdemar som är på jakt kallar till sig Absalon. Tillsammans med Sune och Esbern rådslår de om rikets angelägenheter. Absalon informerar Valdemar om det skånska upproret.	X	1180
298	Fyn	Valdemar kallar till sig skåningarnas hövdingar. Dessa uppsöker Valdemar på Fyn.	X	1180
298	Helsingborg	Valdemar och Absalon beger sig till Skåne med anledning av upproret. Absalon tvingas återvända medan Valdemar håller flera tingsmöten med allmogen. När livsmedlen tar slut återvänder han till Helsingör och Absalon.	X	1180 sept-okt
300	Skaane			
300	Helsingør			
301	Helsingborg	Vid <i>fastetid</i> reser Valdemar till Skåne över Hel-	X	1181

Winkel Horns översättning ¹		Sammanhang	Riis ²	
Sid.	Ort, plats, landskap		X = identifierad	
301	Lund	singborg. Absalon har kyrkliga plikter i Lund och Valdemar tillbringar några dagar där. Bondeuppror slås ned vid Dösjebro och Getinge. Därefter reser Valdemar runt i Skåne tar emot gisslan av allmogen.		
301	Dysieaabro			
302	Getingebro			
302	rundt i hele Skaane			
304	Lybæk	Valdemar besöker kejsar Fredrik för att diskutera ev. förlovning mellan sina döttrar och dennes söner.	X	1181
306	Slesvig	Efter Lybeck beger sig Valdemar till Slesvig där en av hans döttrars bröllop firas.	X	1181
306	Grønsund	Sammlingsplats för ledungsflottan.	X	1182
307	Vordingborg	Efter att ha överlåtit Vendertåget till Absalon och sonen Knud beger sig Valdemar till Vordingborg. Där avlider han av sjukdom.	X	1182 12 maj
308	Ringsted	Jordfästning.	X	1182

1. Källa: Saxo Grammaticus. *Danmarks krønike*. Översat af Fr. Winkel Horn. Anden del. 1898. Nytryck efter originalutgåvan. Viborg 1984.

2. Källa: Thomas Riis, 1981. Det middelalderlige danske rejsekongedøme indtil 1332. *Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen på 60-årsdagen den 17 oktober 1981*. Viborg.

Appendix II

Valdemar den stores uppehållsorter enligt diplom.¹

Ort	Daterat	Riis ¹
1 Roskilde	1157, 23.10–1158, 18.4	s. 116/not 19 s. 117
2 Søborg	1158–1160	s. 116/not 20
3 Tvis (Vestjylland)	1163, 24.3	s. 116/not 23 s. 117
4 Ringsted	1164, u.d.	s. 116/not 21 s. 117
5 Ringsted	midt i august 1165	s. 117, utan källa
6 Ringsted (motsvarar appendix I: 236)	omkring 1170, 25.6 (midsommer)	s. 116/not 21 s. 118/not 43
7 Lund	25.2 februar 1174	s. 116/not 24 s. 118
8 Søllested (Fyn)	1175, 25.6 (midsommer)	s. 116/not 25 s. 118
9 Slangstrup?	1176, 6.7 (Sklandethorp)	s. 116/not 22 s. 118
10 Ringsted	1177, 23.5	s. 116/not 21 s. 118/not 49
11 Hjulby	1180, 6.2	s. 116/not 25 s. 118/not 53

1. Källa: Thomas Riis, 1981. Det middelalderlige danske rejsekongedømme indtil 1332. *Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen på 60-årsdagen den 17 oktober 1981*. Viborg.

Peter Dragsbo:

Dansk bygningsregistrering – fra enkeltværker til den totale registrering?¹

I årene 1961–1987 er der herhjemme udkommet mere end 160 registranter over bygninger i by og på land, hvortil der kan knyttes forskellige former for bevaringsværdi og historisk eller kulturhistorisk interesse. Især de ældre købstæders bykerner er blevet registreret, men i de senere år er også bygninger i det åbne land, villa- og forstadskvarterer, stationsbyer og industrimiljøer kommet med. I dette indlæg vil jeg først gennemgå en række af de senest udkomne registranter.

Men samtidig er de traditionelle arbejdsmetoder i bygningsregistreringen kommet under pres. Dels kan de metoder, der især er udviklet ved bygningsregistrering i relativt overskuelige købstadsmiljøer, vise sig at være mindre brugbare, når talen er om nye områder for registreringsarbejdet, f. eks. de større byers forstadskvarterer. Dels er der et både politisk og administrativt pres for i løbet af få år at få et overblik over landets samlede bestand af bevaringsværdige bygninger fra før 1940. Antallet af disse anslås af Planstyrelsen til ca. 300.000 – hvilket skal sammenlignes med, at der til dato er registreret ca. 40.000 bygninger i forskellige former for registranter.

Nye veje skal altså findes – og i den sidste del af artiklen vil jeg diskutere nogle af de forslag, som p.t. ligger på bordet.

Kommunale og lokale registranter

En af de mest imponerende indsatser inden for bygningsregistreringen i de senere år er udført af *Odense* kommune – som rigtignok også har fortids synder at sone! Tressernes store motorgadesår i bybilledet vil nok aldrig blive helet helt, men som det udtrykkes i en af registranterne: »Vi kan forhåbentlig lære af historien«. De fire registranter *Albanikvarteret* (1977), *Vesterbrokvarteret* (1979), *Overgadekvarteret* (1981) og *Vestergadekvarteret* (1984) viser, at der heldigvis stadigvæk er meget at bevare i Odense. Ikke mindst ligger der vest og syd for den indre by store og meget helstøbte kvarterer fra tiden mellem 1850 og 1920 – kvarterer med hvert sit meget karakteristiske sociale og arkitektoniske særpræg. Nævnes kan også, at Odense i Gerthasminde har landets mest direkte engelsk inspirerede havebykvarter, skabt af arkitekten Anton Rosen i årene lige før 1914.

De hovedansvarlige, arkitekterne Kristian Isager og Ole Kristensen samt museumsinspektør Finn Grandt-Nielsen, har haft en heldig hånd med registranterne. Hver registrant indledes med en god og grundig gennemgang af det pågældende kvarters historie, fint illustreret med gamle kort og billeder. Dernæst indledes hver gade med en kort beskrivelse af gadens historie og det nutidige helhedspræg. Beskrivelsen af de enkelte huse er dejlig kort, mens der til gengæld er fyldig bygningshistorie. Endelig er der både hverdagsdetaljer og *mennesker* med i registranterne. På et par sider kan der f.eks. være billeder af en spisestue fra

1. I denne artikel er alene omtalt registranter, som enten er tilsendt Fortid og Nutid til anmeldelse, eller som på anden måde er forfatteren bekendt. I »Betænkning om bevaringsværdige huse til beboelse« (nr. 1010, Miljøministeriet 1984) er der pp. 219–260 en komplet liste over de i årene 1961–1984 udkomne bygningsregistranter.

1944, et sidehus med vaskehus og brændekælder, en arbejderfamilie i forhaven søndag formiddag eller en gammel dame ved havearbejdet en forårsdag. Man føler virkelig i Odense-registranterne, at arkitekturen, kulturhistorien og det menneskelige liv – de tre elementer, som uløseligt forbundet skaber begrebet *bevaringsværdi* – er ligeligt repræsenteret! Skal noget overhovedet kritiseres, er det måske, at det er lidt svært at finde husene, der beskrives. Ofte skal man tælle sig frem i en husrække, eller finde billedet på en anden side.

Et lignende storstilet kommunalt registreringsprojekt er undervejs i *Århus*. Indtil nu er der kommet registranter for *Frederiksberg Øst* (1979), *Frederiksberg Vest* (1981), *Ø-gadekvarteret* (1983) og *Trøjborg* (1984). Tager man f.eks. den første registrant, *Frederiksberg Øst*, er der tale om en registrant af høj kvalitet. Også her indledes der med en generel byplanhistorie, hvorefter arkitekturhistorikeren N. J. Israelsen gennemgår bydelens byggeri – stort set borgerligt etagehusbebyggelse fra mellem 1880 og 1920 – og drager spændende paralleller til samtidig tysk storbyarkitektur. Gennem mønsterbøger og håndværkerrejser vandrede inspirationerne ad mange hurtige, men skjulte veje rundt i datidens Europa. Som et ekstra plus er der en – desværre for kort og for småt illustreret – gennemgang af bydelens hustyper og deres rette behandling. Det er vigtigt igen og igen at fortælle, hvorledes hver periode har sit særpræg og sine virkemidler i byggeskikken! I registranten er der, ligesom i Odense-registranterne, helhedsbeskrivelser af hver gade, mens man har valgt at gøre forholdsvis lidt ud af de enkelte bygnings historie.

En registrant, som i sin bygningsudvælgelse og fremlæggelse afprøver nye metoder, er *Huse i Gentofte*, udgivet 1984 af Gentofte kommune. Gentofte-værket er vel nok den første registrant over et nyere forstadsområde, og her har man valgt at lægge hovedvægten på den kendte arkitektur, ikke mindst fra tiden efter 1920. Det er funktionalismens og halvtredsernes enfamiliehuse, der præsenteres. Baggrunden er, at Gentofte kommune siden tiden omkring 1. verdenskrig hvert år har præmieret særlig god og fremragende ar-

kitektur, og registranten er således også begrundet i en bekymring for, at disse mange års pædagogiske virksomhed skulle forspildes.

For ikke at drukne i villavejenes mængder af huse har man valgt at præsentere kortudsnit, hvorfra enkelte meget typiske eller meget fremragende huse er udvalgt til nærmere beskrivelse, mens resten af de værdifulde bygninger alene er indprikket på kortene. Jeg finder det positivt, at man i Gentofte har forsøgt sig med en bevidst udvælgelse og prioritering. Men til gengæld er *Huse i Gentofte* set fra et kulturhistorisk synspunkt meget utilfredsstillende. Med blot en generel oversigt over kommunens bebyggelsehistorie mangler man helt forståelsen for de enkelte kvarterers udvikling og udseende. Endvidere virker opdelingen i kvadratiske kortblade helt unaturlig. En opdeling i historiske kvarterer, udstykninger eller bygningsmæssige helheder ville have været langt bedre. Og endelig savner man den mere uanselige, anonyme byggeskik – de mange subtile påvirkninger fra den »store« arkitektur i de almindelige murermeistervillaer – årtiernes lag. *Huse i Gentofte* har sin holdning, men holdningen har været arkitektens interesse for sine egne, præmierede kolleger!

I Nykøbing Falster blev i 1980 udgivet *Registrering af bevaringsværdige bygninger og miljøer i Nykøbing F.*, udarbejdet af den lokale Kulturmindeforening. Trods sit beskedne udstyr er det en god registrant med både indledende byhistorie og helhedsbeskrivelser af de enkelte gader. Kun er man desværre faldet for fristelsen til at sætte karakter på husene. En praksis, som registranterne ellers er ved at komme bort fra, og som ingen – heller ikke planlæggere og teknikere – savner.

Ligeledes i 1980 udgav Bramming kommune et hæfte om *Bevaringsværdige huse i St. Darum* – et eksempel på de helt små landkommune-registreringer. Der er ikke megen historik eller baggrundsforklaring, men fornuftige råd og bemærkninger. Over for beboerne og kommunens teknikere virker den nok næsten lige så godt som de fine, dyre bøger.

Et interessant eksempel på beskrivelse af et helt specielt miljø er *Registrering af bevarings-*

værdier i Hanstholm by, udarbejdet af Vibeke Dalgas' tegnestue for Fredningsstyrelsen 1983. Her er der først og fremmest tale om en redningsaktion for den hvidkalkede pionerby, som opstod som følge af 1920'ernes havnebyggeri. Et miljø, som ellers har været planlagt udraderet til fordel for den nye rødstensbys gennemplanlagte parcelhusfirkanter.

Et helt andet, men lige så specielt miljø i Hesnæs på Falster er blevet registreret 1984 af Stubbekøbing kommune og Fredningsstyrelsen (*Husene i Hesnæs*). Hesnæs er en blanding af fiskerleje og godsby, med en række karakteristiske stråklædte huse en repræsentant for det godsstyrede bygningsmiljø. I dette tilfælde er det arkitekt Gotfred Tvede, det i 1880'erne for godset Korselitze har skabt den særlige byggeskik. Meget rimeligt er da også mere end halvdelen af hæftet viet en gennemgang af denne byggeskiks historie og karakteristika.

Nationalmuseets registranter

Igennem mange år fortsatte Nationalmuseets 2. afdeling, afdelingen for dansk middelalder, sit traditionelle, af Harald Langberg startede engagement i bygningsbevaringsarbejdet. I de senere år var hovedvægten i arbejdet blevet lagt på udgivelse af bygningsregistranter i kappestrid med Fredningsstyrelsen. I 1986 blev arbejdet stoppet og medarbejderne fyret, selv om Nationalmuseet få år forinden havde opnået en øremærket særbevilling til udvidelse af bevaringsarbejdet.

Nationalmuseets bygningsregistranter var af fornem bogstandard: *Registrering af bevaringsværdige huse i Sandvig, Allinge m. fl. byer* (1976), *Historiske huse i Nibe* (1979, i samarbejde med Aalborg historiske Museum), *Historiske huse i Listed fiskerleje* (1981), *Historiske huse i Årsdale* (1980) og *Strynø* (1984 i samarbejde med Langelands Museum og Rudkøbingfonden).

Registranterne begynder lidt forskelligt. Nibe-bogen har en fin arkitekturhistorisk indledning, mens registranterne for Listed og Årsdale ikke har nogen samlet historik. Til gengæld har Strynø-registranten en meget udførlig gennemgang af øens sociale, økono-

miske og bygningsmæssige udvikling gennem tiderne. Her er der også kommet lidt mere menneskeligt liv ind på siderne (måske kan der her spores en indflydelse fra det lokale museum?). Nibe-registranten er endvidere fint illustreret med bl. a. Hugo Matthiessens uovertrufne billeder fra 1918. Generelt kan Nationalmuseet også roses for det grundige ejerliste- og jævnføringsregister-materiale, som fremlægges. Men i betragtning af det meget høje ambitionsniveau med hensyn til beskrivelse og historik for de enkelte huse kan det undre, at mange af Nationalmuseets registranter mangler en præsentation af helheden i form af en – bare kort – oversigt over de pågældende bysamfund og deres bebyggelse. For al kulturhistorie gælder den gode, gamle regel, at helheden bør ses før de enkelte elementer, og det gælder ikke mindst for bygningsregistranter, der så let kan blive til opremssninger af, at »her er et hus – og her er et til«.

Miljøministeriets registranter

Efter at Nationalmuseets arbejde med bygningsregistranter ophørte, samler interessen sig i endnu højere grad om den politik for bygningsregistrering, som praktiseres af Miljøministeriets Planstyrelse (indtil 1987 Fredningsstyrelsen). I det følgende skal først omtales en række af de seneste års udgivelser: *Huse i Haderslev*, I (1982), *Huse i Maribo* (1985), *Huse i Stubbekøbing* (1986), *Møgeltonder – slotsby og bondeby* (1985), *Huse i Nordby på Fanø*, I–II (1986) og *Vesterbro – en forstadsbebyggelse i København*, I–II (1986).

Skønt upåagtet i forhold til mange andre byer er *Haderslev* måske den by i landet, som ejer det mest spændende og alsidige bygningsmiljø af alle landets købstæder. Dybt under husene gemmer ukendte slotskældre sig, i baggårde og glemte gyder finder kenderen snart renaissancebindingsværk, snart et bulhus eller et barokspringvand. Hovedstrøgene præges af mange slags slesvigsk klassicisme, og i de nyere kvarterer finder man enestående helheder af jugendvillaer og nygotiske etagehuse fra den tyske tid. Få byer har til gengæld handlet så mis med sig selv. Dybt

forfald har bredt sig i sjælden grad, og bevaringsarbejdet i byen har hårde kampe og dybe skuffelser bag sig. Men »der er mere glæde i himlen over een omvendt synder end...« – og i 1984 blev Haderslev »årets by« for sin bybevaring! Huse i Haderslev omfatter det ældste centrum og er første værk i en serie, som også skal omfatte de nyere kvarterer. Selve registranten er af den sædvanlige gedigne slags, og udvalget af huse spænder fordomsfrit fra 1500-årene til 1920'erne. Af særlig interesse er det indledende historiske afsnit, som man har fået den dygtige lokalhistoriker, Henrik Fangel, til at skrive – suppleret med en gennemgang af byens bindingsværk ved arkitekt Søren Lundquist. Fangels afsnit er dels fremragende primærforskning, dels præget af stor forståelse for det typiske for netop Haderslev – for eksempel forholdet mellem dansk og tysk præget byggeskik.

Maribo er i sammenligning med Haderslev en mere beskedne lille by, med en usædvanligt ødelagt hovedgade, men til gengæld med et charmerende torvemiljø – alt i alt en sædvanlig dansk by. Også i *Maribo*-registranten har man haft en heldig hånd ved udvælgelsen af fagfolk til at skrive de nødvendige indledende kapitler – i dette tilfælde middelalderhistorikeren Ingrid Nielsen og museumsinspektør Else-Marie Boyhus. Tilsammen giver deres kapitler en byhistorie, som burde trykkes som et selvstændigt værk, der ville være bedre end de fleste af de traditionelle digre byhistorier! Interessant er f. eks. en ekskurs til Sct. Birgitta og hendes klosterbevægelse i europæisk sammenhæng, og for nyere tids vedkommende gennemgangen af byens bygmestre og arkitekter. Huse i *Maribo* dækker det meste af den ældre by med nøje registrering af selv ret intetsigende huse – men suppleret med en bevidst udvælgelse af enkelte helheder i de nyere bydele: en villavej fra omkring 1920, en række arbejderboliger fra århundredskiftet, m.v. Mange bygningsregistranter, ikke mindst fra Frednings-/Planstyrelsen har haft en tendens til en meget vilkårlig områdefrænsning (ofte bestemt af bygrænsen på kortet i første udgave af *Trap: Danmark, fra 1850'erne*). Især når det drejer sig om rimeligt overskuelige bymiljøer ville

det være et bedre princip at foretage en bevidst udvælgelse af alle typiske og karakteristiske kvarterer og helheder, og derefter vælge et af flere mulige detailleringsnivauer i fremlæggelsen.

Dette gælder også registranten for *Stubbekøbing*, som ellers er af den sædvanlige fine standard med en god indledende byhistorik, fin brug af gamle billeder og kort m.v. Men i betragtning af den energi, der inden for det valgte registreringsområde er anvendt på selv meget nye og ombyggede huse, forekommer det ikke overbevisende, at man til gengæld har valgt at udelade de forholdsvis begrænsede ældre kvarterer, som tilfældigvis ligger uden for byens afgrænsning i 1858.

Heller ikke i *Nordby på Fanø* er afgrænsningen af registrantområdet særlig logisk. I dette tilfælde er den bestemt af definitionen af et lokalplanområde. Men lige så vel kunne man have medtaget de højst en snes ældre huse, som tilfældigvis befinder sig uden for dette område. Når dette er sagt, må det til gengæld understreges, at Huse i *Nordby* er en både meget smuk og velkomponeret registrant. Redegørelserne for byens historie og bebyggelsesudvikling er gode, og ikke mindst er det værdifuldt, at der så klart gøres rede for, at byens huse består af flere, ret forskelligartede, men ligeværdige bebyggelseslag – omend tiden efter 1920 er ret summarisk behandlet. På illustrationssiden er der, så vidt det har været muligt, sat et gammelt og nyt fotografi over for hinanden. Ligesom »eksempel« og »modeksempel« i *Schultze-Naumburgs »Kulturarbeiten«* fra begyndelsen af århundredet siger en sådan kontrastering af før og nu mere end mange ord!

I bygningsregistreringsarbejdet er man endvidere nået til *Møgeltønder* i Sønderjylland. *Møgeltønder* har på mange måder spillet en særlig rolle i bygningsbevaringens historie. Dels var det i *Møgeltønder*, en række unge arkitekter i 1908–09 fandt den gamle byggetradition, som blev vejledende for de næste års kamp for en bedre byggeskik. »Ud med Italien, ind med *Møgeltønder*«, som det ironisk blev sagt om den »danske« arkitekturbevægelse. Og dels var det i *Tønder-Møgeltønder*, at den første sønderjyske »Baupflege«

kreds blev dannet 1907, med den tyske landråd Rogge og den dansksindede godsinspektør H. C. Davidsen som initiativtagere. For brugen af Møgeltønder i datidens både tyske og danske arkitekturdebat gør ark. Bue Beck glimrende rede i artiklen: »Arkitekter, opmålere og fotografer«. Endvidere gennemgår forhenværende landsarkivar P. Kr. Iversen bysamfundets generelle historie, og Bue Beck og ark. Steffen Søndergaard beskriver Møgeltønderes bebyggelsesmønster og byggeskik. Ikke mindst i det sidste afsnit gøres der mange nye iagttagelser af bygningshistorisk interesse, ligesom materialet fra Nationalmuseets Bondegårdsundersøgelser her kommer til nytte. Som følge af den stadige interesse for Møgeltønder kan hele registranten nyde godt af en mangfoldighed af gamle fotografier og opmålingstegninger, og derfor er Møgeltønder-bogen ikke alene en god præsentation af et enestående bymiljø, men også en meget smuk bog!

Med *Vesterbro*-registranten tager Planstyrelsen fat i et lidt anderledes bymiljø: de københavnske bro-kvarterer. Hvor Møgeltønder som bevaringsværdigt miljø længe har været en selvfølgelighed, står den politiske kamp om Københavns nyere kvarterer i disse år på sit højeste. De senere års opdagelse af bevaringsværdierne i den historicistiske arkitektur og industrialismens bymiljøer står i København skarpt konfronteret med den gamle opfattelse af alle ældre arbejderkvarterer som fortidssymboler, der skal bekæmpes. I denne debat er Vesterbro-registranten et indlæg i rette tid, idet bydelen står midt i en omfattende sanering og fornyelse, men i modsætning til Nørrebro endnu har bevaret store dele af den gamle bebyggelse. Spørgsmålet er så, om Vesterbro-registranten i sin udformning kan fungere som et velegnet debatoplæg. Den indledende oversigt over Vesterbros udvikling er god. Den viser, hvorledes bydelen har en lang og spændende forhistorie, og den viger ikke tilbage for med rette at påpege, at de senere årtiers planlægning er »foregået i mindre brudstykker uden en samlende, overordnet plan«.

Men hvad angår et samlende overblik over bydelens bevaringsinteresser og struktur,

svigter registranten. Det historiske og det bygningsbeskrivende element er i den grad overprioriteret, at bydelen formidles helt opsplittet i enkeltgader og enkelthuse, ligesom der kun har været ressourcer til at beskrive en begrænset del af Vesterbro. Derved er kvartererne bag Hovedbanegården og omkring Enghave Plads, som i høj grad er organiske dele af Vesterbro, blevet udeladt. Det beskrevne område er opdelt i 14 småområder, der hver især er blevet genstand for historiske beskrivelser på 4–8 sider. I disse områder er alle huse beskrevet og alle huse har fået en eller anden positiv bemærkning. Alt i alt må brugerne af Vesterbro-registranten, ikke mindst planlæggere og politikere, føle sig lidt fortabte. Alt er lige godt eller skidt, et overblik er svært at få, og om en samlet vurdering af Vesterbro er der ikke tale. Det er ikke enkelte elementer i registranten, der i sig selv er dårlige – tværtimod er det fint med både grundig historik og grundig arkitekturfremlæggelse. Det er simpelthen den traditionelle registrantform, der kommer til kort over for storbyens vidtstrakte kvarterer! Den hidtidige fremlæggelsesform med hovedvægten på husfor-hus-registrering bliver stadig mere problematisk og uoverkommelig, efterhånden som bygningsregistreringsarbejdet når til de store byområder fra dette århundrede, »forstæderne«, og til de store områder i det åbne land. I det følgende vil jeg komme ind på diskussionen om alternative former for bygningsregistrering.

Miljøministeriets fremtidsplaner

Valget af metode er blevet stærkt aktualiseret af, at Folketinget 2.12. 1986 vedtog en dagsorden, der pålagde regeringen at fremkomme med lovforslag, der forpligter de enkelte kommuner til at registrere bevaringsværdige bygninger og helheder fra før 1940 samt til at gennemføre en bevaringsplanlægning inden for nærmere fastsatte tidsfrister. Denne vedtagelse er glædelig for bevaringsarbejdet, dels fordi den betyder, at der er vilje til den lovfæstelse af begrebet bevaringsværdig, men ikke-fredet bygning, som længe har været savnet. Allerede i 1984 pegede Miljøministeriet i

sin betænkning 1010 på problemet – og fremkom med et forslag, der var baseret på former for statslig og kommunal økonomisk støtte til vedligeholdelse. I dagsordenen af 2.12. peges der derimod især på registrerings- og planlægningselementer.

Pr. 15.10. 1987 er Miljøministeriet derefter fremkommet med et lovoplæg, der følger 2.12.-dagsordenen op med mange gode forslag, bl.a. med forslag til skærpet lokalplanpligt i områder med bevaringsværdige bygninger og med bortfald af »100-års-reglen« i bygningsfredningsloven. I denne sammenhæng er det imidlertid ikke mindst interessant, at der opereres med en radikalt ny metode i bygningsregistreringsarbejdet. Det foreslås nemlig, at der over 3–4 år anvendes i alt 75 millioner kroner til gennemførelse af et landsdækkende oversigtligt register over samtlige ca. 300.000 bevaringsværdige bygninger fra før 1940. Registret skal baseres på en summarisk skemabeskrivelse i marken, suppleret med eksisterende viden og tilkøbt det eksisterende EDB-boligregister, BBR. Registreringen skal også omfatte de fredede og på anden måde allerede registrerede bygninger. Til gengæld regnes der ikke med noget supplerende arkitektur- eller kulturhistorisk forarbejde i landets hidtil uregistrerede områder, ligesom der ikke er skitseret nogen plan for formidling og brugbargørelse af registret.

Argumenterne for etableringen af et sådant centralregister er, at det vil give kommunerne et nyttigt og ensartet grundlag for deres fremtidige lovpligtige bevaringsplanlægning, samt at det – set fra centralt hold – vil give et overblik over Danmarks bygningskultur og dermed bl. a. give et bedre grundlag for udvælgelse af bygningsfredninger.

Imidlertid kan der også rejses væsentlige indvendinger mod denne løsning. For det første er forslaget i al sin bureaukratiske centralisme i modstrid med både det hidtidige, folkeligt baserede bygningsbevaringsarbejde i Danmark – og med det meget decentrale ansvar for de bevaringsværdige ikke-fredede bygninger, som 2.12.-dagsordenen ellers lægger op til. Bygningsbevaringen i Danmark har jo, som også påpeget af ark. Povl Abrahamsen i hans seneste bog: *Bevaring set fra*

Dragør (Dragør Bygningsfredningsnævn/Chr. Ejlers' forlag 1987), altid været karakteriseret af en stærk lokal forankring i bevaringsforeninger, fonde, beboergrupper og græsrodsbevægelser. Den planlagte landsdækkende registrering vil for det andet lægge bånd på store økonomiske ressourcer. I disse økonomiske stramme tider er der ingen tvivl om, at dette vil gå ud over det øvrige bevaringsarbejde, f. eks. bevarende saneringer, restaureringer, formidlings- og undersøgelsesprojekter m.v. I en årrække vil de store registreringer i hvert fald have en tendens til at blokere for nye initiativer, og i værste fald handlingslamme systemet (»Vi skal lige vente til vi er helt færdige...«) Det er set før med store forarbejder!

For det tredje vil en registrering efter den skitserede metode efterlade store, uløste problemer: Hvordan skal materialet analyseres og gøres brugbart – bl. a. for de lokale planlæggere og politikere (et problem, der som tidligere nævnt allerede er til stede ved de største og mest uoverskuelige bygningsregistranter)? Hvordan skal de evt. konstaterede bevaringsinteresser formidles, så der opnås den brede forståelse af det karakteristiske og værdifulde i hver enkelt by og egn, hvoraf bevaringen af de tusinder af almindelige huse nu engang i sidste instans afhænger?

For det fjerde vil en totalregistrering en gang for alle på mange måder være i modstrid med selve bevaringsarbejdets natur. Begrebet »bevaringsværdi« kan ikke, og bør ikke, fastlægges en gang for alle. Det har altid været under stadig udvikling gennem en løbende dialog mellem fagfolk og befolkning, med en stadig stigende forståelse til følge. Fabriksmiljøer, stationsbyer, forstæder og husmandskolonier er blot enkelte eksempler på bebyggelsesmiljøer, som for få år siden afvistes som værende uden bevaringsværdi. I bevaringsarbejdet kan man simpelthen ikke etablere »den store objektive sandhed«. Ganske vist ville den med sin autoritet kunne redde et og andet hus, men til gengæld ville den risikere at lukke for den stadige tilførsel af synspunkter fra læg og lærd.

Mod nye løsninger i bevarings- og registreringsarbejdet?

Nøgleordene i det fremtidige bevaringsarbejde må efter min mening være: overblik, kvalificeret udvælgelse og lokalt medansvar. Et overblik over, hvad der i hver enkelt egn er af bevaringsinteresse, er en stor, men ikke uoverkommelig opgave. I mange amter kan der bygges videre på de oversigter over kulturhistorien, som er udarbejdet i forbindelse med fredningsplanlægningen. Desuden ligger en stor eksisterende viden i litteratur, museer og arkiver, hos lokale historikere og arkitekter, i forskellige landsdækkende registreringer samt hos beboergrupper og bevaringsforeninger.

Etablerede man f. eks. i alle kommuner og amter et lovfæstet *bevaringsnævn* med deltagelse af fagfolk, planlæggere og politikere, kunne disse under Miljøministeriets opsyn prioritere den regionale og lokale indsats. I én egn kan det være landbygningerne eller en bestemt bygningstype, der skal udvælgelse til registrering, nærmere undersøgelse eller andre særlige foranstaltninger, i andre egne købstad- eller stationsbybebyggelsen, villakvarterer, særlige industrimiljøer, sommerhusområder etc. Dette – kombineret med en styrkelse af tilskudselementet, f. eks. ved lovfæstelse af de *kommunale støttefonde*, som i f. eks. i Esbjerg har vist deres effektivitet – ville dels sikre et både kvalificeret og lokalt forankret bevaringsarbejde, dels betyde, at mere energi blev brugt på det trods alt vigtigste: formidling og konkret bygningsbevaring – og dermed en bedre udnyttelse af de økonomiske ressourcer!

Af det ovenstående vil det forhåbentlig fremgå, at bygningsregistreringsarbejdet nok bør finde nogle nye veje, men at en skematisk totalregistrering efter min mening er et meget dårligt alternativ. Løsningerne i registreringsarbejdet bør først og fremmest i disposition og detaljeringsniveau i højere grad være tilpasset det bygningsmiljø, som er genstand for registreringen. Det væsentlige ved al bygningsregistrering er jo, at bevaringsværdier formidles, dels til beboere og brugere, så forståelsen og respekten for den kulturarv, de

forvalter, øges – dels til planlæggere og politikere, så der kan tages hensyn i samfundsplanlægningen.

Af løsninger kan der peges på mange muligheder, som hverken behøver at være bindstærke hus-for-hus-registranter eller bunker af EDB-skemaer. I de overskuelige bysamfund med mange bevaringsværdier bør arbejdet fortsat bygge på den fine tradition for bygningsregistrering, som efterhånden er skabt.

I det åbne land bør der kunne bygges videre på de metoder, der er udviklet i de førnævnte oversigter over de kulturhistoriske bevaringsinteresser (f. eks. oversigterne over Ringkøbing, Ribe, Sønderjyllands og Vestsjællands amter samt Hovedstadsområdet). I de bedste af disse gives der både et overblik over den historiske og kulturhistoriske udvikling og et overblik over det karakteristiske og typiske for de pågældende regioner. Der gennemgås både landsbymiljøer, bebyggelsesmønstre, herregårds- og husmandslandskaber, industrianlæg, de folkelige bevægelses bygninger og de mange store og små spor i veje, marksystemer, dyrknings- og erhvervstraditioner m.v. Nogle af oversigterne afsluttes med beskrivelser af de enkelte kommuner, og i de fleste af oversigterne udpeges i kortform de områder, hvor bevarings- og forskningsinteresser især gør sig gældende. Flere af oversigterne har et ret højt detailniveau – og en udbygning med udpegning af bevarings- og fredningsværdige enkeltbygninger og anlæg vil være en naturlig fortsættelse af arbejdet.

I de store byområder, forstæder og sommerhusområder bør der findes registreringsmetoder, som koncentrerer sig om kvartererne, helhederne, bebyggelseslagene og miljøtyperne (f. eks. kolonihaveudstyknings, sociale boligbyggerier osv.). Den nødvendige udpegning af enkeltbygninger kan ske ved indtegning på kort (som i Huse i Gentoften) – eller bedre: integreret i fremlæggelsen, så de enkelte huse ses udvalgt som særligt karakteristiske eller værdifulde for det pågældende miljø – f. eks. ved fremhævelse i teksten eller på korte lister efter hver enkelt helhedsbeskrivelse. En sådan metode afprøver vi i øje-

blikket på Esbjerg Museum i forbindelse med registreringen af bebyggelsehistorie og bevaringsværdier i Esbjergs nyere kvarterer, forstæderne fra 1900–1960 (udkommer 1988).

Søren Balle:

Om kildeudgivers nødvendighed

I en anmeldelse i *Fortid og Nutid* XXIV s. 242 ff. af Ole Feldbæks udgivelse af oktrojer m.v. fra danske handelskompagnier 1616–1843 fremsætter Erik Gøbel desuden en række principielle synspunkter om kildeudgivelse – af hvilken grund redaktionen da også har valgt at sætte anmeldelsen på debatsiderne. Visse af synspunkterne forekommer dog en smule overraskende efter en nærmere analyse af formuleringerne.

Der er ikke noget at sige til, hvis alle arkiver kunne ønske sig et stort antal besøgende – om end Rigsarkivets læsesal ikke ligefrem ville have dimensioner til en formelig invasion. Det er derimod en højst tvivlsom påstand, at vore dages forbedrede persontransportmuligheder og dokumentkopieringsteknikker får en væsentlig del af begrundelsen for traditionelle kildeudgivelser til at forsvinde. For 50 år siden var f. eks. jernbaneforbindelsen mellem Århus og København kun en halv times tid langsommere end i dag. Derimod giver kopieringsteknikken nu forøgede muligheder for, at hovedparten af arbejdet med en kildeudgivelse kan foregå uden en besværlig rejse til den besværligt beliggende hovedstad, så man kunne modsat forvente, at kildeudgiverarbejdet nu ville få en renæssance, især hvis man tænker på det dramatiske fald i prisen på fotosats udarbejdet ud fra tekstbehandlingssystemer sammenlignet med prisen for sats ud fra et maskinskrevet eller endda håndskrevet manuskript. Den virkelig bestemmende faktor for kildeudgivelser synes snarere at være de knappe økonomiske midler kombineret med tidens utålsmohed over for langvarige projekter. For 100 år siden ville alle forstå, at kildeudgivelser var tidkrævende, og at det endelige resultat måske først

forelå 10 år efter, at en bevilling var givet. Men det er en helt anden diskussion.

En helt tredje diskussion berøres i en påstand om, at der i de senere år har vist sig en stærk tendens til at vende tilbage til mere empirisk betonet historieforskning. Umiddelbart ville jeg være tilbøjelig til at mene, at tendensen snarere er gået i den modsatte retning, hvor der bygges stadig større generaliseringer op over lange tidsrum og store geografiske områder, men med et stadigt spinklere forhold til kildematerialet. I øvrigt har jeg måske misforstået udtrykket, for hvad er empirisk forskning? Og er det en fordel at gøre forskningen »mere empirisk«? For mig at se hviler al forskning, ja selv enhver læsning af en kilde, på et samspil mellem teori og empiri. De gamle filologer har altid ment, at læsning af en tekst først var mulig, når man forstod dens indhold, hvilket først var muligt, når man havde læst mange tekster fra tiden (som man altså så i første omgang pr. definition ikke var i stand til at forstå fuldt ud). I naturvidenskaben ville man næppe godtage den tanke, at videnskab udelukkende eller blot fortrinsvis skulle bestå i empiri. I så fald ville man udelukke Niels Bohr, Albert Einstein og adskillige andre fra det gode selskab. Vi kan også tage Tycho Brahe, der i dag med stor ret er kendt som den moderne empiriske astronomis grundlægger. Sin verdensberømmelse i samtiden grundlagde han derimod ved at drage korrekte teoretiske slutninger ud fra nogle yderst banale observationer, dels beregningen af en kometes bane, dels iagttagelsen af en »nova stella«. Da kometbanen gik tværs gennem nogle af den aristoteliske fysiks kugleskalsformede sfærer, drog Tycho Brahe den simple, men epokegørende slutning, at den gamle fysiks verdensbillede umuligt kunne være rigtigt: Der fandtes ingen fysiske sfærer, og fiksstjernehimlen var ikke uforanderlig. Nu er det ikke tanken at føre denne diskussion igennem her, men for historikerne kunne man måske drage den parallel, at der på et aldeles uventet sted fandtes en oplysning, som kunne bruges til at afgøre et centralt stridsspørgsmål – at man f. eks. i en kildeudgave (med *registre*) af oktrojer fandt oplysninger, der slet intet havde at gøre med

det forskningsemne, som udgiveren har beskæftiget sig med. Måske kan vi først om 100 eller 200 år se, om det nu også havde været bedre, at Carlsbergfondet havde støttet noget andet.

Udgivelsespraksis i tidens løb får også en kommentar, men atter er meningen med, endsige rigtigheden af, det anførte ikke indlysende. Jeg citerer: »Dengang var en typografisk nøje gengivelse eneste økonomisk realiserbare mulighed for gengivelse«. (Vi taler nu om tiden for 100 år siden). Senere kan vi diskutere, hvad »typografisk nøje gengivelse« betyder, men lad os forstå det som *diplomatisk gengivelse*, dvs. med alle ord gengivet bogstavret og med det originale valg af tegnsætning og brug af store og små bogstaver og, tilnærmet, også hele opsætningen af teksten. Der skal nok også indbefattes, at orddele, som er opløst af forkortelsestegn, sættes i f.eks. kursiv, og måske også, at forskellige skriverhænder eller andre omstændigheder ved teksten markeres ved valg af forskellige skriftsnit. Dette har imidlertid aldrig nogensinde været den eneste og slet ikke den mest økonomiske måde at gengive en tekst på. Felix Liebermann udgav kort efter århundredskiftet det monumentale værk *Die Gesetze der Angelsachsen* (for øvrigt ikke strengt diplomatisk, hvad der heller ikke var nogen grund til, men med udstrakt brug af forskellige typer). Dette havde han aldrig fået økonomisk mulighed for, hvis ikke satsarbejdet var blevet udført af nogle flittige vajsensbørn! Den egentlig »typografisk nære« gengivelse af de gamle engelske love findes dog snarere i en ældre udgave af Benjamin Thorpe, hvor selve satstyperne skal efterligne den oldengelske skrift. Dette var nok strengt taget mindre kostbart, i hvert fald mindre nyttigt, og under alle omstændigheder ren romantik (der for øvrigt stadig dyrkes meget af iverne). Den økonomisk mest fordelagtige udgivelsesmåde for danske udgivere af dansksprogede – eller endda høj- eller plattyske – tekster var selvfølgelig dengang som nu at transskribere eller oversætte til moderne dansk. Men rent faktisk var det jo ofte det, man gjorde, også i gamle dage. Vi kan tænke på Johan Grundtvigs udgivelse af kvitteringer fra Grevefejdens tid

(*Danske Magazin* 4.3 (1881)), Erslev og Mollerup: *Danske Kancelliregistranter 1535–1550* (1881), Falkenstjerne og Hude: *Sønderjydske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden* (1895–99) eller f. eks. Emilie Andersen: *De hansborgske Registranter* (1943, 1949) (hvor de to sidste og delvis den første er oversat fra hovedsagelig plattysk).

Det er en udbredt misforståelse, at en udgiver jo blot kan udgive en tekst, som den står i originalmanuskriptet. Nu er første problem jo forkortelsestegnene, især i middelaldertekster, hvor man godt kan komme ud for, at kun 60% af bogstaverne i teksten rent faktisk er til stede. Valget står da mellem at opløse alle, ingen eller blot en del af forkortelserne. Derimod er det næppe en anmærkning værd, om en udgiver skriver »May“:« eller »May:“«. Hvis man skal diskutere læseligheden af teksten for en moderne læser, bør man nok ikke beholde forkortelser i meget større omfang end i moderne dansk. I modsætning til Feldbæk ville jeg måske undgå forkortelsen »forⁿ«, for jeg har alt for tit hørt den læst op som »forne« og forstået som en slags halvsvensk »tidligere« i stedet for »forskrevne« – den forkortelse forstås i dag kun af historikere. Hvis udgiveren nu i stedet havde valgt med let hånd at normalisere tegnsætningen, kunne det famøse kolon eller forkortelsespunktum simpelt hen sættes eller udelades efter et skøn – f. eks. udelades, når der fandtes bogstaver i hævet position. I ældre tekst gengives en forkortelse jo ofte ved en forkortelsesbue, og selv ved en bogstavret gengivelse af teksten har en udgiver al ret til at gengive denne bues som et moderne forkortelsespunktum (samme ret, som en udgiver af oldengelske tekster har til at gengive et angelsaksisk W (af udseende næsten som et P) med moderne latinske tryktyper). Det såkaldte »skillings-s« (ß) havde vel den sidste overlevende forkortelsesbue i nyere tids dansk, for det var jo bare det høje f-lignende s, der var forsynet med en bues, så en bogstavret gengivelse kan udmærket være »s.« (nemlig »solidus« for »skilling« – i andre tilfælde selvfølgelig »-sen« i navne). Vil man i stedet ofre den tyske »sz«-tryktype, ß, kan man også det – men man viderefører måske da en gammel fejltal-

gelse. Lidt mindre rimeligt bliver det derimod, når f. eks. Astrid Friis gengiver det krøllede d med en bue som et græsk phi (φ); det er trods alt blot et »d.« (for »denarius«, »penning«). I nogle 1500-talshænder er der tydelig forskel på 2 eller måske 3 former af det såkaldte skillings-s eller »sz«: Det høje s plus det lave, runde s (= »ss«), det høje s plus det 3-talslignende z (= »sz«) og så det høje s plus en forkortelsesbue (= »s.«). Enkelte skrivere er endda omhyggelige med at sørge for, at buen ikke skrives sammen med den øverste bue af s'et, men begynder som en tværstreg på dette. Andre skrivere er derimod aldeles ligeglade og opfatter de tre former som én og den samme, og hvordan skal man nu gengive dette »bogstavret«? Nogle vil forlange den særlige tryktype β , andre vil nøjes med »s«, atter andre vil vælge »sz« (som man omskrev det i forrige århundredes tysk) eller »ss« (som tyskerne gør i dag – men de kalder stadig bogstavet »sz«). Udgifveren er med andre ord nødt til at skabe en entydig forbindelse fra den gamle teksts bogstaver til en ganske bestemt og konsekvent gengivelse i udgivelsen, men ikke nødvendigvis omvendt (i matematikken: en *funktion* – som jo pr. definition er entydig – men ikke nødvendigvis en en-entydig funktion (*bijektion*). Det vigtigste er med N. Denholm-Youngs udtryk »to decide what is to be done, to state this clearly, and then to do it« (*Handwriting in England and Wales* (1954) s. 84).

Spørgsmålet er nu også, hvor meget gennemsnitlige moderne læsere kan forventes at kunne klare uden nærmere vejledning. Ikke 1500- og 1600-talshåndskrift, i hvert fald – så måske ville mange have større glæde af en kildeudgivelse med pæn latinsk trykskrift og masser af noter og måske især de registre, der alene gør det muligt at angribe problemstillinger, der går på tværs af de enkelte kilders egen afgrænsning. Dette er den vigtigste enkeltbegrundelse for at foretage kildeudgivelser, for selv den mest hjælpsomme arkivar og den bedst mulige registrant vil ikke kunne løse denne opgave. Uden kildeudgaver bliver det uoverkommeligt for den enkelte at løse andre opgaver end dem, som arkiveringsprincipperne på forhånd definerer.

Måske vil mange foretrække en gengivelse på moderne dansk af 15- og 1600-talstekster, for den linde grød af overflødige konsonanter kan virke overvældende på begynderen – men det er dog kun et spørgsmål om beskeden træning, sammenlignet med kravet om læsning af originalerne. Derimod er det mig uforståeligt, hvad Gøbel kan finde »langsommeligt og arbejdskrævende« ved læsningen af 1700-tals dansk i Feldbæks udgivelse, ud over kancellistilen – som jo ikke er uddød i dag – og de mange franskklingende fremmedord, som Feldbæk dog omhyggeligt forklarer, selv f. eks. at »devis« betyder »valgsprog, motto«. Her skal man vel søge anledningen til Gøbels bemærkning om, at noteapparatet er dimensioneret efter, hvad en universitetsstuderende kan forventes at vide – og det er næppe venligt ment over for de studerende. Men nu er det da velgørende at se en professionel kildeudgivelse, der ikke ved indforståethed er hovmodig over for læseren. Yderligere kunne man naturligvis, som Gøbel (såmænd med rette) foreslår, uden skade have nøjedes med en ordret gengivelse af teksterne i moderne stavemåde, men dette ville jo netop intet have betydet for sætningskonstruktionerne eller antallet af fremmedord og ville derfor intet have betydet for læseligheden. (Tidligere ville sagkundskaben dog sædvanligvis mene, at der ikke var den ringeste grund til at modernisere på 1700-talstekster, og at man derfor aldrig burde gøre det, men hverken det ene eller andet princip strider nu mod min overbevisning).

Principielt står jeg måske slet ikke langt fra Gøbel, men i nogle af de udtrykte synspunkter drages den sagesløse Feldbæk ind i en urimelig kritik af hans helt naturlige valg af fremgangsmåde, hvor Gøbels antagelser og påstande i det mindste lader sig diskutere. Derimod står jeg helt uforstående over for den tilsyneladende konflikt mellem kildeudgivelse og arkivbesøg – jeg anede ikke, at der var en modsætning – og meningerne om den moderne tekniks indflydelse vil jeg vælge at betragte på linie med udsagn om, at bogen forsvinder, fordi vi alle har fået fjernsyn.

Henrik Fode: Erhvervshistoriske biografier¹

Den erhvervshistoriske litteratur er sparsom i Danmark, og når der endelig udsendes noget, plejer det ikke at være på et kommercielt forlag, sådan som det her er tilfældet. En vis forklaring herpå kan måske findes i, at biografien som genre igen har fået læsernes bevågenhed – og det endda i en sådan grad, at de to bøger er udsendt i flere oplag.

Begge forfattere er professionelle historikere fra henholdsvis det københavnske og det odenseanske universitetsmiljø, og selv om publikationerne for en hastig ydre betragtning ser forskellige ud, har de dog meget til fælles: kort og godt handler begge nemlig om penge og magtmidler.

Ole Lange fortæller om ØK's grundlægger H. N. Andersen og Søren Mørchs hovedperson er Landmandsbankens direktør siden 1910, dens grundlægger Isak Glückstads søn – Emil Glückstadt. For begge forfattere er hovedopgaven da også at tegne de store mænds biografier, og for de to, er der ydermere det fælles træk, at de ikke kunne blive store nok, men stræbte efter et internationalt format. Fælles er det også for forfatterne, at de begge skriver om en »myte«, tager et »varmt« emne op, samt at begge har måttet kæmpe med det for historikere så beklagelige: utilstrækkelig kildedækning.

Begge bøger har en motiveret indledning – dog af forskellig længde – og med Søren Mørchs som den absolut længste. Det fremgår, at Ole Langes bog er blevet til på blot ét år, en arbejdsmæssig bedrift – mens den fynske kollega har været mere end 25 år undervejs. De er begge ærlige i deres forord, og Lange siger åbent, idet han gør den engelske socialist H. G. Weels ord til sine, at en mands biografi bør skrives af en samvittighedsfuld fjende. Det er ærlig tale; læseren ved, at forfatteren ikke kan døje sin hovedperson, og at forfatteren indtager anklagerens rolle.

Mørch gør som nævnt meget mere ud af sin indledning – men også den har det til fælles med Ole Langes – at læseren efter at have læst disse sider, også kender forfatterens holdning – og endog kan skimte hans politiske ståsted.

Vi hører straks om den unge students vanskeligheder med at skaffe kildemateriale til sit universitetsspeciale og hans første kontakter med det hjælpsomme statslige arkivvæsen, der desværre måtte skuffe den unge student, idet det ikke så sig i stand til at hjemkalde dets egne arkivalier, der var udlånt til Landmandsbanken, hvor det var bortkommet, som det blev sagt herfra.

Vi får også i indledningen den sælsomme historie om, hvordan forfatteren fik tilbudt en rejse til Japan med alt betalt ikke blot for sig selv, men også for sin hustru mod at afstå sit allerede indsamlede og bearbejdede materiale til Landmandsbanken, nu Den danske Bank, hvor det i dets bibliotek kunne »indtage en smuk plads«.

Fra denne påstand konkluderer forfatteren, at »alle historikere, der har beskæftiget sig med andet end jubilæumsskrifter, kan fortælle om oplysninger, der er blevet gemt væk, og om arkiver, der er blevet lukket«. Det er jo ikke særligt smigrende for kolleger, der har arbejdet netop med sådanne værker. Påstanden kan imidlertid heldigvis let afvises delvis ved igen at kaste et blik i Ole Langes forord. Han fik penge af Carlsbergfondet til at skrive sin bog, og forlaget havde, før det havde set manuskriptet, accepteret at udsende det. – Søren Mørch fortæller omvendt, at Carlsbergs tidligere direktør A. W. Nielsen, der havde kontakt til Landmandsbanken, netop var manden, der bremsede hans første manuskript og stod bag tilbuddet om Japanrejsen.

Mørch lægger flere af sine teser frem i forordet, bl. a. at justitsminister Svenning Rytter – en af H. N. Andersens mænd i regeringen Niels Neergaard – med højlydt velbehag udpegede Landmandsbanken og Glückstads

1. Ole Lange. Den hvide elefant. H. N. Andersens eventyr og ØK 1852–1914. Gyldendal. 1986 256 s., ill. kr. 335,00. Søren Mørch. Det store bankkrak. Landmandsbankens sammenbrud 1922–1923. Gyldendal. 1986 416 s., ill. kr. 298,00

værste fjender som medlemmer af den kommission, der skulle undersøge bankens forhold. Her får vi også den historiske morale præsenteret »at de små tyve bliver hængt, og de store får lov at gå«, ligesom det også her afsløres, at der slet ingen hemmelighed lå bag bankens krak, men at det alene skyldtes et sammenfald af en række uheldige omstændigheder.

Sådan set, skulle der altså ikke være mere i den sag – og alligevel fortsætter Mørch med at opfordre læseren til at finde lighedstræk fra såvel Watergate og Sovjetunionen som fra almindeligt pamperi.

Selv om der ikke kan afsløres nogen hemmelighed, bør Landmandsbanksagen alligevel afdækkes, fortsætter han, for her »har vi nemlig det eneste eksempel på, hvordan den økonomiske proces foregår«. Vi kan derfor lære noget af denne bog, og det er vel forklaringen på, at forfatteren har afslået så meget i denne verden, herunder også rejsen til Japan, for at få sin bog ud. For, som han siger sidst i forordet, mange forskellige mennesker havde frarådet ham at udsende den, da det kunne »blive usundt for hans helbred«, mens andre igen havde ment, at det kunne skade banken, bankvæsenet eller det danske erhvervsliv. Alle disse mange alvorlige advarsler, har Søren Mørch dog siddet overhørig: Bogen er kommet ud – endda som nævnt i flere oplag.

Også Lange taler om frygt i forbindelse med sit engagement, idet han hævder, at »professionelle historikere gennem årene er blevet skræmt væk af myten, mangel på kilde-materiale – eller mandens mægt«.

Der er åbenbare forskelle mellem de to bøger. Mørch har som nævnt været mere end 25 år om sin fremstilling, mens Lange har brugt et år. Tidshorizonten er ligeledes forskellig. H. N. Andersen biografien og ØK historien dækker en lang årrække: 1852–1914, mens Mørch samler sig om årene 1922–23. Hovedpersonerne har en forskellig social baggrund. H. N. Andersen er opkomlingen fra det laveste sociale miljø og en udpræget »self-made man« opvokset i en lille provinsby, mens Glückstadt omvendt var en faders søn fra det øverste velbjærgede borgerlige miljø i hoved-

staden. Endelig lægger Mørch vægt på, at Glückstadt var jøde, mens H. N. Andersen var »hvid«.

Der er med andre ord forskelle og ligheder mellem de to bøger, der dog på en måde symbolsk bindes sammen af Ole Langes omslag, der er et udsnit af Aug. Jerndorffs maleri »Et møde mellem finansmænd« fra 1906. Her ses Isak Glückstadt og den delvis skjulte H. N. Andersen. Det er denne skjulte Andersen, begge søger at afdække. Ole Lange søger gennem komplicerede regnskabsanalyser fra begyndelsen af århundredet at afsløre Andersen som en økonomisk svindler, der førte ikke blot Landmandsbanken, men også kongehus og talrige investorer bag lyset. Mørch finder også, at det er vigtigt at trænge om bagved H. N. Andersen for at finde svar. Han hævder nemlig, at nøglen til en forståelse af Landmandsbankens økonomiske krise netop skal ses i lyset af Andersens initiativer. H. N. A. kunne nemlig ved at ramme banken og Glückstadt tillige ødelægge sin værste konkurrent fra at redde sig igennem en alvorlig økonomisk krise: Det var Transatlantisk Kompagni, der var kommet i alvorlige vanskeligheder som følge af de politiske omvæltninger i Rusland efter Første Verdenskrig. Andersen ønskede ikke et stort Kompagni ved siden af sit eget ØK. Det var der ikke plads til i Danmark, og det ville forrykke Andersens placering i det danske samfund, hvorfor konkurrenten nødvendigvis måtte knækkes med alle til rådighed stående midler. Det afgørende var imidlertid igen her, hvordan Transatlantisk Kompagnis regnskaber skulle tolkes og læses, herunder hvordan aktiverne skulle værdisættes. Med disse problemstillinger er vi igen tilbage hos Ole Lange og H. N. Andersen i begyndelsen af århundredet. Samme spørgsmål indgår nemlig i hans hovedtese.

Det er desværre ikke muligt præcist at følge de to forfatters arbejdsproces. Ole Lange har ganske vist forsynet sin tekst med et såkaldt videnskabeligt apparat – altså noter, ekskursor og henvisninger – men desværre kun i hovedtræk. Søren Mørch har fuldstændig opgivet dette for enhver faghistoriker ellers hævdvundne og selvfølgelige princip, der net-

op skal muliggøre at »se forfatteren efter i kortene« – for, som han siger »bogen er skrevet for den historisk interesserede læser, og for ham eller hende kan det være ligemeget, hvor materialet kommer fra« og historikerne, fortsætter han, kan ved hjælp af almindelig omtanke og med henvisning til en summarisk litteraturliste, selv se, hvad »Mørch har digtet over«, som han udtrykker det. Også her, føler man nok som fagfælle en vis nedvurdering og reduktion af faget, idet et noteapparat absolut ikke behøver at være en belastning for læseren. Det kan opfattes som et tilbud, som han/hun kan tage imod det eller lade være. Søren Mørchs holdning kan derfor med nogen ret også opfattes som en nedvurdering af læserne, og helt uden noter kan hans kolleger omvendt med fuld ret have svært ved at godtage konklusioner, når præmisserne ikke dokumenteres.

Mørchs vigtigste kildemateriale er bankinspektør Holmer Greens scrapbøger og dagbogsnotater. Det var netop dem, forfatteren allerede arbejdede med i sin studietid, og som Landmandsbanken ikke ønskede udgivet. Gennem mange år har han dog fortsat arbejdet med Greens arkiv, dagbøgerne er blevet transkriberet, siden duplikeret opstillet rundt om på en række af landets videnskabelige historiske biblioteker. Næsten 350 A4 sider fylder dette materiale foruden godt 50 sider indledninger, noter og navneregistre. Dette gennemarbejdede materiale udgør hovedkildgrundlaget, og heldigvis snydes læseren ikke for det. Næsten halvdelen af den store bog består nemlig af ordrette gengivelser fra Holmer Greens samlinger.

Den anden hovedkilde er de trykte bankkommissionsberetninger samt trykte stenografiske referater af retsforhandlingerne. Bogen bærer i høj grad præg af, at forfatteren har arbejdet gennem mange år med det omfattende materiale. Han kender de utallige detaljer, og øser af sin viden, og langsomt bygges billedet op af den store banks krak med dette materiale som det bærende.

Som nævnt minder denne arbejdsmetode på mange felter om Ole Langes. Hans bog falder klart i to dele: før og efter 1905. Efter 1905 gik det hastigt fremad, mens det før på

det nærmeste var fup og svindel. Ole Lange ønsker således at punktere myten om det succesrige kompagni for i stedet at fortælle om en mand, der førte ledende finans kredse, politikere, ja, endog medlemmer af kongefamilien bag lyset ved at aflægge bedrageriske regnskaber for at skaffe ny kapital til kompagniet lige efter århundredskiftet.

Det er altid vanskeligt at arbejde med regnskabsanalyser, og ikke mindst i ældre materiale, hvor regnskabspraksis var upræcis. Læstere bliver det ikke af, at nogle helt afgørende regnskaber blev ført i Siam, hvor der kunne være en interesse i at fremlægge resultaterne særlig gunstigt måske for at opnå lokale fordele, mens hovedkontoret omvendt i København kunne se sin interesse i at lade overskud komme til syne her, måske på bekostning af filialerne ude i verden. Ikke mindre kompliceret er det at opgøre kompagniets aktiver i skibe, koncessioner, plantager og meget mere. – Men alt det vover forfatteren sig ud i, hvorefter han konkluderer, at regnskabsaflæggelsen ikke var pålidelig, men stærkt pyntet og endog bedragerisk.

Dette punkt skal ikke nærmere berøres, blot skal det påpeges, at lektor Per Boje har hævdet, at Ole Lange ganske enkelt ikke er fortrolig med principperne for det dobbelte bogholderi eller datidig regnskabspraksis. (Historie 17,1 s. 150). Holder den konklusion, falder en af Langes hovedteser til jorden med et brag.

Lange vil naturligvis hævde, at han ikke kunne konkludere anderledes, for hans kildemateriale har som nævnt været spinkelt. ØK's arkiv gik som bekendt tabt under krigen, hvorfor han et lang stykke har måttet bygge sine analyser på ØK's officielle regnskaber og beretninger og de er »upålidelige, i hvert fald frem til 1906«, siger han.

Lange mener imidlertid at have gjort et kup, idet han har fundet nyt kildemateriale. Sagen var nemlig den, at det kom til en alvorlig strid mellem H. N. Adersen og hans tidligere kompagnoner i Bangkok, brødrene Kinch. Det førte til alvorlige uoverensstemmelser, der afslørede Andersens »sande ansigt«, siden til omfattende retssager. Det hele drejede sig om regnskabsaflæggelsen med fili-

alen i Bangkok, og det er netop arkiver fra disse langvarige retssager, Lange har fundet i Det kgl. Bibliotek samt hos Kinchs familie. Under processen blev der ræsonneret over regnskabspraksis, og så har Lange pludselig fundet en indfaldsvinkel til at analysere de officielle ØK regnskaber, og det er naturligvis genialt – hvis altså blot regnskaberne analyseres, bearbejdes og fortolkes korrekt.

Begge bøger er ganske tankevækkende, for selv om Ole Lange ærligt har erklæret, at han ikke bryder sig om H. N. Andersen, så synes sidste del af bogen – tiden efter 1905 – præget af en mærkelig beundring for elefanten. Selv om tiden økonomisk var med ØK's initiativer, så kan forfatteren ikke bortforklare, hvordan Andersen havde en sjælden evne til at se tidens muligheder i den kemiske industri eller den ny teknologi og så kombinere det hele med kompagniets rederiinteresser, som Andersen satte højest. Derfor blev initiativer her altid dygtigt iscenesat med officielle rejser med kongehusets medlemmer om bord bl. a. til Østen samt mesterlige præsentationer af de nye tekniske vidundere i form af dieselmotorskibe for engelske ministre, tyske storrederier og den tyske kejser. Lange kan ikke bortforklare Andersens evner til at udnytte Danmarks status som en ufarlig småstat, hans blik for timing, evner til at udnytte hofets nøglefigurer, ikke mindst den meget populære prinsesse Marie, der på det nærmeste opfattede sig selv som en del af kompagniet. Hertil kom hans evner til at spille med og mod pressen og det politiske system. Med Langes ord, blev H. N. Andersen således virkelig en elefant allerede før Første Verdenskrig. Men, det er en anden historie slutter Lange. Den ønsker vi naturligvis også at han vil kaste sig over. Så vil vi nemlig også få hans version af Andersens engagement i Landmandsbankskandalen.

Det kan nemlig måske være nyttigt med endnu en behandling af denne komplicerede sag – og måske set lidt bredere – f. eks. med en indfaldsvinkel fra provinsen.

Det, der er galt med Mørchs fremstilling, er desværre disse evindelige bedrevindende eller flotte bemærkninger – uden noter eller henvisninger. (Eks. »Isak Glückstadt døde

fredeligt 11. juni – til sommerterminen – 1910, 71 år gammel«, eller »man opretter et firma og kaster et blik i sit selskab og ansætter dets værdi til en passende sum« eller »han var på mange måder ideel til rollen. Jøde – altså en anden race end rigtige danskere«. Hertil kommer hans vedvarende brug af ordet »verdenspresse« næsten hver gang han omtaler hovedstadsbladene.

Det er uomtvisteligt, at Mørch har lagt et kæmpearbejde i sin bog, og derfor er det beklageligt, at han har forsøgt at »lefle« og unødigt popularisere sin fremstilling med poppede indforståede bemærkninger. Igen kan der let peges på eksempler: »som mirakel betragtet hører bankvæsen til i den verdslige afdeling, på linie med kaniner og høje hatte og damen uden underkrop«, og hvorfor skal vi belemres med, hvad magister Albert Olsens børn laver i dag? De har absolut intet med sagen at gøre. Der er mere af tilsvarende. Bl. a. hele historien om Emil Glückstadts arrestation og bortkørsel i sygebil fra Falcks Redningskorps, hans frasigelse på sygelejet af sin mosaiske tro og overgang til katolicismen – og så til sidst siges det næsten med skadefryd, at »det ikke lykkedes den tilkaldte katolske præst at give (G) den sidste olie«. Alt det skal jo ikke bruges til noget – og hører så absolut privatlivet til. Der er adskillige af tilsvarende godtkøbsbemærkninger, at »G var homoseksuel. Han var godt nok gift, men fik ingen børn«. Atter sagt om Emil Glückstadt.

Næsten hele persongalleriet, herunder politikere, erhvervsdrivende og ledende embedsmænd, ikke mindst departementschefer får deres bekomst eller bemærkninger. Påfaldende er det imidlertid, at kun en enkelt socialdemokrat hænges ud og han var ikke centralt placeret –. Det er et noget trist menneskesyn, der præger forfatterens fremstilling: Alle hænger sammen og bruger Landmandsbanken til egen vinding – alt igen i en evig kamp mod hinanden.

Alt det ydre »fyld« gør desværre, at bogen blandt faghistorikere måske især fremover vil blive husket, fordi det var her, Søren Mørch, som allerede nævnt, bragte sin fine udgivelse af Greens dagbøger, der fylder næsten halvdelen af bogen. Sådan som værket nu frem-

står, med Mørchs sidste konklusion »at of-fentligheden ikke kunne tåle at få nyt at vide om sammenhængen mellem økonomi, politik og administration uden at reagere katastrof-alt uhensigtsmæssigt«, efterlader næsten et indtryk af, at forfatteren også har set det som sin opgave at karakterisere den dekadente tid før »systemskiftet« i 1924, altså umiddelbart før Socialdemokratiet for første gang overtog regeringsansvaret.

Alt det er kedeligt, for Søren Mørchs bog vækker adskillige steder til forundring og man frydes mange gange over hans skarpe iagttagelser fra det mangeårige arbejde med dag-bøgerne.

Begge bøger er naturligvis illustrerede, selv om Langes bog er mere beskedent udstyret end Mørchs, nemlig blot med indsatte sider. Det skal der ikke siges meget om, da de fleste billeder er set mange gange før.

Hos Mørch er der omvendt gjort et kæmpe-arbejde for at skaffe nyt illustrationsmateriale, og der har da også været knyttet en særlig billedredaktør til udgivelsen. Portrætter, karikaturtegninger, annoncer og meget mere veksler mellem hinanden. Skam derfor blot, at udgiverne er faldet i den grøft at bringe illustrationer i et opslag på midtersiderne. Det kan kun blive dårligt, hvis man ikke direkte brækker ryggen på bogen. Billedteksterne understøtter naturligvis bogens hovedtesis: mistænkeliggørelse af banksystemet. En af dens teser ses således allerede i den første illustration af Landmandsbanken – Den Danske Banks – nye tilbygning. Teksten går på bank-hemmeligheden, for, som forfatteren siger i sin billedtekst »enhver bank på ethvert sted til enhver tid vogter på sine hemmeligheder«.

Begge bøger er særdeles tankevækkende og lægger en metodik frem, som det nok er værd at se nærmere på, for de fremlagte resultater er der næppe fuld enighed om.

For, som Søren Mørch selv siger, »der er en meget tynd margin mellem kunst og plat-tenslageri og denne skrøbelige skillevæg be-står af publikums tillid«.

Ann Nørregaard: Klagesang over »Fremmede i Danmark«

En ny bog »Fremmede i Danmark« har set dagens lys. Formålet er at afdække Danmarks fremmedpolitik gennem de sidste 400 år, altså fra det 16. til det 20. århundrede. Emnet er med jævne mellemrum taget op i historien, således af Erich Pontoppidan i »Skrifter som udi Det Københavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aaret 1747«. Heri tildeler Pontoppi-dan de af Chr. II i ca. 1520 indforskrevne hollandske familier en fremtrædende plads. Artiklen hedder: »Korte Efterretninger om nogle Coloniers eller fremmede Folks Ankomst og Forplantelse her i Danmark, særdeles først om Amagerne og flere fra Neder-landene her ankomne«.

Har tidens sand ganske udvisket sporene efter Kongens Amager, siden de ikke er om-talt i den nys udgivne bog?

Ganske vist ankom de i 1500 tallet, men da adskillige af bogens forfattere griber tilbage i denne periode, burde tidskriteriet ikke være en hindring. Endvidere er bogens tema de danske myndigheders holdning overfor fremmede gennem de sidste 400 år. Derfor burde amagerhollænderne have været omtalt, thi netop i kraft af myndighedernes holdning fik St. Magleby samfundet lov til at udvikle sig til det, det er i dag, hvor det oprindelige særpræg holdes i hævd: Navneskik, faste-lavnstraditioner og gartnerierhverv blot for at nævne nogle.

Omkring 1515–1520 inviterede Chr. II på foranledning af Sigbrit Willums, »mor Sig-brit« populært kaldet, nogle hollandske bønder og deres familier til at bosætte sig på Amager. Disse bønder, hvis navne er bevaret, kom fra Waterland nord for Amsterdam. De blev fordelt rundt omkring i landsbyerne på Amager. De danske bønder, der hidtil havde boet på øen, blev tvangsforflyttet til Sjælland. Anledningen til Chr. II's indbydelse var den, at de hollandske bønder var langt bedre på det landbrugsfaglige område end de danske bønder, især m.h.t. grøntsagsdyrkning og mejeribrug (hollænderier), hvorfor de skulle

være leverandører af landbrugsvarer til det danske hof.

Privilegiebrevet af 1521 nævner bl. a., at hollænderne skulle have rådighed og ejendomsret over hele Amager undtagen Dragør, rådighed over hele Saltholm med ret til stenbrydning, tilladelse til eget retsvæsen, tilladelse til at beholde hollandsk skik og brug samt fritagelse for ægt, hoveri, tiende og landgilde imod en årlig sum, frihed til fuglefangst og fiskeri samt anden fri næring.

I 1523 ændredes situationen radikalt, idet Chr. II måtte drage i landflygtighed sammen med sin familie og mor Sigbrit. Fremtiden så alt andet en rosenrød ud for amagerhollænderne. Fr. I var nu kommet til magten, og dermed var hollændernes privilegiebrev sat ud af kraft. Den nye konge og rigsrådet besluttede i forening, at hollænderne skulle tildeles rejsepas, så de frit kunne drage af riget med liv og gods i behold. Helt så galt kom det nu ikke til at gå. Rigsrådet ændrede beslutning, og hollænderne fik lov til at overtage den sydlige del af Amager med landsbyen St. Magleby, herefter kaldet Hollænderbyen. Først i 1547 fik amagerhollænderne på ny papir på, hvilke rettigheder de havde.

Disse havde i mellemtiden ikke ligget på den lade side, tværtom. De havde omdannet Amager til »Københavns Spisekammer« og »Københavns Urtehave«. »Amagermor gi' os

Københavns amts segl. Erik Pontoppidan skriver herom i »Danske Atlas«: »Salig kammerjunker von Knuth, som var amtmand på den tid (1682-1699), gav en ordre, som schouten drog i tvivl, og derfor ikke efterlevede, såsom han ikke kendte amtmandens hånd og segl, hvor over de fik et bestandigt amts segl, som de måtte kendes ved«. Dette segl forestiller en amager »in corpore« med et bager i hånden og en kurv med urter på armen.

gulero'r«, sang de københavnske børn og med rette. Amagerkonernes grøntsagsstader var et kendt træk i det københavnske bybillede. Oprindelig foregik torvehandelen fra det nuværende Gl. Strand, senere fra det nuværende Amagertorv.

»Flødehusaren« fra Amager, der havde hele mælkeforsyningen på hesten, var ligeledes velkendt i København. Smørret solgtes for det meste i trækopper, medens mælk og fløde solgtes fra små tønder eller bimpler, der kunne tåle transporten på hesteryg. Amagerhollændernes dygtighed på mejeriområdet har ligeledes sat sig spor i 17- og 18-hundredtalsrimene. Kvaliteten har næppe altid været i top, thi »Man har et ordsprog, som ingen forkleiner, på Amager malter man helst, når det regner« (Henrik Hertz) eller som P. A. Heiberg så syrligt udtrykker det, »Amagerkonerne gør deres ed på, at de ikke blander vand i mælken, men har den forbeholdenhed, at de blander mælk i vandet«.

Amagerhollændernes to hovederhverv: Grøntsagsdyrkning og mejeribrug findes afbilledet på de danske myndigheders segl:

Amagere. Fra lægen Holger Jacobæus' rejsedagbog 1671. (Det kgl. Bibliotek).

Fastelavnsryttere set gennem vognporten til en af de gamle gårde. De særprægede topstykker på fanerne er rigt udsmykkede træspidser. På flere museer i Holland findes lignende topstykker, som har været benyttet på mastetoppe af hollandske orlogs- og koffardiskibe i 1700-tallet. (Foto i Dragør lokalhistoriske Arkiv).

Amager Birks segl samt Københavns Amts segl.

Som tiden gik og nye arvinger kom til, blev pladsen efterhånden for trang i Hollænderbyen. Derfor fik 20 familier fra St. Magleby i 1651 kongelig tilladelse til at flytte ud og bosætte sig vest for København på Ladegårdsmarken. Disse familier grundlagde hermed Ny Hollænderby, senere kendt under navnet Frederiksberg. De slog sig ned på begge sider af den nuværende Allégade og medbragte selvfølgelig de samme leveformer, som de havde haft på Amager.

Under svenskerne belejring af København 1658 til 1659 ydede amagerne stor hjælp til byen, dels med forsyninger, dels som aktivt kæmpende mod fjenden.

Da enevælden blev indført i 1660, repræsenterede amagerne den samlede danske bondestand ved det store hyldningsoptog på slotspladsen for Fr. III.

Den interesse hoffet viste for St. Maglebyernes fastelavnsskikke gennem tiderne, med-

førte at disse efterhånden følte sig som en slags hofbønder, der optrådte som sådanne og altid høstede bifald. De var selvbevidste, velklædte, belevne og vidste, hvordan man skulle opføre sig blandt de højere sociale lag. Intet under, at de både kaldte og følte sig som Kongens Amagere. Tønderidtet var således et stående indslag ved det forlystelsessyge hof omkring Fr. III og Chr. V, ofte med deltagelse af hoffolkene selv. Kongehusets interesse for hollændernes fastelavnsløjer har holdt sig op til i dag.

Hvad det hollandske sprog angår, var det med tiden blevet blandet op med plattysk og selvgjorte ord, hvilket ikke gjorde det nemmere at forstå for uindviede. I 1735 havde præsten i St. Magleby fået en hjælpepræst, som talte dansk. Det skyldtes ihærdige bønner fra dragørerne, der ikke forstod den hollandske prædiken, endsige de øvrige kirkelige ritualer, efter hvilke de blev døbt, viet og begravet. Hollænderne var dog ikke til sinds at give sig fuldstændigt. Kun hveranden søn-

dag prædikedes der på dansk, ellers på hollandsk/plattysk. Først i 1811 gik man fra dette kirke- og undervisningssprog (herunder også egne lærebøger i katekismen) over til at tale dansk.

Det kommunale retssystem og selvstyre fungerede derimod op til 1821 på trods af idelige reformforsøg fra de danske myndigheders side. Rets- og dommermyndigheden var forenet med det kommunale styre således, at det var de samme personer, der varetog både kommunens og rettens tarv. I overensstemmelse hermed dannedes et kommunalt råd, hvis myndighed var administrativ, lovgivende og dømmende. Rådet blev ledet af schouten, valgt på livstid og taget i ed af kongen. Som medhjælpere i embedet havde han en skriver og 7 scheppens. Schouten var dommer, politimester, skifte- og auktionsforvalter samt overformyndet. På den årlige byforsamling aflagde rådet regnskab for byens fællesanliggender: Brugen af Saltholm, kirken, møllen, ålefiskeri m.v. Samtidig vedtoges evt. nye vedtægter, og nye valg foretoges. Hvad byens øvrighed således havde bestemt, blev ført til protokols i de såkaldte retsbøger og var derefter at betragte som gældende lov.

Indtil 1615 kunne domme, der var afsagte af schouten og de 7 scheppens appelleres til Sjællandsfar Landsting i Ringsted. I 1615 blev appelinstanten henlagt til amtmanden på Københavns Slot. Fra samme år blev sagerne efter St. Magleby's eget ønske påkendt efter Jydske Lov og, som følge heraf, i 1686 underkastet Chr. V's Danske Lov.

Først så sent som i 1961 blev det sidste privilegium afskaffet: Eneretten til ålefiskeri med ruser m.v. på strækningen fra Koklapperne i Kallebod Strand til skellet mellem Dragør og St. Magleby. Erstatningssummen lød på 22.500 kr.

Det vil sprænge alle rammer, om jeg fortsatte hér. Blot kan der af disse eksempler konkluderes, at hollænderne med Pontoppidans ord: »Altid haver forholdt sig som gode medborgere, kongen og landet til kiendelig tjeneste«. De bør derfor tildeles en plads i et eventuelt kommende supplementsbind af »Fremmede i Danmark«.

Johs. Lind: Fejl i Bauers kalender?

R. W. Bauers »Calender for Aarene fra 601 til 2200 efter Christi Fødsel« har tjent slægtsforskere og andre historikere trofast i over hundrede år og vil uden tvivl være i brug de næste hundrede år med som den gode og omhyggelige håndbog, den er.

Men det er åbenbart muligt at finde fejl i den. Næppe i henseende til det, som vi normalt har i brug: vor hjemlige danske tidsregning, men derimod nok for Sveriges vedkommende, som den også ifølge sit eget anlæg skulle dække.

Bauer gengiver øverst side 94 den såkaldte gaussiske regel for påskeberegningen. Med denne formel kan man åbenbart suverænt fastslå påskedatoen for ethvert år inden for den periode, som Bauers kalender vil dække: 601–2200, og endda 99 år mere; den er iøvrigt en sand lækkerbidsken for enhver, som har lyst til at lave sin egen evighedskalender på en computer. – Men hvor stærk formelen end er, magter den ikke at tage højde for politisk vilkårlighed og anden menneskelig lunefuldhed.

Den gregorianske kalenderreform kom på et tidspunkt, hvor de europæiske stater var ved at varme op til 30-årskrigen; og man kan nok ikke fortænke de protestantiske fyrster i, om de fandt det umuligt at se noget godt i et forslag, der kom fra selveste ærkefjenden, paven i Rom. Sådant en indrømmelse var man nok ikke i stand til at give. Og derfor lod reformen da også vente længe på sig her i Nordeuropa.

J. Fr. Schroeter (Håndbog i Kronologi I–II, Kristiania, 1923–26) beskriver nogle af de overvejelser, der ledsagede overgangen til den nye kalender. Først i 1700 lykkedes det bl. a. Danmark at nå til en fornuftig overgang, ikke mindst takket være Ole Rømer. De nordtyske stater gik også over; men de ville ikke sådan uden videre overtage katolikernes kalender; de valgte en »forbedret« påskeberegning! Forbedringen bestod bl. a. i, at man ikke kunne komme til at holde påske på samme tid som jøderne. Sverige kom helt ud i overdrevet. Her beholdt man med forskellige

siksak-manøvrer den gamle julianske kalender helt frem til 1753. Men selve påskeberegningen skulle fra 1740 ske efter den forbedrede model, som de tyske protestanter endnu svor til. Og det blev svenskerne så ved med lige til 1845, længe efter at de øvrige protestantiske lande havde affundet sig med den almindelige gregorianske kalender.

Det medførte, at man i Sverige nok hyppigst fejrede påsken samtidig med de øvrige protestanter, men indtil 1753 med en datoafvigelse på 11 dage; og i forbindelse dermed

fremkom bl. a. det fænomen, at svenskerne nogle gange kom til at fejre påske, inden deres kalender udviste forårs jævndøgn: 14/3 i 1742 og 18/3 i 1744 og 1750.

H. Grotenfend: Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit, der bringer særlige påsketavler for England og Sverige, bekræfter Schroeters redegørelse. Bauers tabeller indeholder derimod ikke disse afvigelser.

Så man må vel antage, at vor egen gode Bauer ikke er helt fejlfri på dette ene punkt.

Anmeldelser

V. E. Clausen: *Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1565-1884*. Foreningen Danmarks Folkeminder 1985. 239 s. ill. Kr. 240,-

V. E. Clausen har udført et imponerende stykke arbejde med at bestemme og registrere træsnitbilleder i Danmark i 17., 18. og 19. århundrede. I 1961 udsendte *Foreningen Danmarks Folkeminder* den første udgave af hans bog om folkeligt træsnit, og her er så den reviderede og udvidede udgave, 25 år senere.

De folkelige danske etbladstryk kaldes oftest kistebilleder – efter opbevaringsstedet, nemlig inder-siden af kistelåget, som almuens udsmykkede med stærkt kolorerede træsnitbilleder. Billedernes motiver dækkede et rigt spektrum i 16-, 17- og 1800-tallets almindelige menneskers forestillingsverden: religiøse motiver og leveregler, historiske fremstillinger af begivenheder og personer – og ikke mindst satirer bl. a. omkring forholdet mellem mand og kvinde – et yndet motiv er her »Kærlighedsmøllen«: en mølle hvori gamle affældige kvinder males til smukke unge giftefærdige frøkner, som ungersvendene står parat til at tage sig kærligt af. Dertil skal føjes de kosmologiske fremstillinger med spådomme, planeternes indflydelse på menneskenes liv, årets gang, etc.

Træsnittets store tid hænger naturligt sammen med bogtrykkerkunstens opkomst, og specielt *flyvebladet* bliver »Det 16. og 17. århundredes nyhedsorgan og billedblad« (s. 11). I disse flyveblade, som kunne være på flere sider eller blot bestå af de enkeltstående ark, som denne bog handler om, læste man om tidens begivenheder, hentede religiøs trøst og fik formaninger om det rette levned.

Danmark oversvømmedes af en del udenlandske tryk, især tyske, men også herhjemme kom der i det 18. århundrede gang i produktionen – f. eks. udført af Christen Thilo og J. J. Høppfner. Nogen kæmpeproduktion var der ikke tale om, før bogtrykker J. R. Thiele i sidste trediedel af det 18. århundrede begyndte at satse i stor stil. Perioden her i slutningen af det 18. århundrede må betegnes som højdepunktet i den danske billed-træsnitproduktion, ikke mindst igangsat af begivenhederne omkring Struensee's henrettelse (1772), en for den tid veritabel mediebegivenhed, som gav anledning til adskillige billedark, både fra Thieles hånd og fra andre københavnske bogtrykkere, der forsøgte at spinde guld på det højdramatiske indenrigsstof.

Men også i forrige århundrede finder vi træsnitbillederne. Helt op til 1882 har forfatteren fundet billedark, men herefter udkonkurreredes de af oli-ebladstryk og illustrerede ugeblade, ligesom de kister, som havde været bærere af trykkene efterhånden gik af brug. En del er heldigvis bevaret, og det er disse som V. E. Clausen nøje gennemgår m.h.t. motiv, udførelse, oprindelsessted, etc. Enkelte er gengivet med flotte farver på indsatte ark i bogen.

Altså en håndbog til brug for historikere (og alle andre naturligvis) med interesse for 16-, 17- og 1800-tallet. Som sådan må det være et godt redskab til udforskningen af almindelige menneskers horisont i disse århundreder. I lighed med almanakker, folkebøger o.l. udgør træsnittene kilder til forståelse af menneskenes forestillingsverden og hvilke begivenheder og indtryk, der influerede herpå. En interesse som specielt de senere års forskning i mentalitetshistorie har bragt i frontlinien. Bogen her beskæftiger sig ganske vist ikke analytisk hermed, men der er nok at arbejde videre med og bygge ovenpå.

Poul E. Porskær Poulsen

Festskrift til Troels Dahlerup på 60-årsdagen den 3. december 1985. Redaktion: Aage Andersen, Per Ingeman, Erik Ulsig. Arusia – Historiske Skrifter V, Århus, 1985. 427 s. Ill. Kr. 195,-

Festskriftet til Troels Dahlerup indeholder 27 bidrag, der på glimrende vis afspejler fødselarens virke som lærer og som forsker. De første syv artikler belyser middelalderens og reformationstidens kirke, og her lægger Michael H. Gelting veloplagt ud med »En bispekarriere. Helias af Ribe, en flam-lænding i 1100-tallets Danmark.« Artiklen er (vel ganske i fødselarens ånd) let drillende overfor den danske historikerverden, idet forfatteren bruger en i udlandet ganske kendt kilde, Galbert af Brugges beskrivelse af Karl den Godes liv og død, til at belyse et vigtigt afsnit af dansk kirkehistorie i 1100-tallet. Gelting bruger også andre og mindre tilgængelige kilder til at tegne et levende portræt af Helias og hans karriere i Brugge og Danmark, der bragte ham på Ribe bispestol. Et enkelt spørgsmål: Er det muligt at Peder Bodilsen skulle have været Helias' danske velgører? Peder Bodilsen stod som

bekendt bag forfølgelsen af præster, der ignorerede påbuddet om cølibat (se *Roskildekraniken*, oversat og kommenteret af Michael H. Gelting, Wormianum, 1979). Peder ville vel næppe have tolereret en kirkemand, der medbragt sin søn og fik ham vel anbragt ved Ribe domkapitel.

Ebbe Nyborg fortsætter sit arbejde med at vriste oplysninger om de tidligere danske kirker fra de magre kilder udbygget med udenlandsk kildemateriale i »Den tidlige sognekirkeinkorporation: en studie i pave Innocens III.s lovgivning og dens anvendelse i 1200-tallets Danmark,« og viser blandt andet, at den pavelige lovgivning hurtigt fandt fodfæste i Danmark. Også Svend E. Green Pedersen, »De danske cistercienserklostre og Generalkapitlet i Citeaux til ca. 1340,« trækker linjer til den store udlænd med et hib til danske historikers snævre fokus (s. 38). Green-Pedersen burde dog have undtaget cisterciensernes nyeste historiker, Brian P. McGuire, der i sine arbejder også anskuer de danske cisterciensere som del af en international orden. Green-Pedersen ser på forholdet mellem Generalkapitlet og de enkelte nationer: var det et »overstatsligt organ« eller »et slags kirkeligt Europaparlament«, og konkluderer, at det nærmest var det sidste. Generalkapitlet var helt afhængigt af det enkelte lands indsats og villighed til at møde op, informere Generalkapitlet, og rette sig efter dets befalinger. Desuden diskuteres, hvorledes Generalkapitlet blev inddraget i striden mellem konge og ærkebiskop i 1200-tallet i et forsøg på at »ramme de danske cisterciensere bagfra«, et noget uheldigt udtryk. Mon ikke Margrete Sambiria har forsøgt at falde dem i ryggen? (Forøvrigt hedder det omtalte engelske kloster Fountains, ikke Fountain Abbey). Med Peder King's »Attendance at the Cistercian Chapter General during the Fourteenth Century,« er vi helt ovre i det europæiske med en påvisning af en institutions forfald. Per Ingesman bringer os tilbage til Danmark med »Det lundensiske officialsembede,« en videreførelse af Dahlerups studier i den danske kirkes administration. Ingesman gennemgår rekrutteringen til embedet, embedets indhold og antyder grunden til den særlige udvikling i officialatembedet i ærkestiftet. (Vedrørende note 92: oplysningen fra Malmö om »Lwnde dom« kan udmærket dreje sig om et præsteægteskab, da Christian 2.s lovgivning lagde op legalisering af disse og præsteægteskaber tidligt indgik i reformatorernes polemik). Martin Schwarz Lausten belyser »Rentespørgsmålet hos teologer i den danske reformationskirke,« og kommer med et vigtigt supplement til Troels Dahlerups egen artikel om rentespørgsmålet i reformationstiden fra 1963. Ole Bay afslutter med sin »Mellem reformation og opløsning: Århus domkapitel 1536–1665« bidragene vedrørende den danske kirke ved at påvise, hvorledes denne institutions administrative funktion langsomt udhules.

Adelshistorien er ligeledes vel repræsenteret ved

syv bidrag, begyndende med Harry Christensen »Adel og kultur i det 15. århundredes Danmark: Et essay«, der er et spændende togt ind i den moderne social- og kulturhistorie med dansk materiale som basis og illustreret bl.a. med en vidunderlig serie af 1400-tals portrætter. Poul Ene-mark påviser i »Peder Nielsen Gyldenstjerne til Ågård og hans sønner,« betydningen af adelig ægteskabspolitik på danske politik generelt, mens Knud Pranges bidrag om »Historien bag et spørgsmålstegn – eller den utro fru Mette,« elegant hylder fødselaren ved at fremhæve det store arbejde, der ligger bag genealogierne i udgaven af rettertings dommene. En af disse genealogier bliver kyndigt kortlagt og et spørgsmålstegn erstattet af en fast oplysning, men desværre forsvinder bigamisten fru Mette næsten helt. Hun lyder da ellers som en spændende person. Lavadelens kriser og muligheder for embeder er emnerne i Elisabeth Hertzum Becker-Christensen's »Roskildebispenses forleningspraksis i senmiddelalderen«, Annalise Dam Kofoeds »Nordjysk lavadel omkring 1500« og Henrik Fangels »Vesterbæk – en forsvundet hovedgård i Vestslesvig. Et bidrag til belysning af lavadelens krise i 1400- og 1500-årene.« Artiklerne er baseret på specialer eller kandidatstipendieprojekter under Dahlerups vejledning og fortsætter smukt dennes banebrydende arbejder om lavadelen. Afdelingen afsluttes med E. Ladewig Petersens »Fra »adelsproletariatets« sidste dage: Rønningesøgård ved midten af 1600-tallet,« der påpeger, at lavadelens historie ikke ender i 1500-tallet.

Efter dette afsnit følger 6 studier i rets- og politisk historie. Ole Fenger diskuterer i »Tremarksmanden« et teoretisk aspekt af retshåndhævelsen i middelalderen, mens Erik Ulsig i »Valdemar Atterdags mænd« analyserer den danske adels forhold til fyrsterne i 1300-tallet og konkluderer, at de fulgte territorialherren, snarere end gjorde oprør mod eller vendte sig fra denne eller hin fyrste. Thelma Jexlev sætter spørgsmålstegn ved Kalundborgmødet i 1468 (»Kalundborgmødet 1468 – stændermøde eller særdomstol?«) og mener, at det har skullet fungere som en særdomstol over Eggert Frille, der imidlertid udeblev, ikke som stændermøde. Noget endegyldigt svar gives ikke men det påpeges, at en nytolkning til dette mødes karakter ligger i Eggert Frilles handlinger (og konkret i hans arkiv). Aage Andersen analyserer rigsrådets arbejde i det kongelige retterting med udgangspunkt i en af rigsråderne (»Erik Madsen Bølle og rigsrådsmøderne i Christian III.s tid«), der viser sig ved sit fravær at være undtagelsen fra reglen om rigsrådernes indsats. De to sidste studier er Lars Henningsens »J. H. E. Bernstorff som patron« og P. C. Willemoes Jørgensens »James Innes, Esq., opiumshandelens utrættelige forkæmper«, om hvilke emner anmelderen ikke ved nok til at kunne bedømme dem efter fortjeneste udover, at de begge er fornøjelig læsning.

Seks studier med udgangspunkt i kildemateriale, fødselaren også har beskæftiget sig med, af-runder bogen. Anemette S. Christensen tegner i »... mig fattige fremmede gamle mand ...« Et konfiskationsbo fra 1530'ernes Odense« et billede af et hjem, et bo, og en købmand, der ikke var så fattig endda; Jens William Jensen påviser i »Skifteprincippet og skiftepraksis for adeligt jordegods i det 16. århundrede«, at loven om sædegårdens forbliven på sværdsiden (reces af 1547) ikke blev fulgt i de store skifter efter Anne Mouritsdatter Gyldenstjerne i 1550 og Mogens Gøye i 1551. Merete Dahlerups »Delefoged og sognefoged. Om fogeder i lensadministrationen i slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet,« Ejvind Venøs »Bondeskifter i Skast herred 1636–49« og Andrea Boockmanns »Das Wirtschaftsbuch der Abel Dorothea von Thynen. Gutswirtschaft und Herrschaftsküche in Schleswig-Holstein in der Mitte des 17. Jahrhunderts« alle er interessante bidrag, hvis kortfattede omtale udelukkende skyldes anmeldernes mangel på specialviden om disse områder.

Bogen afsluttes med et bidrag af Svend Ellehøj, fødselarens studiekammerat, der respektfuldt men også kritisk-ironisk fortæller om »Erik Arups sidste metodekursus« under krigen. Under den pompøse titel »Streger til et portræt af C. O. Bøggild-Andersen. Tegnet til belysning af mester-lærlinge-traditionens betydning i dansk historieforskning« af Leo Tandrup gemmer der sig en ganske vittig, omend lidt langtrukken, parodi på erindringer af typen: den verdensfjerne, barske professor dog med hjerte af guld og hans ærbødige og begavede elev, der vover et lille oprør. Man undres dog lidt over dette bidrags placering i et festskrift til en professor, der er alt andet end verdensfjern og ophøjet, men som netop har haft sin force i at bruge respektløsheden og ironien til at bryde nye veje. Hvem andre end Dahlerup ville finde på at skrive »Ukritiske betragtninger« i dette tilfælde om Christian 2.s love i et festskrift til en kollega? At samme betragtninger er ganske kritiske og fulde af gode iagttagelser og ideer, men har til hensigt at pege på nye sider af emnet snarere end forsigtigt at koncentrere sig snævre kildekritiske problemer, er også typisk for Troels Dahlerup, og at han som lærer har kunnet inspirere sine studerende viser denne gode og omfattende samling af essays, der afsluttes med en bibliografi ved Per Ingesman.

Endelig skal forlaget Arusia roses for endnu engang at have produceret et flot festskrift med gode illustrationer til en overkommelig pris. Kun et enkelt hib til tilrettelæggeren: sæt dog de forfatternavne i en lidt større type, så de står i afbalanceret forhold til overskrifterne.

Grethe Jacobsen

Chr. Vaupell: De danske Skove. Anden udgave. Nyt forord af P. Chr. Nielsen. Forlaget Skippershoved, 1986, xii, 309 s., ill. Kr. 220,–

»Der er strid og trængsel i skoven. Den ene træart undertrykker den anden, ligesom det ene dyr undertrykker det andet«. Dette grumme udsagn om skovens idyl var ret nyt, da naturhistorikeren Christian Vaupells hovedværk, »De danske Skove«, udkom posthumt i 1863, året efter hans død. Forlaget Skippershoved har nu genudsendt bogen i fotografisk optryk. P. Chr. Nielsen, lektor i skovhistorie ved Landbohøjskolen, har skrevet en introduktion til værket, og udgiverne har forsynet det med et stednavneregister. (Man staver her helt fornøjeligt København o. lign. med »j«!)

En kort selvbiografi ledsagede allerede den oprindelige udgave. Heri kan man læse om Vaupells bitre skæbne. Han blev som frivillig i treårskrigen hårdt såret, venstre arm måtte amputeres, og han pådrog sig tuberkulose, der i en alder af 41 år lagde ham i graven. (Vaupell blev som krigsfange indlagt på et lazaret i Slesvig by og plejet af de slesvigske borgerfruer. Han bemærker, at kun én af de sårede på hans afdeling døde, hvilket for datidens forhold var en usædvanlig lav dødelighed. Noget kunne tyde på, at hospitalsvæsenet i Slesvig var ret fremmeligt dengang; f. eks. skulle den ungarnske fødselslæge Ignaz Semmelweis have diskuteret barselsfeberens mysterier med en læge i byen?) Skønt Vaupell oprindelig var teologisk kandidat, ernærede han sig som lærer og skribent i naturhistoriske emner. Han klager til slut fortørnet over, at han blev forbigået som lærer for forststuderende. I betragtning af den store indflydelse, hans arbejde sidenhen fik for dansk skovbrug, må man i dag unægteligt give ham medhold i, at det var en uretfærdig behandling.

Som følge af skovforordningen af 1805, der bl. a. forbød græsning med kvæg og andre kreaturer (svin kunne fortsat sendes på olden), sønkede der sig en længe tiltrængt ro og fred over skovene. Det betød på den anden side, at en hidtil uset frodighed af spirende trævækster skød i vejret i de tidligere græsningsskove. Der blev nu kamp om en plads i solen. Hvor bogen havde optimale jordbundsforhold – og det havde den i størstedelen af datidens skove – udkonkurrerede den andre træarter i nærheden. Selv gamle, »agtværdige« ege bukede i løbet af få årtier under for bøgens »myrde-lyst«. Sådan blev Danmark bøgens fædreland.

Konkurrencen mellem træarterne, betinget af fysiske faktorer som lys, skygge og jordbund, er det gennemgående tema i Vaupells bog. For at bevise sine teser, måtte Vaupell gå historisk til værks. Han fremlægger derfor en mængde skovhistoriske og topografiske data, som med udbytte den dag i dag kan studeres af andre end forstfolk og biologer. Hans oplysninger om skovenes tilstand i 1700-tallet blev flittigt benyttet af Hugo Mathiessen i

»Det gamle Land« fra 1942. Men Vaupell gjorde selv talrige iagttagelser i de danske, incl. slesvigske, skove. Disse oplysninger fra midten af forrige århundrede er selvsagt historisk stof i dag. De godt tyve litografier i bogen, de fleste udført af Nordahl Grove, har ofte været gengivet i den naturhistoriske og topografiske litteratur. De har sammen med Vaupells beskrivelse af danske kæmpege (hans sympati for egen er umiskendelig) bidraget til at skabe en bred interesse for gamle træer.

En anden grund til at stifte bekendtskab med Vaupells værk er, at det litterært set danner skole i den populærvidenskabelige genre. Vaupells stil og sprog er præget af en ægte begejstring for emnet. Hans valg af metaforer i beskrivelsen af træernes indbyrdes forhold er karakteristisk for datiden: kamp, undertrykkelse, angreb, mord, værgeløshed o.s.v. Ordvalget kan minde om Darwins »Origin of Species«, der udkom få år forinden, men Vaupells sprog er næppe inspireret heraf. Det skal snarere forklares med, at han var født og opvokset i en nationalliberal officersfamilie. Der er heller ikke grundlag for at anse Vaupells værk for et hjemligt, før-darwinistisk bidrag til udviklingslæren. Vaupell beskæftiger sig ikke med de enkelte træarters oprindelse, men med deres geografiske udbredelse under optimale, naturgivne forhold. Ikke desto mindre blev han herhjemme senere i 19. århundrede taget til indtægt for darwinismen. Et kuriøst eksempel herpå er forfatteren Carl Ewald, der inspireret af darwinismen skrev en række – nu for længst glemte – naturhistoriske eventyr for børn. Et af dem er baseret på Vaupells beskrivelse af »kampen« mellem bøgen og egen. Det var endnu i 1950'erne fast pensum i folkeskolens danskbøger.

Asger Th. Simonsen

Arnold R. Highfield & Vladimir Barac (eds.): C. G. A. Oldendorp's History of the Mission of the Evangelical Brethren on the Caribbean Islands of St. Thomas, St. Croix, and St. John. Karoma Publishers, Ann Arbor, Mich. 1987. XXXV + 737 s., ill. 24,95 \$.

C. G. A. Oldendorps bekendte »Geschichte der Mission der evangelischen Brüder auf den caraimischen Inseln S. Thomas, S. Croix und S. Jan« fra 1777 er blevet oversat til engelsk. Dette hænger utvivlsomt sammen med den almindelige interesse på Virgin Island for øernes historie og med etnologer og lingvisters nyopdukkede interesse for amerikanske slaver.

Siden 1732 havde herrnhuterne missioneret på de dansk-vestindiske øer, og fra marts 1767 til oktober 1768 opholdt Oldendorp sig på øerne for at indsamle materiale til en officiel beretning om missionens resultater. Denne udkom i 1777 i to

bind, hvoraf især billederne er kendt fra reproduktioner.

Når værket stadig har interesse, er årsagen, at Oldendorp var en meget dygtig og grundig forsker, som byggede på såvel egne direkte iagttagelser som skriftlige kilder og interviews med sorte og hvide, slaver og frie.

Værket falder i to dele. Den første beskriver baggrunden for missionsarbejdet, nemlig øernes geografi, flora, fauna og politisk-økonomisk-sociale forhold, herunder blandt andet befolkning og levevilkår. Desuden særlig indgående om neger-slaverne – deres afrikanske oprindelse, sprog, skikke og religion samt især deres skæbne i Vestindien. Værkets anden del behandler missionen, hvis håndgribelige resultat var 4.560 døbte slaver i perioden fra 1732 til 1768.

I dag har første del af værket nok størst interesse. Thi Oldendorps arbejdsmetode og meget indgående beskrivelse af de afrikanske stammer gør ham i virkeligheden til en af de første etnologer inden for Afrikas og Caraiibiens historie.

Originaludgaven er sjælden nu, og den nye oversættelse er derfor meget velkommen. Drivkraften i det store arbejde har været professor ved University of the Virgin Islands, dr. Arnold R. Highfield. Han har fortjenstfuldt forsynet oversættelsen med introduktion, noteapparat, litteraturliste og register.

Erik Gøbel

Familien i forandring i 18- og 1900-tallet & mødeberetning. Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres. Odense 1984 bd. III. red. E. Ladewig Petersen. Odense Universitetsforlag, 1986. 143 s. Kr. 134,20

Forud for afholdelse af den 19. nordiske historikerkongres i Odense forelå to af de tre planlagte rapporter. »Magtstaten i Norden i 1600-tallet og dens sociale konsekvenser« og »Den kolde krig og de nordiske lande«. Den tredje rapport om »Familien i forandring i 18- og 1900-tallet« forelå kun i duplikeret form, men er nu blevet trykt i kongresrapporten sammen med referater fra mødets øvrige sektioner.

»Rapporten« omhandler familiehistoriske studier i Island, Norge og Sverige. Gisli Gunnlaugsson behandler »Den islandske familie 1801–1930« idet der især fokuseres på de gennemsnitlige familie- og husstandsstørrelser. Inspirationen bag undersøgelsen er P. Laslett's klassiske undersøgelse af familiemønsteret i Vesteuropa. Laslett's »mønster« med de relative små husstandsstørrelser stemmer ikke overens med islandske forhold, idet det påvises, at husstandene i årene 1801, 1880 og 1930 var på henholdsvis 6,4, 7,4 og 5,6 personer. Tilstedeværelsen af de mange personer forklares dels ved, at Island var et udpræget landbrugsland,

dels ved tilstedeværelsen af mange fattige, der blev forhindret i at gifte sig gennem en restriktiv lovgivning, og endelig ved en manglende adgang til jord og andre erhverv.

I den svenske undersøgelse fokuseres der på to by- og to landbosamfund, og det ses, at demografiske forhold ændres sammen med økonomiske forhold såsom landbrugets inddragelse i markedsøkonomien og industrialiseringens vækst.

Både den islandske og den svenske undersøgelse er tværnitanalyser. Det betyder, at familiens forskellige faser, og for en stor del også de sociale vilkår, forbliver ureflekteret.

Det norske bidrag er forfattet af fire kvinder og koncentreret om 1) Husstandsudviklingen 1800–1920. 2) Nedgangen i børneantallet. 3) Ansvarsfordelingen mellem ægtefællerne og 4) Samfundets voksende overtagelse af omsorgsopgaverne. Alene disse titel-overskrifter antyder, at der i bidragene er en mere bevidsthedsmæssig tilgangsvinkel til familieforskningen end ved de øvrige nævnte.

Som i de andre lande faldt også husstandsstørrelsen i Norge. Men hvad betød det at leve i en stor versus en mindre familie med hensyn til tryghed, kvindearbejde og opdragelse? Det antydes bl.a., at de mindre hushold, i højere grad end de større, tidligere blev afhængige af hjælp udefra – slægten, naboerne eller det offentlige. At børnefødslerne faldt fra omkring 1900 ved vi, men måske ikke at fødselsbegrænsningen først satte ind i de nye erhverv som samfærdsel, handel og industri og sidst i landbruget. Med færre børn ændredes synet på kvindernes opgaver. Hvor familiens økonomiske grundlag i det førindustrielle samfund hvilede på begge ægtefæller, blev idealet mod slutningen af 1800-tallet at forsørgeransvaret var mandens og omsorgsarbejdet konens. Kun direkte nød gjorde det respektabelt for en gift kvinde at arbejde uden for hjemmet. I løbet af 1900-tallet vandt en række kvindejobs frem til at supplere de omsorgsfunktioner, der ikke blev varetaget i hjemmet. Der rejses således en række centrale familiehistoriske aspekter. Flere spørgsmål kunne rejses og blev det i den efterfølgende diskussion som for eksempel: Hvad betød antallet af ugifte i samfundet for familiesynet? Hvilken betydning havde den forskellige opdragelse af drenge og piger? Samt spørgsmål i relation til mænd og kvinders forskellige placering i familien?

De familiehistoriske bidrag bygger, som de øvrige indlæg i rapporten, for størstedelens vedkommende på større undersøgelser og allerede udkomne værker. Det er sammendrag, der leveres. Bidragene er derfor vanskelige at tage stilling til. Læsningen af de familiehistoriske koncentratrater vidner dog om, at der på konferencen har været »glød« og engagement. Mod slutningen af sektionen blev det foreslået, at emnet skulle tages op igen på det næste historikermøde i Island 1987. Det findes imidlertid ikke blandt de planlagte emner.

Bogens øvrige rapporter er yderst kortfattede og

ofte meget indforståede. Var det generelle indtryk af mødet, som det nævnes side 89: »At svenskerne indbyrdes angreb hinanden. Danskere og nordmænd roste gensidigt hinanden, mens islændere og finlændere så til med store øjne?« At dømme efter rapporten var der langt fra diskussioner efter alle emnerne.

Nordiske møder kan være inspirerende at deltage i, og dette har sikkert været det. Denne inspiration formidles imidlertid meget dårligt i korte summariske indlæg som denne – og andre kongresserapporter – indeholder. Genren er vanskelig. Læser man denne rapport til ende, findes der imidlertid flere lister over baggrundlitteratur og mere eller mindre direkte henvisninger til andre og grundigere værker.

Bodil K. Hansen

Søren Eigaard, Harry Haue og Helge Larsen: Aftenskolens historie i Danmark. 192 s., ill. Dansk Folkeoplysnings Samråd. 1987. Kr. 150,-

Når aftenskolen fylder så lidt i fædrelands- og lokalhistorien, skyldes det først og fremmest kildeproblemet. Den har uden tvivl spillet en stor rolle for sine mange elever, men eleverne har kun sjældent efterladt sig oplysninger om aftenskolegang, og aftenskolens egen administration har været så spinkel, at sporene er få og svage. Derfor er det et glimrende initiativ, Dansk Folkeoplysnings Samråd har taget ved at udgive denne bog. For fremtiden står den, der også vil have aftenskolen med i sin fremstilling, ikke på bar bund.

Men når det er sagt, skal det også siges, at det kunne være gjort bedre. Bogens redaktør Henning Nielsen skriver i forordet, at kun det væsentligste kunne komme med. Man vil jo altid kunne diskutere, hvad det væsentligste er, men en vigtig forudsætning for sådanne valg er, at forfatterne er enige om kriterierne, og det synes de ikke at være. Man savner en bred indføring i emnet, en diskussion af aftenskolens forhold til den øvrige voksenundervisning og til folkeoplysningen. Hvorfor har redaktøren sat skel ved de to verdenskrige, når det netop fremgår af teksten, at aftenskolen forandrer sig afgørende ved århundredeskiftet og i 1960'erne? Tilsyneladende har redaktøren bedt de tre forfattere skrive lige meget med det resultat, at Helge Larsen synes at have haft for mange sider til perioden 1814–1914, mens Søren Eigaard, der skriver om tiden fra besættelsen til i dag, savner plads. Baggrunden for redaktørens og forfatternes problemer er naturligvis, at emnet ikke har optaget forskningen i mange år, og forhåbentlig får udgivelsen af bogen til følge, at flere får øjnene op for de interessante problemer, der er knyttet til aftenskoleinstitutionen.

Præcis hvorfor Helge Larsen starter med skoleloven af 1814, oplyser han ikke. Han skriver, at spiren til aftenskolen blev lagt i 1814, men fordyber sig dog i Reventlows eksperimenter på Fyn i det 18. århundrede. Det er ikke en taknemmelig opgave den tidligere undervisningsminister har fået, og da han ikke vover sig ud i en analyse af, hvad vi skal forstå ved aftenskole, bliver hans del af bogen en lidt tilfældig samling oplysninger om aftenskoler og aftenskolelignende foretagender blandet op med lidt brokker fra den almindelige politiske historie. De spørgsmål, der stilles til materialet, er uklare, og personlighederne fylder vel meget i teksten. Da billedredaktøren Jørgen Thomsen bestræber sig for at finde portrætter af så godt som alle, bliver det til nogen stykker! Helge Larsens fortjeneste er imidlertid, at han ikke nøjes med det trykte materiale, men tager hul på studiet af de mange indberetninger til ministeriet, der ligger i Rigsarkivet. Man kan også i Helge Larsens tekst finde statistiske data, som jeg ikke har set i andre fremstillinger, og han refererer sikkert fra forhandlingerne på rigsdagen. Da aftenskolen sidst i 90'erne er ved at komme ud af sin Tornerosesøvn, og der for alvor tages initiativer, bliver Helge Larsens tekst sært flimrende. At aftenskolelærerne organiserer sig, og grundtvigianeren R. J. Holm udfolder store bestræbelser sidst i 90'erne, har Helge Larsen slet ikke øje for. De sidste 10 sider hos ham er en opremsning af oplysninger uden kronologi, der ender med, at han er ved det af redaktøren fastsatte årstal: 1914.

Harry Haue derimod har styr på tingene. Han starter sin del af bogen med en velgørende indledning om perioden mellem de to verdenskrige, hvor han bl. a. lægger vægt på den manglende udvidelse af undervisningspligten, der karakteriseres som »et bevidsthedsmæssigt efterslæb«. Han har et klart blik for det voksende skel mellem undervisning af unge og undervisning af voksne og gør en del ud af studiekredsformens gennembrud. Det er tydeligt, at hans interesse for AOF er stor, og vi får en glimrende beskrivelse af AOF's særpræg. Derimod er hans interesse for landbrugsorganisationernes indtog i aftenskolen begrænset, der refereres kort, men loyalt. Tre gange graver forfatteren sig ned i lokale eksempler – han skriver om den københavnske ungdomsundervisnings fornyelse, om en fynsk land-aftenskole og om udviklingen i Silkeborg – og det giver teksten liv og perspektiv. Det ofte oversete spørgsmål vedrørende det offentlige tilsyn med undervisningen tages op, og forfatteren er opmærksom på de ændringer, afskaffelsen af det gejstlige tilsyn i 1933 medførte. De nye amtsskolekonsulenter gik energisk til værks, og i deres arkiver ligger et værdifuldt materiale, der giver indblik i de lokale forhold. Det er naturligt nok, at en bog, der er skrevet med korte tidsfrister, ikke kan bygge på arkivstudier, og det er ikke noget savn i Haues velskrevne afsnit. Han gør til slut en del ud af Jørgen Jørgensens ung-

domsudvalg, der endte med at foreslå en udvidelse af undervisningspligten for ufaglært ungdom i byerne, mens landets unge gik fri!

Søren Eigaards problem synes at være, at »pligtstoffet« var stort og pladsen kneben. Han har derfor måttet prioritere og anfører selv side 182, at fremstillingen måske er for stærkt bundet til Christiansborgmiljøet, mens aftenskolens hverdag bliver forsømt. Det sidste prøver han at råde bod på ved at give et interessant indblik i, hvad man arbejdede med i Rynkeby. Men netop eksemplet – Hindsholm Landbforenings husholdningsudvalgs studiekreds – viser, at det er for snævert at skrive om aftenskolen. Tingene må sættes ind i en folkeoplysningssammenhæng. Kun ved at inddrage de »underliggende folkelige strømme« (s. 149), kan man få hold på emnet.

Forfatteren har, som det anføres i Henning Nielsens forord, valgt ikke at fordybe sig i de sidste 10–15 års udvikling, og det er uden tvivl en rigtig disposition. Søren Eigaard får bragt orden på en del rammer – så må analysen af enkeltheder og sammenhænge komme senere. Opgaver er der nok af. Hvorfor har vi f. eks. i Danmark fået de mange etableranter? Hvilken rolle har de kreative fag spillet i udviklingen af en voksenpædagogik? Hvorfor er det kvindelige element så stærkt i fritidsundervisningen?

Aftenskolens historie er en nyttig bog, der kommer på et tidspunkt, hvor mangt og meget ændrer sig i den frivillige voksenundervisning. Der er mange velvalgte illustrationer, og bogen har både litteraturliste og noteapparat, men nøjes desværre med et navnerregister. Hvis Dansk Folkeoplysningssamråd om et par år vil følge sagen op, vil det være naturligt at prøve at lave en fremstilling af folkeoplysningens historie. Det kunne f. eks. gøres som en artikelsamling. Ungdomsskolens historie er et andet forsømt område, hvor det ville være godt, hvis Samrådet tog et initiativ. Men næste gang bør man sætte lidt mere tid af til forberedelserne.

Søren Ehlers

Adda Hilden: Skal jeg sætte min datter i skole? Pigeopdragelse i 1800-tallets midte. Modtryk. 1987, 96 s., ill. Kr. 95,-

Adda Hildens bog er delt i fire afsnit. Bogen indledes med en gennemgang af skolevæsenet fra 1500–1860, herefter følger en biografisk skildring af pædagogen og forfatteren Athalia Schwartz, en genudgivelse af hendes skrift fra 1859: *Skal jeg sætte min datter i skole?* og endelig en bibliografi over Athalia Schwartz' (med fleres) skriftlige bidrag om skolevæsenet i midten af forrige århundrede.

Athalia Schwartz arbejdede hele sit liv i København. Det skolehistoriske afsnit drejer sig derfor især om skoleforholdene i København. Afsnittet er springende og skæmmet af noget tvivlsomme vur-

deringer. Det hedder f. eks., at den københavnske befolkning voksede stærkt efter 1850 som følge af det mekaniserede landbrug og det stigende fødselstal. Nu satte landbrugets mekanisering først for alvor ind i 1880'erne, og det var næppe så meget fødselstallets stigning, der påvirkede befolkningstallet som den forbedrede sundhed og den faldende dødelighed. Forfatterens udsagn om, at flertallet af de hjemmeunderviste ingen undervisning modtog, og at de højere pigeskoler fik en blandet social sammensætning i forbindelse med, at der blev oprettet fripladser, vækker ligeledes tvivl hos læseren. Man kunne være højt socialt placeret og alligevel have behov for fripladser til børnene. Hvorom alting er, så er det følgende biografiske afsnit præget af større præcision. Athalia Schwartz (1821–71) er en fascinerende skikkelse at læse om, og Adda Hildens pen flyder i dette afsnit let og ubesværet.

Athalia Schwartz var den ældste i en søskendeflok på seks. Hendes far var sekondløjtnant, og hjemmet var fattigt men fint. Ved hjælp af fripladser fik Athalia en for datiden meget lang skoleuddannelse, nemlig ti år. Med en sådan højere pige-skoleeksamen kunne hun ernære sig som privatlærerinde. For at få større selvagtelse indstillede hun sig i 1848 til institutbestyrereksamen. I tiden derefter drev hun en pigeskole og forberedte samtidig unge kvinder til lærerindeksamen. Tid til at skrive havde hun også. Hun udgav ikke alene håndbøger om pædagogik, lyrik og grammatik men også noveller og romaner, ligesom hun skrev flere stykker, der blev opført på teateret. Samtidig blandede hun sig i datidens avis- og tidsskriftsdebatter.

Når Athalia Schwartz i så høj grad som tilfældet var »bortkastede sit quindelige væsens frygt for verden«, skyldes det en gradvis oparbejdet harme over de ringe muligheder, kvinder havde for uddannelse og for at sikre sig en selvstændig levevej. Det polemiske skrift, *Skal jeg sætte min datter i skole?* er et opgør med tidens pigeopdragelse og en anklage af de borgerlige miljøers dobbeltholdninger. Det er samtidig et velskrevet og velargumenteret skrift, der blotlægger datidens kønsmæssige uligheder. Piger skulle giftes, de behøvede ingen uddannelse. Sådan var holdningen i datidens borgerskab. Herimod argumenterede Athalia Schwartz for, at kvinder var borgere ligesåvel som mænd – og at begge køn burde have lige muligheder for uddannelse. Hun var også usædvanlig åben overfor fremtidige samfundsforhold. Vel havde det været sådan, at det var Adam der pløjede og Eva det spandt, men denne arbejdsdeling behøvede jo ikke at være eviggyldig. De pligter, den daværende hustru havde i hjemmet, kunne tænkes at forsvinde og andre ville kræves. Skolen skulle forberede til det nyere samfund. Var det f. eks. ikke fordelagtigere, at flere familier slog sig sammen og spiste i fællesskab? Herved ville der spares både tid og penge, og hustruernes kræfter og evner kunne anvendes til nyttigere formål. Med så fremsynede

tanker måtte skolen selvfølgelig også, i følge Athalia Schwartz, indrettes på at danne selvstændige mennesker og i særdeleshed kvinder med et »friere blik på livet«.

Athalia Schwartz var som antydnet meget fremsynet for sin tid og måske også lidt for optimistisk. »Den tid er ikke fjern, da der ikke vil gives noget andet aristokrati end intelligentsen«. Mere uddannelse måtte til, da fremtiden ville kræve mere end datidens mennesker endnu forstod.

Athalia Schwartz er et spændende menneske – modig som få – flere af hendes argumenter er stadig aktuelle. Det er velgørende at stifte bekendtskab med en kvinde af Athalia Schwartz' format.

Bodil K. Hansen

Jens Boel: Husmand og landarbejder i Danmark ca. 1842–1875 – med Holbæk og Vejle amter som eksempler. Landbohistorisk Selskab 1985. 224 s. Kr. 80,-.

Husmænd og landarbejdere kan ikke siges generelt at være oversete i historieskrivningen, men præget af husmændenes situation i dette århundrede har en væsentlig del af beskrivelserne taget udgangspunkt i småbrugene og ikke i daglejerne. Netop den her behandlede periode, som i høj grad falder sammen med kornsalgstiden, har ikke været særlig godt belyst. Samtidig var det en tid, hvor de, som overvejende skulle leve af at sælge deres arbejdskraft, måtte føle virkningerne af de høje kornpriser.

Retspolitisk sakkede husmændene agterud i perioden. Godt nok var pligtarbejdet ophævet for fremtidige kontrakter 1848, og regler for dets afløsning fastlagt 1850, men det fortsatte i praksis under nye former. Uden fæstetvang på husene fik husmændene heller ikke del i den økonomiske fremgang, som landbruget havde.

Karakteristisk for husmandsgruppen var kombinationen af lønarbejde og småbrug, som kunne indgå med vidt forskellig vægt. Afgrænsningsmæssigt er der også problemer på grund af bierhverv, som godt kunne gå over i hovederhverv, og som er svære at erkende gennem kilderne.

En analyse af ejendoms- og brugsforholdene for landbrugsejendomme i Holbæk og Vejle amter viser store regionale forskelle. I Holbæk Amt var der mange husmænd, især på leje- og fæstebasis, mens der i Vejle Amt var en mere glidende overgang mellem gårde og huse, ligesom selveje her var langt mere udbredt. I begge amter skete i løbet af perioden en stor vækst i antallet af huse, navnlig i dem med ringe eller uden jordtilliggende.

Det store problem ved beskrivelsen af landarbejderens økonomi i perioden blev allerede dengang præcist udtrykt af Tveje Merløse sogneråd i en indberetning i 1872: efter at have opstillet et budget

for en landarbejderfamilie på eksistensminimum kom det frem til, at så mange penge tjente familien slet ikke. Tidligere forfattere har gennemgående løst problemet ved at formindske husholdningsudgifterne, hvorimod denne forfatter hellere vil pege på bierhverv og hustruens arbejde til supplerung af indtægterne. For forfatteren er det væsentligste – med stor ret – imidlertid ikke en usikker rekonstruktion af et budget, men de indirekte spor af fattigdom gennem målinger af højde, vægt, sygelighed etc. Indtrykket af dette er, at husmandsgruppen levede under eller lige omkring fattigdomsgrænsen. På baggrund af det behandlede statistiske materiale må der også være tale om en absolut forringelse af levevilkårene frem til 1871.

Bortset fra i periodens begyndelse og slutning var husmændene ikke særligt politisk aktive. I nogen grad (navnlig i Vejle Amt) hang det sandsynligvis sammen med en selvfølelse som landbrugere. På det mere overordnede politiske plan (f.eks. i Bondevennernes Selskab) blev husmændenes interesser ofte holdt tilbage for at opnå et sammenhold med gårdmændene over for godsejerne. Lokalt var husmændene også afhængige af gårdmændene med hensyn til arbejde, naturalieydelse (f.eks. mælk, pløjehjælp) og ved tildeling af fattighjælp (hvor gårdmændene dominerede sognerådet). De religiøse aktiviteter kunne fungere på samme måde som politiske, men var snarere et alternativ til politisk aktivitet.

Valget af to amter som undersøgelsesområde får den konsekvens, at studiet hverken bliver landsdækkende eller lokalhistorisk. På landsplan bliver væsentlige variationer dog belyst gennem de to meget forskellige amter – og på dette niveau bliver det muligt at benytte trykte bearbejdede af det statistiske materiale. En mikroundersøgelse vil næppe heller kunne opfylde forfatterens målsætning, og netop gennemgangen af det primære kildestof, f.eks. indberetningerne 1872, kan give en fornemmelse af en noget skematisk behandling – et enkelt sogneråds besvarelse af et spørgeskema er et spinkelt grundlag for udtalelser om en generel tendens. På dette punkt kunne en inddragelse af regnskaber, dagbøger, m.v. have vist sin berettigelse. Også i gårdmandsstanden kunne der – i hvert fald i Holbæk Amt – være store variationer fra egn til egn med hensyn til brugsstørrelse, fæste/selveje og modsætningsforhold til godsejerne.

Behandlingen af kilderne er ellers givende, navnlig er diskussionen af indberetningerne om arbejderbefolkningens vilkår 1872 tiltrængt for landarbejdernes vedkommende. De skal anvendes med megen forsigtighed. Den historiografiske gennemgang i indledningen er udmærket, og både teoretisk og kildemæssigt er der givet god inspiration til de lokalstudier, der må følge.

Peter Korsgaard

Henning Ringgaard Lauridsen: Folk i bevægelse. Folkelig vækkelse, politik og andelsfællesskab i Nordvestsjælland. Forlaget Dalhus. I kommission hos Landbohistorisk Selskab. 1986. 217 s., ill. Kr. 135,-

At efterspore de lokale rødder til de folkelige bevægelser og få styr på enkeltpersoners, foreningers og institutionernes betydning på en egn er nærmest blevet en særlig genre for specialeskrivende studenter. I løbet af de sidste 10 år er der kommet så mange specialer, at mulighederne for at skrive den brede fremstilling, der i kraft af de mange lokalundersøgelser kan skildre den folkelige side af den grundtvigske bevægelse, nu er til stede. Også for Indre Missions vedkommende foreligger der flere gode lokalundersøgelser, og den igangværende indsamlingskampagne vil utvivlsomt stimulere interessen for at give sig i kast med studiet af Indre Missions lokale forankring og vækst. Ganske vist har medarbejderne ved indsamlingsprojektet ikke de bedste betingelser, men i lighed med lederne af SLAs amtskampagner til sikring af kilderne til de folkelige bevægelers historie evner de det, der egentlig synes umuligt. SLA mangler nu kun at få kampagner startet i tre amter, og det er sandsynligt, at hele det omfattende indsamlingsprojekt er afsluttet i 1990. Der bliver rigeligt at tage fat på for studenter og lokalhistorikere, og undersøgelserne i 90'erne bliver sandsynligvis så mange, at de kommer til at skygge for den kirkehistoriske forskning, der tidligere dominerede området.

Henning Ringgaard Lauridsens bog er nok oprindelig et studenterspeciale, der blev belønnet med guldmedalje af Århus Universitet, men det tilhører alligevel ikke helt genren. Emnet var nemlig fra første færd ikke alene andelsfolk, missionsfolk, grundtvigianere og restgruppen, men også deres indbyrdes samspil. Det mest bemærkelsesværdige resultat af specialet var forfatterens konstatering af, at missionsfolk og grundtvigianere rekrutteredes fra de samme socialgrupper i undersøgelsesområdet. Nu hvor undersøgelsen foreligger i sin endelige form, er det interessante snarere de mange nuancer, der er i fremstillingen. Forfatteren demonstrerer med sin bog stor lærdom og utrolig energi. Han stiller på grundlag af sine rigshistoriske studier netop de kvalificerede spørgsmål til kilderne, der giver de nuancerede svar, som bringer forskningen videre. Bogen er blevet til i løbet af de år, der er gået siden afleveringen af guldmedaljeafhandlingen, og forfatteren har både udnyttet nye forskningsresultater og igen bearbejdet sit manuskript, således at det nu fremtræder som et svært angribeligt hele. Det er sådan set et åbent spørgsmål, om der fortsat er tale om en lokalhistorisk undersøgelse. Men hvad rolle spiller det? Det centrale er, at alle bliver klogere. Lokale læ-

sere får løftet sløret for et sindrigt net af forbindelseslinier, og ikke-lokale får svar på deres spørgsmål. Et andet spørgsmål, der presser sig på efter Henning Ringgaard Lauridsens bog er, hvordan forløb udviklingen i de egne, der ikke mærkede bevægelserne? Et par komparative undersøgelser kan gøre os kloge på, hvad bevægelserne egentlig betød for en egn.

Som sagt sprænger forfatteren egentlig genren i kraft af sin lærdom. Det er især tydeligt i de mange relativt korte indledninger og sammenfatninger, der på pædagogisk vis tager læseren ved hånden og fører ham/hende ind i problemerne. Måske er forfatterens pointer lidt for camouflerede, det morer ham at være underfundig, og det er i det hele taget en bog med humor og menneskelig varme. Forfatteren kan lide sine personer og lader undertiden især i billedteksterne små kommentarer slippe ud. Vi er tæt på de – lokalt set – store mænd, der imidlertid ikke får lov at vokse ind i himlen. Undertiden drister forfatteren sig til at indlægge små scener, der kan give læseren en fornemmelse af stemningen på et vigtigt møde, og andre gange giver han teksten lidt kolorit: »... det første rygende damplokomotiv... de fede stude på de saftige Limfjordsenge... den lille energiske kaptajn Dalgas...«. Det er også forfriskende at læse, at læstebonden »afprøver grænser overfor magthaverne«, eller at der kunne være tale om en »alternativ offentlighedsform«.

Undersøgelingsområdet er herrederne Vandfuld, Skodborg og Hjerm, der alle har naturlige grænser (vandskel), og undersøgelsesperioden er tiden fra landboreformerne til århundredskiftet, men visse tråde følges dog op til ca. 1. verdenskrig. Området er stort – det omfatter 42 kirkesogne – og det må have været en stor arbejdsindsats at finde og skaffe sig overblik over materialet. Hvor meget kunne det bære? Der kan, viser det sig, svares nuanceret på overordentlig mange spørgsmål, blandt andet fordi forfatteren udnytter avisstoffet så godt. Især må et privatarkiv, der bærer meget, nævnes. Folketingsmand C. P. Aaberg, der repræsenterede Lemvigkredsen helt fra 1861 til 1897, har efterladt sig et arkiv, der åbner mulighed for at dokumentere synspunkter og forbindelseslinier, vi ellers kun ville kunne ane. Det er især interessant at notere sig den overensstemmelse, der viser sig at være mellem Indre Missions og Højres synspunkter. Bogen vil med sine gode illustrationer, det solide noteapparat, det omfattende personregister og den fyldige litteraturoversigt være det naturlige fundament for enhver, der vil beskæftige sig med Nordvestjylland i perioden.

Bogen er anlagt med en stram disposition, der gennemføres uden svinkeærinder. I første del beskrives situationen og nybruddene før 1870, i næste del skildres de livlige år frem til 1885, og dernæst følger bogens tyngdepunkt, hvor forandringerne følges detaljeret på en række områder frem til århundredskiftet. I sidste del giver forfatteren ret

kortfattet situationen omkring år 1900 perspektiv og illustrerer det sikkert med en særlig analyse af forholdene i Bøvling sogn. Inden for disse faste rammer bevæger han sig ubesværet mellem skiftende niveauer, uden at lade læseren miste overblikket. De mange personer i denne »kollektive roman« ses som produkter af miljøerne, og spændende er det at følge det magtskifte, der skete, da godsejere, præster og proprietærer måtte vige for de gårdejere, der satte sig vel til rette og ikke var til sinds at flytte sig for husmænd og arbejdere. I forfatterens afsluttende »perspektivering« skelnes der mellem tre faser i bevægelsernes historie: 1) vækkelsesfasen, 2) organiseringsfasen og 3) institutionaliseringsfasen. Denne sidste fase, der for alvor sætter ind efter århundredskiftet, berøres egentlig ikke af undersøgelsen, men forfatteren nævner flere steder kort de kommende brudflader og illustrerer dem med den nævnte analyse af Bøvling sogn. De folkelige bevægelser stivner i institutionaliseringsfasen, og de skarpe skel i den snes år, der følger efter systemskiftet, trænger også til en lokalhistorisk behandling. Som nævnt er det vanskeligt at sætte fingeren på et punkt, hvor arbejdet er mangelfuldt. Forfatteren har truffet sine valg, fastlagt sine rammer og så arbejdet disciplineret for at fylde dem helt. Resultatet er en stofmættet, perspektivrig og velskrevet fremstilling, der aldrig bliver kedelig. Måske har lokale læsere lidt svært ved at læse de knappe sammenfatninger af de righistoriske sammenhænge, men jeg tror det egentligt ikke. Henning Ringgaard Lauridsen er ikke alene en meget kompetent historiker, men også en sikker formidler af sit stof. Hans meget vellykkede bog demonstrerer til fulde, hvilke rige muligheder samlingerne i de lokalhistoriske arkiver giver den rette mand.

Søren Ehlers

Erik Nørr: Mellem Otto og Jakob. 61 års brevveksling mellem Gyllingpræsten Otto Møller og præsten og naturvidenskabsmanden Jakob Severin Deichmann Branth I–II. Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. 1986. 574 s., ill. Kr. 175,–

Anmelderen har et ambivalent forhold til brevsamlinger. På den ene side anerkender jeg dem som fortræffelige kilder (og bruger dem ofte selv) og derfor uundværlige, på den anden side føler jeg at jeg færdes på privat område og trænger mig ind, hvor jeg ingen ret har. Sådan også med den foreliggende brevsamling: den giver så meget at jeg nødig ville være den foruden, og undervejs – når brevene fx handler om Otto Møllers dybe sorg over sine børns død – føler jeg mig beklemt over at læse med.

Otto Møller var præst i Gylling ved Horsens fra

1860 til 1915. Han overtog embedet efter sin far, så bortset fra de tidligste barndomsår og studietiden i København levede han hele sit liv i Gylling præstegård. Jakob Deichmann Branth var ligeledes præst, men havde et mere broget livsløb: huslærer, skolebestyrer i Tønder til han blev udvist af preusserne i 1864, skiftende lærerstillinger, sognepræst nær Frederikshavn 1871–80 og i Ovsted-Tåning ved Skanderborg 1880–1905, hvorefter han tilbragte sit otium i Kolding hvor han døde 1916. Medens Otto Møller var en studerkammerets mand fik Deichmann Branth naturvidenskabelige interesser inden for geologi og botanik – han blev en højt anerkendt ekspert i lavforskning – og foretog adskillige rejser og studieture i ind- og udland. Otto Møller levede et eneboerliv, dels p.gr.a. sygdom, dels fordi han af sind var indelukket, Deichmann Branth var udadvendt og berejst helt op i sin alderdom. De to forskellige typer lærte hinanden at kende i studieårene i København, og de første breve mellem dem blev udvekslet i 1853–54, det sidste kort før jul 1914, i alt en brevveksling over 60 år omend med lange pauser imellem.

Medens andre brevsamlinger fra Otto Møllers side har været kendt har brevene mellem ham og Deichmann Branth været upåagtede, og først ved en kontakt fra Branth's familie er de kommet frem og nu udgivet af Nørr – 244 i alt.

De to venners breve omhandler studieforhold, nationale spørgsmål, det kirkelige liv i bred forstand, politik og naturvidenskab. Dertil præsters lønmæssige forhold, sociale stilling og selvfølgelig også privatlivet. Begge var forfattere og de kommenterer flittigt hinandens artikler og bøger, begge i øvrigt belæste og udveksler synspunkter på tidens litteratur. Det er således et rigt varieret indhold i deres breve, og da begge har markante meninger er deres korrespondance bestemt ikke kedelig.

Til forståelse af brevskriverne og deres tid skriver Erik Nørr en 40 sider lang indledning. Her præsenteres de to aktører og deres livsløb, og der gøres rede for deres økonomiske stilling, præstegårdernes drift og præsternes pensionsforhold samt deres forhold til de gejstlige foresatte. Endelig giver Nørr en sammenfatning af deres syn på naturvidenskab og på teologi og politik. Sidst i bind II følger bibliografier, oversigter og slægtstavler foruden et omfattende noteapparat og navneregister. Noteapparatet afslører hvor møjsommeligt det er at udgive brevsamlinger. Det kræver et væld af detailundersøgelser vedrørende begivenheder og personer, da brevskriverne af letforståelige grunde ikke har forudset, hvilke vanskeligheder en senere tids udgiver kunne få på grund af sparsomme oplysninger i konkrete sager.

Som sagt omfatter brevindholdet emner fra datidens politiske og kulturelle verden i bred almindelighed, og det er faktisk muligt gennem personregisteret at slå ned inden for det emnefelt læseren er optaget af. Det efterfølgende skal blot betragtes som prøver på indholdet.

På grund af DB's interesse for naturvidenskab er det forståeligt at han hyppigst bringer emnet på bane, men OM var ikke interesseret i den eksakte videnskab, og han var en overgang stærkt optaget af astronomi. Begge var de modstandere af darwinismen og evolutionslæren omend ud fra forskellige motiver. DB fandt den for spekulativ, og OM at »det er en lidderlig Stank, der opstiger fra den Afgrund, hvori Darwin, Literaturselskabet og Socialister valse rundt...«. Sådan. Over for den datidige litteratur var de kritiske, hvad enten det drejede sig om verdslige eller teologiske udgivelser. Typisk er f. eks. en bemærkning som »Jeg har i disse Dage læst det udkomme af Martensens Levnet og ærgret mig over ham paa mange Maader...« (OM til DB), hvorimod han er glad for Grundtvigs og Ingemanns brevveksling: »Disse to Mænd tabe ikke ved, at deres Breve bliver læste af Andre, hvad ellers er Tilfældet med saa mange berømte Mænd...«. Otto Møller var grundtvigianer (så uklart dette begreb end er og var), og han forsvarer Grundtvig og havde ikke let ved at acceptere DB's kritik af ham, og heller ikke det drilleri der lå i at DB sluttede adskillige breve med sætningen »forøvrigt mener jeg at grundtvigianismen er slem«.

Politisk var de begge Højremænd. »Socialismen... er den praktiske Side af hin Abevidenskab«, skriver OM i 1873, og de anså begge Det forenede Venstre for et ulykkeligt sammenrend af vildfarne præster og højskolefolk. Især for OM var det bittert at mange af hans venner i den grundtvigske kreds blev Venstremænd, og det ærgrede ham åbenlyst at nogle af sognets ledende Venstre-folk også var de mest trofaste kirkegængere. Om Estrup mener DB, at hans »politiske fortjenester ere meget store« – bortset fra at han havde en uheldig hånd med kultusministre, og efter at han er fratrådt er »Højre alt for meget en samling ålehoveder uden hoveder«. Ingen af dem har noget til overs for I. C. Christensen – »erkedegnen fra Stadil«, og DB mener at »bette Rørdam« [H. Skat Rørdam] blev forstander for seminariet i Jelling, fordi familien havde indyndet sig i Stadil (s. 348). Heller ikke dansk udenrigspolitik finder megen sympati hos dem. Danmarks forsøg på at få et bedre forhold til Tyskland efter århundredskiftet betragtes som »jammerlighed og usselt kryber« for det store kejserrige (DB), og i det hele taget begræder de to venner mangelen på ærlig forsvarsvilje og mandemod. »Vort Folkething er under al Kritik... jeg synes, at Folket dog ikke er saa ringe som dets Repræsentation og Styrelse...« (OM til DB). Deres holdning til det nystiftede Radikale Venstre i 1905 er selvfølgelig ikke positivt: »Zahle og hans Cumpaner...« (OM).

Det kan ikke undre at de begge er imod loven om menighedsråd, som OM i hvert fald ikke havde regnet med ville blive gennemført, hvad den som bekendt blev i 1903. Når den nu kom så måtte »presten finde på noget at lægge for, dyrene må

absolut fodres, ellers forgriber de sig på det, de burde holde sig fra, angriber presten eller lignende...« (DB).

Det er et par barske venner med iltre tilråb fra sidelinjen til godtfolk i skole, kirke og på Rigsdag. Det er dog ikke ensbetydende med at der ikke er humor i dem også: »Ja, Skat Rørdam [biskop Th. Skat Rørdam] drog af sted, og han var dog en Kæmpe ved Siden af mig. Han havde alle sine Tænder og sit mørke Haar... men han maatte af Sted...« (OM). Man kommer tæt på de to præster gennem denne samling breve, og den udgør en værdifuld kommentar til datidens åndslev afgivet af to personer, der trods deres lighedspunkter alligevel er to forskellige typer.

Det er en storartet udgivelse som Erik Nørr fortjener megen ros for.

Verner Bruhn

Ole Ravn: Gys, grin og romantik. Folkelig læsning 1850–1900. Strandbergs Forlag, 1985. 132 s., ill., Kr. 160,-.

Det forrige århundredes anden halvdel var et tidsrum hvor meget forandredes: industrialiseringen og urbaniseringen medførte ændrede levevilkår og orienteringshorisonter for et stort antal mennesker – på landet slog kapitaliseringen igennem og medførte individualisering og differentiering. Det var perioden med de folkelige bevægelers kolossale gennemslag – hvad enten det var sociale, religiøse eller politiske bevægelser – o.s.v., o.s.v. De sidste år har bragt en lang række undersøgelser af dette tidsrum i Danmarkshistorien, og rækken er ikke slut endnu: En stort anlagt forskning i Indre Missions historie er netop sat igang. Der forskes i idrætsbevægelse, afholdsbevægelse, arbejderbevægelse og meget mere. Kilder til denne forskning er oftest de traditionelle – protokoller, aviser, breve o.s.v., men naturligvis er også tidens litteratur en vigtig kilde til forståelse af tidens mennesker. Den litteratur, der tales om, er den, der kolporteredes til »folket«, enten direkte via dørsalg eller gennem ugeblade og aviser. Her er en kilde til mentalitets- og bevidsthedshistorien: sig mig, hvad du læser, så skal jeg sige dig, hvem du er!

Så simpelt er det naturligvis ikke, men analysen af populær litteratur (altså bøger eller ugeblade, der solgtes i masseoplæg), siger en hel del om tidens mentalitet. Man kunne måske også påstå at det var kilder til de normer og holdninger, der blev fremmet af den herskende klasse. Men når der er tale om den litteratur, som Ole Ravn her fokuserer på, er det nok kun delvis sandt. Ikke nok med at historier om kærlighed, spænding, skæg og ballade blev udgivet i masseoplæg, og læst, i perioden 1850–1900 – det gjorde de såmænd også før, og efter – historier om disse emner lever i bedste vel-

gående idag i ugeblade, kiosklitteratur og romanblade.

Det er derfor også spændende at se nærmere på indholdet i denne litteratur. Og det gør Ole Ravn i denne bog med en lang række tekstuddrag fra tidens folkelige læsning. Det drejer sig om fortællinger, der udkom på forskellig vis: gennem ugebladene, der netop i denne periode for alvor slog igennem som et massemedie, i avisernes føljetoner og i kolportageromaner, der solgtes via abonnement. Endelig kan nævnes den »lille« litteratur, små bøger, der som skillingvisen dyrkede det aktuelle – og som iøvrigt ikke mindst blev udgivet af Strandbergs Forlag. Det er derfor også i høj grad relevant, at samme forlag nu 100 år efter udgiver denne samling af tekster fra 2. halvdel af det 19. århundrede.

Som grund til den enorme forøgelse i læsningen i denne periode understreger Ole Ravn, at der skete en egentlig industrialisering af litteraturen. Den folkelige læsning kunne kort sagt masseproduceres ved hjælp af nye maskiner – rotationspresse, forbedrede muligheder for gengivelse af illustrationer m.v., ligesom befolkningens læseevne forbedredes. Af lige så stor betydning var sikkert de store forandringer på det samfundsmæssige plan – og for det enkelte menneske. Selvom man flyttede til byen, kunne man godt stadigvæk drømme om den enkle tilværelse på landet, kærlighed kunne man altid drømme om, og storbyhorisonten bekræftedes kun i de mange mystiske og voldsomme fortællinger, der var så populære. I det hele taget er storbyen som et mareridtsagtigt, farligt rum et omdrejningspunkt for mange af fortællingerne, hvilket i sig selv fortæller historien om urbaniseringen.

Bogen er inddelt i 3 afsnit: Kærlighedsfortællingerne, der ikke mindst drejer sig om kærlighed på tværs af sociale barrierer – og om farerne for godtroende bondepiger i den store by. Spændingslitteraturen, der spiller på angsten og fremmedgørelsen i storbyen – og endelig afsnittet Armod og Rigdom – om hvordan de sociale modsætninger kommer til udtryk i litteraturen. Her gives spændende eksempler på fortællinger, der forholder sig moralsk dømmende i forhold til socialt fald – men også mere socialt indstillede tekster, der indeholder kraftige anklager mod levevilkår, moral og borgerskab.

Masseproduktionen af drømme belyses fint gennem Ole Ravns tekststudvalg – selvom jeg måske nok mener, at forfatterens sammenbindende analyser er noget summariske. Jeg havde gerne set teksterne og læsevanerne sat ind i en større sammenhæng, end der er plads til her, og med lidt grundigere analyser. Og her er det måske at bogen sætter sig mellem to stole. For hvorvidt man skal betegne bogen som underholdningslæsning for nutidsmennesker – der så kan mere sig lidt over en svunden tids moralske og naive forestillinger – eller om det er en egentlig analyse af denne del af underholdningsindustrien, kan det være svært at

se. En anvendelsesmulighed kan man dog påpege, nemlig i undervisningssammenhæng, hvor det nok vil være muligt at udvælge tekster fra bogen til danskundervisningen – f.eks. som perspektivering til beskæftigelsen med nutidens ugeblade. Nogen egentlig skolebog er den dog heller ikke, og denne usikkerhed omkring anvendelsesmulighederne kan opfattes som en svaghed. Men måske skal man slet ikke lede efter »relevansen« - der er vel fra forlag og forfatters side i høj grad tænkt på underholdning og kuriøs læsning. Om den kan overleve på nutidens mange-differentierede underholdningsmarked vil dog nok være et spørgsmål.

Som en præsentation af emnet, og som eksempel materiale på kilder, der ikke bør glemmes, når der forskes i det forrige århundredes historie, tjener bogen selvfølgelig et formål – det skal ikke tages fra den. Og man bliver faktisk også underholdt ind imellem, ikke mindst af de mange fine samtidige illustrationer, der ledsager teksten. En analyse af disse illustrationer som selvstændig »folkelig« kunst og set i forhold til fortællingerne må være næste led i afdækningen af den folkelige læsning i denne periode.

Poul E. Porskær Poulsen

Lars Chr. Nielsen: Skytte-Lars. En krybskyttes erindringer 1874–1930. Udgivet af Jesper Laursen. Forlaget Skippershoved. 1987. 216 s., ill. Kr. 195,-

»Vi blev så tilsagt til at møde i retten i Næstved for krybskytteri, hvor vi fik en bøde på 15 kroner hver; det var da til at komme over. Det var min anden tur på ulovlig jagt. Det går godt dette her, tænkte jeg. I kan tro, jeg tog revanche, som I senere skal høre«. Lars Chr. Nielsen, kendt under dønavnet Skytte-Lars, var kun 19 år gammel, da han i 1893 startede på en livslang karriere som professionel krybskytte. »Danmarks værste og bedste« betegner han sig selv. Den titel har han sikkert nok fortjent, men prisen for den var høj: 30 års hårdt friluftsliv, som ødelagde helbred og nerver, og som honoreredes med en tilværelse på bunden af samfundet, i evigt klammeri med ordensmagt og skovpersonale.

Forlaget Skippershoved har udsendt Skytte-Lars' erindringer, som han skrev få år før sin død i 1932. Udgiveren, Jesper Laursen, har klogeligt forkortet det oprindelige, 540 sider lange manuskript ned til det halve og udeladt en række jagteventyr, der til forveksling ligner hverandre. Krybskyttehistoriske specialister kan se disse afsnit i originalmanuskriptet, der nu befinder sig i Jagt- og Skovbrugsmuseet, efter at det har ligget gemt hen i godt et halvt århundrede i Vordingborg. I »Efterskrift« har Laursen redegjort for manuskriptets opståen: Et kortere afsnit i erindringerne har Skytte-Lars baseret på dagbogsnotater, men ellers har han

støttet sig på personlige papirer og avisudklip samt en – blændende hukommelse. Jesper Laursen har illustreret bogen med et fortræffeligt udvalg af samtidige fotografier, som han under udfoldelse af stor opfindsomhed har opsporet i lokalhistoriske arkiver og private fotoalbums. Foruden de obligatoriske scener af feudale jagtselskaber finder man billeder af en række mere eller mindre moralsk anløbne personer, der optræder under dønavn i teksten. Det har unægteligt været et stort arbejde at identificere dem, men det har resulteret i et billedmateriale, som på eksemplarisk måde underbygger og levendegør en i forvejen spændende tekst.

Skytte-Lars var kendt som en notorisk løgnhals, når han – hvilket skete utallige gange – var indkaldt for retten for at gøre rede for sin natlige færden. Derimod er der ingen tvivl om, at han skrev sine erindringer ærligt og redeligt. Den fandenivoldskhed, han lagde for dagen i retslokalerne, præger også erindringerne, men nu med et helt andet sigte: Intetsteds er der antydning af, at han skal tjene som en personlig retfærdiggørelse; f. eks. afslører han med næsten pinlig åbenhed, hvilken slyngel han var over for sin familie.

Det er fra første side medrivende læsning; stærkest i erindringerne står vel nok indledningskapitlet, »Hyrdedreng«. Skytte-Lars var født på et fattigt husmandssted under Gisselfeldt. Stemningen i hjemmet var forpestet af faderens tyranniske fremfærd mod kone og børn. Da den begavede dreng kom i skole, indtog han snart pladsen som duks, (hvilket Jesper Laursen kan dokumentere ved hjælp af skoleprotokollen). Otte år gammel kom han i tjeneste som hyrdedreng hos en skovfoged, og dermed var det slut med de boglige sysler. Lektierne skulle han lære i arbejdstiden, men uanset hvor mange prygl han fik i skolen og skovfogedhjemmet, så var det umuligt at læse uden at falde i søvn. Skytte-Lars bemærker lakonisk: »Ingen havde jeg at beklage mig til. Hjem turde jeg ikke rende, den eneste trøst jeg havde var, at de andre hyrdedreng fik samme omgang i skolen, så vi blev vandt til det og mente, at sådan skulle det være«.

Skytte-Lars slår sig som nygift ned i Næstved, der i den følgende snes år danner udgangsbasis for hans natlige togter til de midt- og sydsjællandske skove. Han er tit væk fra hjemmet i uge- eller månedsvise ad gangen. (Til slut i erindringerne kryber han til korset og bekender, at familien måtte betale *sin* pris for hans livsførelse). Hans jagtudstyr bestod foruden bøsse og karbidlampe af maske og falsk overskæg. Der var dengang åbenbart ingen problemer med at få byttet afsat, vildthandlere og hotelrestauratører tog uden tøven alt. Han gik helst på jagt alene men antog dog ind imellem nogle »elever«. Til at begynde med er cyklen det foretrukne transportmiddel, senere i tyverne lejer han sammen med nogle kolleger bil med chauffør! Da er han så svækket af dårligt hjerte, at han knap nok kan løfte et rådyr.

I 1904 besluttede en række sydsjællandske gods- ejere at sætte en endelig stopper for Skytte-Lars' virksomhed. Det skete ved at ansætte ham som distriktsbetjent, en manøvre, som ikke var ualmindelig dengang. Uden skrupler af nogen art anskaffer han sig et nyt forlorent overskæg og går nu med en iver, der nærmest virker forstemmende, på jagt efter tidligere kolleger og elever. Han skaber ro i skovdistrikterne, men får til tak en fyrings- seddel; hermed brast hans egentlige, honette amb- itioner om at få foden inden for herresædernes jæ- ger- og skyttekorps. Godsejerne hjalp ham dog til at erhverve et værtshus i Næstved, men også denne udvej slog fejl. Krybskytteriet blev genoptaget, og han udvider sit jagtrevir med de midtjyske skove omkring Frijsenborg. Her var der til hans store overraskelse »smask fuldt« af dyr...

Skytte-Lars' erindringer har ikke kun jagt- og skovhistorisk interesse. Bogen har sin usædvanlige styrke i, at den giver et fortættet og usminket tids- billede af tilværelsens bagside i Danmark omkring århundredskiftet. Det går ud og ind af bevært- ninger, spillebuler og herberge, det ene miljø mere rå og brutalt end det andet. En stemning af alles kamp mod alle har forgiftet disse miljøer, og mistro og nag præger forholdet mellem krybskytte-kam- meraterne. Og midt i al denne *tristesse* overraskes man gang på gang over den festlige beskrivelse af begivenheder og personer, der er som grebet ud af Gustav Wieds provinsbyfortællinger. Skytte-Lars skriver med en veludviklet sans for humor og selv- ironi, hvad der bidrager stærkt til at kaste et for- sonende skær over erindringerne.

Trods al hans snak om »hævn« og »revanche«, er Skytte-Lars' forhold til godsejerne næppe dik- teret af et indædt klassehad. Ordene er snarere udtryk for hans ønske om et personligt opgør med de godsejere, der førte sag mod ham i retten. Da en godsejer (utvivlsomt uforvarende) foreslog en la- vere bødestraf i en vildttyverisag, end ordensmag- ten gjorde, kvitterede Skytte-Lars på gentleman- like manér med aldrig mere at sætte sin fod i hans skov! Intetsteds gør han sig dybere overvejelser over årsagerne til sin skæbne, men bebrejder kun sig selv, at det gik ham som det gik i verden. Blandt hans kammerater var der ifølge Jesper Laursens oplysninger enkelte aktive socialdemo- krater og en kendt århusiansk syndikalist, men de har ikke gjort noget politisk indtryk på Skytte- Lars. Han opfattede ikke sig selv som samfunds- oprører men var og blev individualist.

»Jeg indser, at min livstids kræfter kunne være udvejet langt bedre«, skriver han på sidste side. Vi må være ham taknemlig for, at han havde lyst og energi til at skrive denne sin »livsroman«, som han kalder selvbiografien. Alt i alt en højest se- og læse- værdig bog!

Asger Th. Simonsen

Kai Kiær-Andersen: En dansk fremmedlegionærs oplevelser 1911–1920. Udgivet og kommenteret af Johs. Nielsen og Kjeld Birket-Smith. Odense Universitetsforlag. 1985. 300 s., ill. Kr. 134,20

Siden fremmedlegionens oprettelse 1831 har ikke så få danskere gjort tjeneste i den. Det er dog kun få af dem, som har nedskrevet, endsiges fået ud- givet, erindringer fra deres tid i legionen. De her udgivne er nedskrevet i 1920'erne, revideret af for- fatteren i 1930'erne, men altså først udgivet nu.

Kai Kiær-Andersen er født 1885 på en gård ved Maribo. Da faderen må forlade gården, kan søn- nen ikke komme på officersskole, hvorfor han søger optagelse som officer i fremmedlegionen 1911. 1911–24 er han legionær, 1911–15 i Algeriet og Marokko, 1915–20 på Vestfronten og Balkan un- der Verdenskrigen og i Sønderjylland ved afstem- ningen 1920 og 1921–24 udenfor aktiv tjeneste. Han tager sin afsked i håb om at gøre karriere i det civile liv, hvilket mislykkes. Indtil 1938 er han uden tilfredsstillende beskæftigelse. Først da lykkes det at få nogle faste jobs, som kan give et tåleligt liv.

Erindringerne omhandler perioden i aktiv tjene- ste i legionen, 1911–20. De er nedskrevet i 1920'erne, da håbet om en civil karriere slår fejl. Angiveligt er formålet at gendrive en række usand- heder om fremmedligionen, som er fremsat i for- skellige bøger. Man kan dog spørge sig selv, om de ikke også skal ses i sammenhæng med de bristede forhåbninger om en civil karriere. Den karakter de har og det billede forfatteren tegner af sig selv ty- der på, at de er skrevet med henblik på offent- liggørelse, ikke kun som gendrivelse af usandheder om legionen, men også som en form for selvanbe- faling.

Sproget og stilen er noget ubehjælpesom og ikke særligt letflydende. Der har helt klart ligget dag- bogsnotater til grund for dele af beretningen. Dette kommer tydeligt frem når beskrivende afsnit af- bryses af afsnit, som indledes med »I dag«. Ofte medfører disse »stilbrud« problemer med at følge kronologien og dermed handlingen.

Indholdet er præget af heroisme, gentleman- ship, krigsromantik og næsegrus beundring for den franske overklasse. Det er kampen, mand mod mand, udkæmpet af gentlemen efter fair princip- per, der tæller. Vagt- og kasernetjeneste tæller ikke. Det er soldaten, der går i døden uden at kny, det er den rigtige, beundringsværdige soldat. Han adlyder loyalt sine overordnede, selv om de er elendige generaler og selv om konsekvenserne er den visse død.

Der kunne trækkes mange ting frem af disse erindringer, men det levner pladsen ikke mulighed for. Det skal dog nævnes, at man ikke får et særlig detaljeret billede af livet i ligionen. Dertil er skil-

dringen for overfladisk, og man skal huske, at forfatteren var officer. Snarere får man en konkret persons fremstilling af, hvordan han ønsker at andre skal opfatte ham.

Jens Christensen

Peter Nordendorf Olson: Fredspolitisk Folkeparti. Et pacifistisk forsøg på opnåelse af folketingsrepræsentation. Odense Universitetsforlag. 1985. 86 sider. Kr. 96,-.

Bogen er et led i rækken af småpartistudier fra Historisk Institut ved Odense Universitet, og i dette tilfælde er betegnelsen småparti virkelig velvalgt. Det drejer sig nemlig om Fredspolitisk Folkeparti, der kun opnåede at blive en parantes i Danmarks politiske historie.

Partiet var bygget op omkring den politisk labile Aage Bertelsen, der havde en fortid hos Det radikale Venstre. Bl.a. inspireret af et møde med Albert Einstein opstillede han i sin bog »Her er dit våben« 14 punkter, der var hans bud på verdens redning fra atomkatastrofen.

Det er en mangel ved den foreliggende bog, at de 14 punkter, der senere kom til at udgøre hele Fredspolitisk Folkepartis program, ikke er opstillet og gennemgået. Dog bliver partiets hovedideer udførligt behandlet, nemlig udmeldelse af NATO med følgende afrustning og indtræden under FN's beskyttelse samt udvidet dansk hjælp til u-landene. Ideen om Danmarks afrustning og neutralisering har været på danske pacifisters program siden 1880'erne; derimod var det andet punkt nyt, da Aage Bertelsen begyndte at agitere for det i midten af 1950'erne. Allerede på det tidspunkt indså han, at u-landsbistand rettelig hørte hjemme under sikkerhedspolitik.

Aage Bertelsens brud med de radikale var en reaktion på partiets medansvar for forsvarsforliget i 1960 og vedtagelsen af enhedskommandoen inden for NATO i 1961. Partiet havde måttet betale for regeringsdeltagelsen i 1957 og 1960 med en meget lav profil på forsvarsområdet. Efter nogle få måneder i en flygtig partidannelse ved navn Tværpolitisk Centrum brød Bertelsen også med dette og var derefter med til at danne Fredspolitisk Folkeparti i december 1963.

Partiet, der havde mindre end 100 medlemmer, fik sin store chance, da en afhopper fra SFs folketingsgruppe meldte sig ind i partiet, hvorved man slap for at indsamle underskrifter til folketingsvalget i september 1964. Partiet var dog på alle leder for svagt til at slå igennem, og under TV's valgudsendelse nåede man næsten det parodiske, da en repræsentant for partiet blev kritiseret for at stå helt uden noget indenrigspolitisk program. Hans svar lød, at der ikke står noget i grundloven om, at et parti skal have et program!

Fredspolitisk Folkeparti opnåede da også kun 9000 eller 0,3% af stemmerne. Peter Nordendorf Olson trækker sin konklusion på partiets betydning noget stærkt op, når han hævder, at det ved at fratage Det radikale Venstre stemmer, var årsag til, at S-R-kolalitionens flertal forsvandt og regeringssamarbejdet ophørte. Vælgernes vandringer er næppe så enkle, at man kan gå ud fra, at de radikales tilbagegang på et mandat ved valget udelukkende kan tilskrives eksistensen af det nye parti.

Det skal dog understreges, at forfatterens konklusioner generelt virker overbevisende. Således får han tydeligt trukket frem, hvordan partiets problemer hænger snævert sammen med, at et enkelt område er for ringe en platform for et politisk parti. Herudover ligger bogens styrke først og fremmest i en indgående analyse af hovedaktørernes holdninger og motiver.

Kurt Risskov Sørensen

Peter Birkelund og Henrik Dethlefsen: Faldskærmsfolk. SOE's arbejde i Danmark 1941-45. Årsskrift for Frihedsmuseets Venner 1986. 160 s. Kr. 45.

Museet for Danmarks Frihedskamp er et af de få museer, der overkommer at udføre egentlig forskningsarbejde og udgive resultaterne efterhånden som de fremkommer. I 1984 udkom undersøgelsen af industrisabotagen, i 1985 forelå studiet af »modstandsbevægelse og modbevægelse« og i år fremlægges så resultatet af et indsamlingsprojekt angående de 53 faldskærmsnedkastede SOE-folk, der i perioden 1941-45 blev sendt til Danmark. Undersøgelsen bygger på en fornyet gennemgang af det af Jørgen Hæstrup indsamlede arkiv- og beretningsmateriale samt senere udkommet litteratur. Forfatterne har endvidere foretaget interviews med de af faldskærmsfolkene, der har kunnet spores. Derimod må det understreges, at der ikke er inddraget engelsk arkivmateriale. Dele af SOEs arkiv blev kasseret efter krigen, og den resterende del er stadig hemmeligstempelt.

Undersøgelsen er i væsentlig grad beskrivende, og der fremlægges meget nyt om de enkelte faldskærmsfolks forudsætninger for arbejde og deres skæbne som agenter. I konklusionen gøres opmærksom på, at Danmark sammenlignet med andre besatte, vesteuropæiske lande modtog forholdsvis få agenter og at rytmen i modtagelsen fulgte de allieredes strategi. Bogen indeholder et omhyggeligt navneregister over samtlige faldskærmsfolk. Desværre har man ikke registreret andre navne og således heller ikke stednavne.

Billedredaktionen har været mindre heldig. Det er klart, at man har haft besvær med at finde samtidige billeder af agenterne og deres virksomhed. I stedet har man især valgt portrætfotografier

og en billedtekst, der alene angiver personens navn. Man savner i høj grad oplysning om billedets datering, den viste uniformering o.lign. Der ved reduceres de sikkert majsommeligt indsamlede fotos i nogen grad til fyldillustrationer.

»Faldskærmsfolk« udgør et værdifuldt supplement til Jørgen Hæstrups grundlæggende studier. Når SOEs arkiver ad åre bliver tilgængelige, vil det blive muligt på en anden måde end nu at afdække årsagsforholdene bag denne centrale organisations virksomhed.

Peter Bondesen

Frédéric de Coninck og Dronninggaard. En mosaik af tekster og billeder ved Jens B. Friis-Hansen og Finn Slente. Historisk Topografisk Selskab for Søllerød kommune. 1987. 160 s., ill. Kr. 150,-

I 1763 kom en ung mand til København. Efter hans eget udsagn var han rejst hertil på flugt fra en kvinde, som havde sveget ham på det grusomme. I lommen havde han – ifølge fortællingen – en eneste louis d'or og et par introduktionsbreve til fremtrædende danske statsmænd.

Om det var »lykkeskillingen« eller brevene, som hjalp ham i København skal være usagt, men i løbet af ganske kort tid havde den unge mand fået ansættelse ved det danske asiatiske kompagni. Planen var, at han – efter eget ønske – skulle udstationeres i Kina. Han ville gerne så langt væk fra den elskede som muligt. Realitetssansen fik dog overhånd, da han blev tilbudt en stilling som medfører af et københavnsk handelshus. Herefter var hans livsbane afmærket. De næste 48 år levede han i Danmark og blev som i eventyret først umådelig rig og dernæst mistede han en stor del af sin formue.

Denne unge mand var ikke en hr. hvem som helst i Danmarkshistorien. Han hed Frédéric de Coninck, var søn af en hollandsk købmand og er måske bedre kendt som en af den florisante handels mægtigste købmænd.

Rigdom blev i den florisante handelsperiode skabt ved at købe billigt og sælge dyrt. Og det gjorde de Coninck. Han var tilmed i besiddelse af et så tilpas stort vovemod, at han til fulde forstod at udnytte de muligheder, som først og fremmest de amerikanske frihedskrige og siden napoléonskrigene skabte for »neutrale« nationer. Skibe, som førte dansk flag kunne således sejle frit, hvorimod skibe fra de krigsførende lande kunne risikere at blive opbragt eller angrebet.

De første generationer af handelskapitalister investerede sjældent deres profitter i selvstændig produktion. De levede hovedsageligt af at handle, og blev handlen ramt gik de også selv ned med flaget.

For at beskytte sine handelsmuligheder udfol-

dede de Coninck en temmelig omfattende diplomatisk aktivitet, hvilket også i sidste ende bragte ham i fedtefadet. Magtens tinder er stormomsuste, og da han i 1807 sammen med sognepræsten i Lyngby og en anden lokal godsbesidder tog et initiativ til at sælge fødevarer til de belejrede engelske soldater, blev han anklaget for landsforrædderi. I følge samtidige akter tog de tre dette initiativ for at undgå, at uro og anarki skulle brede sig på landet (s. 93). Måske spøjte det også i de Coninck's baghoved, at man herved kunne forhindre et angreb på København og at flåden – herunder hans egne skibe – blev taget.

Som bekendt gik det lige modsat. Englænderne sejlede af sted bl. a. med otte af de Coninck' skibe. Hermed var handelshuset rystet, og det næste chock kom med statsbankerotten i 1813. I 1821 gik handelshuset fallit. I mellemtiden var de Coninck død i 1811 – renset for anklagerne for landsforrædderi.

Udgivelsen af bogen Frédéric de Coninck og Dronninggaard gør det muligt at danne sig et billede af denne mands – mildt sagt – eventyrlige liv. Men den gør mere end det. De 40 tekster, hvoraf hovedparten er næsten samtidige med de Coninck selv, gør det muligt at få viden om de mægtige købmænds selvforståelse og det liv de levede. Udover at omsætte sine profitter i nye varepartier brugte de Coninck sine penge på, hvad man kunne kalde »repræsentativ ødselhed«. En ødselhed, som både havde til formål at vise alle og enhver, hvor mægtig en mand han var, men som også blev brugt til at eksperimentere med nogle af tidens nyeste teknologiske landvindinger. I pagt med sin samtid lod de Coninck flere landbrugs- og gartneri- og havebrugsforsøg udføre på sin ejendom Dronninggaard ved Furesøen.

Den store park, som omgav hans private slot – Dronninggaard – var således både til lyst og til nytte. Parken blev anlagt i årene 1782–86 efter planer udført af de Coninck' gode ven, hollænderen J. F. H. Drevon. I bogen »Frédéric de Coninck og Dronninggaard« er optrykt både Drevons egen minutøse beskrivelse af haveanlægget og nogle af hans tegninger og kort. Der var tale om »iscenesat natur«, hvor det ene landskabsmæssige tableau efter det andet vekslede med »romantiske indslag« som ruinerne af et græsk tempel, en erimbolig, obelisker og lysthuse, alt imens at søer, kanaler, kilder og springvand skabte variationerne i landskabet. Som det vil fremgå af følgende citat var det frodighed og sensualitet i skøn blanding:

»Efter at have forladt De Elskendes Spring drejer stien og følger søbædden, derpå falder den og når til pynten af halvøen; medens blikket til venstre fortaber sig i Furesøens yderpunkter, kan man der til højre nyde synet af svaner, ænder og andre tamme søfugle, som boltrer sig i en temmelig stor dam af uregelmæssig form, beliggende mellem to højdedrag dækket af vild skov, medens karperne på et givet signal kommer til

syne for at slå om det brød, man tilkaster dem.« (s. 40)

Det var ikke kun dyr og natur, som blev iscenesat i det drejvonske parkanlæg. Også bønderne blev det. Den 22. juli afholdtes hvert år på de Conincks hustrus fødselsdag en stor offentlig fest. Til den lejlighed blev godsets bønder klædt ud i hollænderdragt! Men, som det bemærkes i en samtidig avisreportage fra en af disse fødselsdage, burde man rettelig »paalægge disse Sjællændere at være stumme, saalænge de agere Hollændre«, hvis ikke illusionen skulle brydes. (s. 82)

Et andet årligt tilbagevendende tableau var søslag med minikrigsskibe på Furesøens vover under ledelse af sønner og nevøer af de Coninck med kendskab til søen.

Bogens tekster fokuserer på parken og livet her. Hvad der skete inden for murerne i det de Coninckske palæ hører vi mindre om. Er dette et udtryk for mangel på kilder eller for, at udgiverne har villet begrænse sig til parken?

Ind imellem falder der dog nogle oplysninger af, som kan have interesse for en »hverdags-kulturhistoriker«, som undertegnede. Det fremgår således af flere erindringer, at også hverdagen inden for murerne var præget af ødselhed. Det berettes f. eks., at de Coninck's hustru, en vinter, hvor familien havde givet alle sine frugttræer til omegnens fattige for at de kunne bruge dem til opvarmning, ikke kunne slukke sin tørst med en fersken! Men hun foretrak dette fremfor, at »... besvære min gode ægte mand, som kun passer på sine penge for at anbringe dem godt, med nye krav« (som at skaffe hende en fersken ncs) (s. 119).

De Coninck's havde seks børn, som efter faderens udsagn blev opdraget ganske frit (s. 27). Måske under inspiration fra Rousseau, hvis idealer netop i disse år var blevet praktiseret ved hoffet i forbindelse med opdragelsen af den senere Frederik den 6.

Slægten og sammenholdet udgjorde en fundamental del af de Coninck's hverdag. Han sørgede for at have dem alle i sin nærhed. Til broderen – som han i 1790 var indgået i kompagniskab med – og til sønnen Fritz, som i 1809 overtog firmaet, blev der bygget boliger på godsets jorder.

De Coninck var patriarken i alle livets forhold. I sin forretning, hvor han efter sigende altid gav sine ansatte følgende råd: »Jeg begyndte med mindre end I, arbejd, vær ærlige, og jeg svarer for jeres fremtid.« (s. 118) I sin familie og i politiske forhold. Det var det sidste, som kom til at koste ham dyrt. Her trådte han alligevel den enevældige konge for nær.

Bogen Frédéric de Coninck og Dronninggaard er forsynet med en liste over litteratur til supplerende læsning og med tre registre. Et over personnavne, et over stednavne og et over træer og bevoksninger i parken. Hermed lægger udgiverne op til at bogen kan bruges af såvel personalhistorisk,

lokalhistorisk eller havearkitektur-historisk interesserede læsere.

Det er imidlertid min opfattelse, at udgivelsen rummer endnu en dimension, nemlig den mentalitets- eller kulturhistoriske. Således er det en bog, man kan forvente vil få mange interesserede læsere.

Ning de Coninck-Smith

Ena Hvidberg og Hannelene Toft Jensen: Vestegnen – fra gartneriland til forstad. Københavns Amtsmuseumsråd. 1986. 120 s., ill. Kr. 75,-

Som et led i museernes bestræbelser på at skabe et overblik over den regionale kulturhistorie, som kan bruges i forskning, formidling og samfundsplanlægning, har Københavns Amtsmuseumsråd iværksat et storstilet projekt. Fire bøger skal til sammen beskrive Københavns amts forvandling fra åbent land med skove, landbrugs- og gartneriland til tæt bebyggede forstæder med store industrikvarterer, boligområder og trafikanelæg. På denne måde vil museumsrådet gøre opmærksom på, at Københavns amt, hvor en stor del af landets befolkning i dag bor og arbejder, har sin egen særlige, men hidtil ret så forsømte kulturhistorie – hvilket bl. a. afspejler sig i den meget ringe museumsdækning og i de få og nye lokalhistoriske arkiver.

Af de planlagte fire publikationer er »Vestegnen« den første. Vestegnen, forstået som området langs Køge Bugt og Roskildevej, er nok også det landskab, der af alle Københavnsegnene har haft mest »ondt i identiteten«. Skønt engang hjemsted for en rig og markant bondekultur (»Hedeboegnen«), har egnen i 200 år lidt under den romantiske naturopfattelse, hvorefter skove, søer og bakker var idealet, mens et fladt og tætbebygget landbrugsland var »kedeligt«. Få landskaber i landet er da også som Vestegnen i bund og grund blevet forandret af bygning og trafikanelæg, og hvor lidt åben plads var levnet, er landskabet blevet »forbedret« med nye skove og kunstige bakke- og klitlandskaber.

I det indledende kapitel giver forfatterne en god og alsidig introduktion til egnen og dens meget komplicerede udvikling. Eneste fejl er, at overskueligheden hæmmes af de mange overskrifter og overskrifttyper, hvoraf de fedeste bruges til laveste niveau!

Størsteparten af Vestegnens bogen fokuserer imidlertid på forstadsbebyggelserne fra vort århundrede. Også de store områder med gammel stationsbebyggelse, tidlige parceludstyknings og nyere sociale boligbyggerier er miljøer med meget ringe historisk identitet. I en god blanding af historik, uddrag af erindringer og interviews og citater fra forskere og forfattere fremlægges Vestegnens byer: Rødovre (som dog allerede i 1978 fik en

fremragende historisk monografi), Hvidovre, Albertslund, Glostrup, (Høje) Tåstrup, Hedehusene samt de nye byer langs Køge Bugt.

1960'ernes og 1970'ernes nye byer er ret summarisk behandlet. Dels er udviklingen på anden måde relativt veldokumenteret (men ikke samlet på et sted), og dels er det endnu svært at bedømme de seneste tiårs miljøer »objektivt«, dvs. upåvirket af den hårde miljøkritik, som mere akademiske kredse har rettet mod disse års byggeri. Hovedvægten i beskrivelsen er lagt på de ældre forstadsområder, hvor forfatterne påviser, at der trods de senere års voldsomme udvikling på Vestegnen endnu findes en gammel og rodfæstet lokal identitet. Denne har sin baggrund dels i de engang blomstrende og selvstændige stationsbyer langs Roskildebanelen, dels i den tidlige kolonisation, hvor den københavnske arbejderbefolkning tog Vestegnen i besiddelse med selvbyggerhuse i parceludstyknings og sommerhuse ved Køge Bugt. Et fint kapitel om Køge Bugt som »udflugtsmål og sommerparadis« dokumenterer området som arbejderklassens modstykke til borgerskabets så fæterede Strandvej og Nordkyst!

Men når parceludstykningsperioden mellem 1920 og 1950 er så central for den lokale identitet, er det ærgerligt, at forfatterne endnu på det tidspunkt, hvor bogen blev skrevet, ikke havde fuldt rede på de egentlige sammenhænge i historien bag »det lille hus med have«. Man får ikke forklaret forskellene på byggeforeninger, kolonihaver på lejet grund, (koloni)have- og parcelforeninger, sommerhuse m.v. Et fælles hovedprincip i byggeforeninger, have- og parcelforeninger var den kollektive grundlæggelse med overgang til særeje, når grund (og evt. hus) var betalt ud efter ca. 15–25 år. I de tidlige byggeforeninger efter 1898-loven (denne forhistorie nævnes heller ikke) byggedes der huse med det samme, mens man i have- og parcelforeningerne byggede, når der var råd, hvorfor disse lå som havegrunde med alle slags selvbyggede lysthuse og helårshuse til langt op i 1950'erne. På den baggrund bliver sætninger som s. 37: »Officielt var jorden udlejet til folk, der ville anlægge en havekoloni... men efterhånden byggedes der helårsboliger« og s. 37: »da sognerådet stillede krav til beboerne om at købe grundene og sætte dem ordentligt i stand... skiftede »Islev Havekoloni« navn til »Islev Grundejerforening« og i slutningen af 1940'erne var alle beboere på Islev blevet grundejere« meningsløse! For det første: det var ikke i modstrid med haveforenings-ideen at bebygge med helårshuse, når tidens fyldte kom, og for det andet: alle have/parcelforeninger blev til grundejereforeninger, når ejendommene efter planerne var betalt ud!

Men bortset fra denne forvirring, som forfatterne siden har rådet bod på i en glimrende sammenfattende artikel om »det lille hus« i Arv og Eje (1987), er der god forståelse for havernes betydning som delvis selvforsyning i arbejderklassens

husholdøkonomi, og for interesse modsætningerne mellem nybyggere og de gamle sogneråd. Interessant er det, at hvor haveforeningerne i nogle byer (som Esbjerg) selv købte jord gennem mellem-mænd, synes udstykningerne på Københavnsegnen i større grad at være foretaget af grundspekulanter, hvoraf en hel gruppe omkring 1. verdenskrig var uldgyder!

Vestegnsbogen er alt i alt et første, godt og vigtigt initiativ til skabelse af en historisk dimension i de nye boligmiljøer, som er rammen om så mange danskeres hverdag (for flere og flere mennesker hele dagen). Og det er fint, at forfatterne citerer forfatteren Inge Eriksens ord: »Sydvestegnen kræver identitet... men netop selve nedbrydningen af ens nationale og kulturelle arv (i de nye forstæder) er med til at opbygge en ny identitet«. Dermed understreges, at det nye, det uetablerede, det skarpe brud med fortiden er lige så vigtigt at dokumentere i indsamling og undersøgelser som de lange linjer og traditioner. Netop på Vestegnen bør et fremtidigt museumsvesen bygge på denne erkendelse.

Peter Dragsbo

Margit Baad Pedersen: *Stationsbyliv. Karise 1880–1940. Selskabet for Stationsbyforskning. 1987. 212 s., ill. Kr. 244,-*

Statens humanistiske Forskningsråds store forskningsprojekt om Stationsbyens Historie, som blev startet i 1980, begynder nu at give resultat i form af spændende bøger. Næsten samtidig udkom Niels Peter Stilling: »De nye byer« og Margit Baad Pedersens »Stationsbyliv«. Hvor »De nye byer« er resultatet af en større udviklings- og befolkningshistorisk analyse af stationsbyer over hele landet, er »Stationsbyliv« resultatet af en dybtgående etnologisk analyse af et enkelt, karakteristisk stationsbysamfund.

Hovedformålet med undersøgelsen har været »at få klarlagt hvordan livet formede sig i en dansk stationsby fra dens grundlæggelse i 1880'erne til omkring anden verdenskrig« med besvarelse af spørgsmål som: Fandtes der en specifik stationsbylivsform, som adskilte sig fra henholdsvis oplandets og købstædernes do.? Fandtes der i virkeligheden flere livsformer og hvordan var et stationsbysamfund i det hele taget lagdelt og struktureret?

Lad det være sagt med det samme: »Stationsbyliv« opfylder fuldt ud målsætningen. Sjældent har anmelderne i den grad følt, at et stykke Danmark blev levende i en bog!

»Stationsbyliv« starter med en god indføring til egnen og sognet før de første by-spirer viste sig. Dernæst gennemgås byens udvikling; udstykninger og bygninger, og her har Margit Baad Pedersen fundet den periodeinddeling brugbar, som tid-

ligere er blevet konstateret i de vestjyske stationsbyer: En første pionerfase, hvor kulturen er landlig og husene små og enkle. Dernæst en ambitiøs periode, hvor det nye bysamfund får sit eget liv og et byggeri, stærkt præget af købstadbyggeskikken. Og til sidst en mere vegeterende periode, hvor stationsbyen videreføres med sine etablerede funktioner. Denne fasedeling afspejlede sig også i Karises fælles- og foreningsliv, som i pionerperioden var fælles for hele sognet, men hvor der i den ambitiøse periode efter 1900 opstod mere bymæssige foreninger for byen alene: håndværker- og borgerforeningen, idrætsklubben (i modsætning til oplandets grundtvigiansk prægede ungdoms- og gymnastikforening) m.fl.

Interessante er ikke mindst kapitlerne om grupperinger, ledere, hjem og omgangsformer, hvor man for alvor kommer tæt på den lille by – på en måde, som med en dæmpet, medlevende humor forstår at balancere mellem den videnskabelige ærlighed og hensynet til de mennesker, som har levet oplysningerne og som gennem bogen skal opnå en bedre forståelse af deres eget samfund. I disse kapitler illustreres, hvordan der i stationsbyen udvikledes en dominerende livsform baseret på de mange selvstændige håndværkere og handlende. Denne store gruppe betragtede sig som stationsbyens kerne, og det er disse familier, der i størst omfang er blevet boende i byen. Karakteristisk for gruppen var bl. a., at man kom sammen både som naboer og som stationsbyborgere i et samvær, hvor spisning og kortspil for begge køn var hovedelementerne i samværet. Hjemmene var i hele perioden fra 1890'erne til 1940'erne indrettet traditionelt med »fin stue« og soveværelse-spisestue, alt møbleret med solide snedkermøbler.

I modsætning til den centrale gruppe stod på den ene side den lille overklasse, hvis normer knyttede sig til borgerskabet i købstæderne og København, og på den anden side de fåtallige arbejdere. Også i overklassen spillede mændene kort, men kvinderne kom sammen til eftermiddagste! Endvidere var hjemmene præget af de mange repræsentative stuer, efter 1920 ofte med antikviteter. Hvor de almindelige stationsbyboer købte ind i stationsbyen eller af og til i Køge, købte overklassen ofte møbler og klæder i København, og i 1920'erne begyndte »stationsbyborgerne« yderligere at skille sig ud med sommerhuse, idrætsudøvelse og klaver!

I nogle kapitler gennemgås derefter fælles- og foreningslivet, suppleret med en aktivitetskalender for årene 1885, 1915 og 1935, rekonstrueret ud fra lokalaviser og arkivalier. Især 1915–1935 giver et slående billede af »foreningsdanmark« i stationsbyudgaven. Næsten hver aften er besat, ofte med flere arrangementer. For eksempel 8. marts 1915: i biografen: Moderen + humoristisk ekstrarummer, i Socialdemokratisk Forening: folketingsmand A. C. Meyer taler, samt på hotellet: auktion over Engelsk Beklædningsmagasins varelager.

Endelig karakteriserer Margit Baad Pedersen i de sidste kapitler Karises placering mellem landet og købstaden. Karises kultur var på mange måder efter 1900 bymæssig, og økonomisk var der interessekonflikt med sognerådet om etablering af institutioner og service for den nye by. Men alligevel var Karise også landets by, bl. a. illustreret ved at landboerne efter 1900 som rentiers og partikuliers bosatte sig i byen. På den anden side var Køge et kulturelt forbillede, men samtidig den konkurrent, som på langt sigt løb af med sejren i kampen om oplandskunderne. – Netop fordi de mindre stationsbyer i disse år rammes på livsnerven af omstruktureringen inden for handel og håndværk, ville det have været fint med en analyse, der gik op til vor egen tid. Dette er forfatteren den første til at beklage. 1940 var stationsbyprojektets tidsramme, og man kunne derfor håbe på, at der forskellige steder i landet blev mulighed for at følge stationsbyprojektet op med undersøgelser af udviklingen fra 1940 til i dag.

I diskussionen af Karise mellem land og by afprøver Margit Baad Pedersen begrebsparret »rural« og »urban«, men som også andre har erfaret, er disse begreber ikke særligt brugbare i analysen af samfundet omkring 1900, hvor hele landbosamfundet var inde i en forandringsproces henimod en mere bypræget kultur.

Ved at vælge een stationsby – og her igen alene byen – kommer undersøgelsen kun i glimt ind på to interessante aspekter ved stationsbyerne: deres indbyrds forhold og hårfine konkurrence (som kunne afdækkes, hvis man f. eks. analyserede stationsbyer i et herred eller et købstadoplund) og oplandets brug af og forhold til de nye byer. Men til gengæld er Margit Baad Pedersen med sit sikre greb om den etnologiske tilgang til et lokalsamfund kommet så tæt på »stationsbyens« liv, ånd og identitet, som det overhovedet er muligt. »Stationsbyliv« er en fremragende beskrivelse. Illustrativt og klart fremlægges i kapitel efter kapitel de mange små træk i dagligliv og fællesliv, som præcist karakteriserer »det stationsbyske« ved Karise. Til sammen giver det et afrundet helhedsbillede, som ikke alene er værdifuldt som udgangspunkt for sammenlignende karakteristik af andre stationsbyer – større eller mindre – men som også vil kunne bruges som inspiration og forbillede for tilsvarende analyser af landsbyer eller købstæder!

Nina Fabricius og Peter Dragsbo

Thomas Fjord Nielsen: Den konservative sag 1886-1986. Det konservative Folkeparti i Ringe kommune. Ringe 1986. 63 s., ill., Kr. 240,-

Det har nok ikke altid været nemt at være konservativ – særligt ikke i et landområde, hvor partiet næsten altid var uden for indflydelse, ofte ugleset af det andet store borgerlige parti. Men i Ringe har man det godt og har bl. a. valgt at fejre hundredåret for stiftelsen af den konservative klub med et historisk skrift.

Skriftet er bygget op i to parallelle forløb, på landsplan og på lokalt plan. På landsplan beskrives den politiske og økonomiske udvikling samt det konservative partis rolle. Denne del fylder næsten halvdelen af skriftet. Det lover ikke så godt for den folkelige historiebevidsthed, når selv tilhængere af »Gud, Konge og Fædreland« skal have fædrelandets historie rekapituleret. Behandlingen bygger på konservative værker, med særlig vægt på sikkerheds- og forsvarssagen, lige fra 1864: »Neutralitetspolitikken isolerede os i 1864 og gjorde os til et let bytte for tysk aggression«.

En almen baggrund er nu ikke dårlig for lokalhistoriske skrifter, hvis den bruges som indgang til behandlingen af det lokale. Desværre er det ikke sket her. De forskellige stridigheder i landsorganisationen (f. eks. industrien/mellemstanden, Christmas Møller) har ikke sat sig spor i behandlingen af det lokale stof. Kun i forbindelse med KUs uniformering i 1930'erne sker en kobling (og det fordi en lokal repræsentant i KUs landsledelse gik stærkt imod uniformeringen).

Hvordan havde partiet det i Ringe? Bortset fra enkelte medlemstal og antallet af kommunalbestyrelsesmedlemmer får vi ikke meget at vide derom. Den første antydning af en lokalpolitik er i 1967. Utvivlsomt har det været svært for et lille parti i en kommune med to store partier, og måske kunne de konservative ikke få noget igennem, men en konkret politik må man have haft i kommunen. Og det kunne da også være interessant at vide, om Erik Eriksens venlige holdning over for de konservative smittede af i Ringe? Beskrivelsen af forholdet til Venstre standser før 1. verdenskrig. Det er også svært at vurdere svingninger i medlemstal og ændringer i personsammensætning uden en beskrivelse af Ringes udvikling.

Hovedparten af den lokale del er beskrivelser af møder, fester, opstillingslister og navnlig af personer. Det sidste er bogens stærke side. Her er gjort et stort arbejde, især da næsten alle er med billede. Det vil være til stor glæde lokalt. For en udenforstående kan det da også være sjovt at læse, at en af formændene havde rotter i stråtaget på sin gård.

Partihistorie kan være svær at skrive, fordi nogle emner ikke kan berøres, men det ville have været berigende for bogen, hvis den havde været mere problemorienteret.

Peter Korsgaard

Jens Velle: Hugo Matthiessens Viborg fotograferet september 1917. Forlaget Hikiun og Special-Trykkeriet. 1987. 120 s., ill. Kr. 120,-

Som en smuk hilsen til Viborg Stiftsmuseum i anledning af 125-årsjubilæet i 1986 har Hikiun og Special-Trykkeriet i fællesskab udgivet en fornem publicering af Hugo Matthiessens fotografering af bevaringsværdige huse i Viborg. Hermed er den tredje købstad fra Nationalmuseets købstadsfotografering udgivet efter at Ribesøttet kom i 1983 og Haderslev i 1984. Flere byer bl. a. Aalborg skulle være undervejs.

Bortset fra en undersøgelse af det håndfaste forberedelsesarbejde med ansøgning til byrådet om tilskud og bestemmelse af datoen for Viborgopholdet er det noget magert, hvad forfatteren har fundet frem om billedernes antikvariske baggrund. Genoptrykket af en programmerklæring for købstadsfotograferingen fra Fortid og Nutid bd. I og et avisinterview med Hugo Matthiessen fra 1954 gør det ikke. Det afgørende må dog være udvælgelsen af bygningerne og resultatet af besøget nemlig billederne.

Købstadsfotograferingens hovedsigte var selvsagt antikvarisk nemlig det at fastholde billedet af en række truede bygninger for eftertiden. Men projektet havde også den hensigt, at det skulle placere Nationalmuseets 2. Afd. bedst, når administrationen af den bygningsfredningslov, som man o. 1914 kunne se måtte komme, skulle placeres. Opgaven skulle gerne gå til Nationalmuseet og ikke, som man kunne frygte, til Akademiet. Derfor er Hugo Matthiessens Viborgfotografier ikke, som det anføres s. 26, hans »helt private opfattelse af den elskede købstad«. Derimod er der tale om en målbevidst registrering med baggrund i en bygningsudvælgelse, der havde tiden for sig. Det ses bl. a. af, at det netop fortrinsvis blev de fotograferede bygninger, der få år senere blev fredet. Derfor savnes stærkt en bygningshistorisk karakteristik af de enkelte huse gerne belagt med en samtidig vurdering.

Det havde været interessant at få placeret Hugo Matthiessens billeder i en fotografihistorisk sammenhæng ud over det rent tekniske. Som registreringsfotos er de, som det anføres, bemærkelsesværdigt skarpe, men det er et spørgsmål om den egenskab gør dem til et højdepunkt. Klassisk smukke er de næppe. Kompositorisk har de adskillige mangler. Tydeligst fremgår det af de mange beskårne eller forsvundne skorstenene og gavle.

Bogen er tilrettelagt fornemmere og produceret bedre end de to forgængere. Fotografierne er gengivet i duplex, og man har undgået den kedelige brunering. Det er en smagssag, om man kan lide de sorte »sørgerande« omkring fotografierne. Normalt bruges denne rand som en markering af ubeskåret negativrand. Det kan forekomme lidt søgt at anvende den her, hvor der gengives ældre, frem-

kaldte billeder uden negativrand, som så er lagt op mod en ret bred, sort baggrund. Det er rosværdigt, at man har ofret så meget på en fotobog. Det kan kun stimulere til øget interesse for det særlige medie.

Peter Bondesen

Erik Bjørn Olsen & Vilfred Friberg Hansen (red.). *Grenaa Gymnasium – 25 år på heden*. 1986. 88 s., ill. Kr. 98,-

I løbet af mindre end 30 år er den del af en ungdomsårgang, som får en gymnasial uddannelse, steget fra 6–7% til over 35%, og antallet af gymnasier er mere en tredoblet.

Grenaa Gymnasium oprettedes i 1961 som et af de første gymnasier, hvor der lå en klar egnsudviklingstanke bag initiativet. Skolen har således bestået i 25 år og valgt at markere dette med et jubilæumsskrift, hvor der i tekst og billeder virkelig bliver givet et indtryk af gymnasiets forvandling fra eliteskole til en folkets skole, således som rektor og elever samt kontor- og rengøringspersonale har oplevet denne udvikling.

Selv om enkelte indlæg kun henvender sig til en indforstået gruppe, er der to store artikler, som har interesse for en langt bredere kreds end gamle Grenaa-studerende og danske gymnasielærere.

Johs. Hoffmeyer, der var skolens første rektor og som døde kort før jubilæet, beretter om gymnasiets oprettelse og hverdag samt om forholdet til det omgivende samfund i bogens store indledningsartikel, som også giver læseren et tydeligt indtryk af den personlighed, der gennem 16 år ledede skolen. Respekt for bureaukratiske »papirnussere« har absolut ikke været et dominerende træk hos Hoffmeyer, men modsat har han en ubetinget hyldest til de fremsynede lokalpolitikere, der på trods af sund fornuft valgte at bygge et gymnasium i Grenaa. Billederne af studenterholdene 1964 og 1967 viser normændringerne i hans rektorperiode, men hans frisind var så stort, at han med glæde citerer den elev, som ved hans fratræden udtalte: »Du har været en skidegod rektor«!

Henning Salling Olesen, studenteraktivist fra '68 og nuværende lærer på RUC, skriver om sin gymnasietid i Grenaa, men når hans artikel skal fremhæves her, er det p.g.r.a. dens videre perspektiv: de nye og traditionsubundne gymnasiers betydning for børn fra læsefremmede miljøer. Vi har jo utallige beretninger om højskolernes betydning for personlighedsudvikling og social opstigning, men i virkeligheden er det en tilsvarende historie, Salling Olesen giver i sin lykønskingsartikel. Gymnasietiden – både undervisningen og den daglige rutebiltur – nedbrød classeskel og gav landproletariatbørnene en selvtilidd, som kunne bære.

Jubilæumsskriftet fremtræder i et klart tryk og med en solid hæftning. De valgte billeder er

tonet i en rødbrun nuance, hvorved der fremkommer et enhedspræg (og måske en smule nostalgi).

Vi kan i de kommende år forvente en strøm af gymnasiejubilæumspublikationer, og hvis der skelles til Grenaa-bogen, vil vi kunne få væsentlige bidrag til dansk uddannelses- og socialhistorie i velfærdssamfundsperioden.

Bent Iversen

Viggo F. Hejlesen og Vigand Rasmussen i samråd med K. S. Knudsen og Preben Lunde: *Vandelbanen 1897–1957*. Vejle Kulturhistoriske Museum. 1987. 128 s., ill. Kr. 150,-

De færreste jernbaner får lov at dø i stilhed, i hvert fald ikke når nedlæggelsen er besluttet. Da Vandelbanen blev 50 år og dermed rundede det skarpe hjørne, blev den hyldet med et festskrift: *Vejle-Vandel-Grindsted Jernbane 1897–1947*, 1947. Da Vandelbanen havde været død i 20 år, fik den endnu en hilsen i Lars Rasmussens *Vandelgrisen*, 1978. Og nu i 90-året for oprettelsen og 30-året for nedlæggelsen, bliver den lyslevende igen i nærværende publikation, der udsendes samtidig med en udstilling på Vejle Kulturhistoriske museum. Den tidsmæssige distance til emnet, det foreliggende materiale og museumsformidlingen har formodentlig medvirket til, at bogen hverken er opstiltet, selvhøjtidelig eller jamrende i tonen. Tværtimod får læseren en jævn og munter og til tider næsten selvironisk indføring i Vandelbanens vedtagelse, virke og nedlæggelse.

Bogens opbygning er utraditionel. Efter 2 siders barndomserindringer af TV's Dus med Dyrene Poul Thomsen, der har holdt sommerferie hos onkel Hans, der var banemand i Vejle, følger en systematisk gennemgang af hver enkelt holdeplads eller trinbræt fra Vejle Nordbanegård til Grindsted station. Denne gennemgang udgør halvdelen af bogen. Først herefter gennemgås banens historie. Bogen afsluttes med et kort efterskrift, materieltegnelse, statistik, køreplaner, kilder og litteratur, billede af nogle godsfrimærker og et kortudsnit, der viser banens forløb i terrænet og en længdeprofil.

For hver enkelt station eller trinbræt fortælles om bemanningen, bygningernes antal og funktioner med tegninger eller skitser af beliggenhed i forhold til banelegemet. Beskrivelsen for hver enkelt lokalitet levendegøres af erindringer, anekdoter og amatørfotografier eller professionelle fotos. Da det benyttede materiale er uensartet fra stop til stop, giver gennemgangen et varieret indtryk af udviklingen til forskellige tider. For eksempel skulle en kone fra Vandel med banen relativt kort tid efter dens åbning. Da toget skal til at køre, opdager hun, at hun er den eneste passager, og siger til stationsforstanderen: »ja, a skuld' godt nok te Vejle, men di behøve da æt å kye få mi skyld. A ka da godt vint te i muen«.

Vandel fik en central plads under sidste krig, da Værnemagten besluttede at bygge en flyveplads her. Dette betød øgede transporter af såvel materiel som arbejdskraft. Morgen og aften blev denne arbejdskraft bragt frem med tog fra Vejle. Som for mange andre privatbaner betød krigen en opblomstring og en forlængelse af banens levetid p.g.a. de vanskelige transportforhold under krigen.

Som nævnt består bogens sidste halvdel af en historisk gennemgang af banens tilblivelse og virksomhed i dens 60-årige historie. Der gives en præsentation af de personer, der har været aktive ved baneprojektets iværksættelse, fx landstingsmand og redaktør Thomas Nielsen og amtsvejsinspektør C. H. Kidde, af de politiske omstændigheder der bevirkede, at jernbaneanlæggene blev en del af kampen i opgøret mellem højre og venstre i 1880'erne, og af de uendelige stridigheder om linieføringerne på lokalbanerne.

Horsens, Vejle, Kolding og Fredericia ville alle gerne sikre sig det størst mulige opland og disse bestræbelser har været så hæftige, at de kaldes »den østjyske jernbanekrig«. Vejle står efter bogens vurdering som vinder. »Den der kommer først til Give har sejret i oplandskampen«, sagde Kidde ofte. Og det gjorde Vejle jo, selv om det er en anden historie end Vandelbanens.

Bogen har en udmærket balance mellem det lokale stof og sammenhængen til rigshistorien og verdenshistorien. De mange amatørfotos og de benyttede beretninger får også sider af jernbanelivet frem, som mange jernbanehistorier undværer. Fx er kvinderne så småt også blevet synlige i Vandelbanens historie. Af bogen fremgår, at betjeningen på holdepladserne i næsten alle tilfælde var kvinder. Kun Randbøl og Haraldskær Fabrik Holdeplads fik mandlige ledere. Banevogteren og hans hustru boede på stationen, og hustruen var ekspeditrice der. Privatboligen stødte umiddelbart op til ventesalen, og i Lihmskov sørgede fru for at sætte familiens plydsstol frem, når godsejeren fra Engelsholm skulle med toget, så han ikke skulle sidde på venteværelsets træbænk.

Det fremgår ikke tydeligt, om en kvinde kunne være ekspeditrice, hvis hun ikke havde en mand. Men der nævnes et omvendt eksempel, hvor et ungt par i Bindeballe var blevet indstillet til henholdsvis ekspeditrice og banevogter. Kvinden forlod sin forlovede før giftermålet, og den unge mand måtte meddele, at han ikke længere opfyldte betingelsen for stillingen, nemlig at være gift. Han fik den ikke.

Bogen fremdrager flere træk af svundne tiders nøjsomhed. Som eksempel kan nævnes, at bestyrerparret på Østerby holdeplads fik indlagt elektrisk lys i 1942 på grund af petroleumsmangel. Betingelsen var, at familien selv skulle betale for hele stationens lysforbrug og alle de indvendige pærer, hvad de accepterede.

Det lokale erhvervsliv har på adskillige måder øvet indflydelse på banens liv. Da oprettelsen blev

drøftet, var De forenede Papirfabrikker, der havde filialer i Haraldskær og Vingsted, med til at sikre oprettelsen ved at betale et betydeligt indskud og havde som følge deraf også en kraftig hånd ved linieføringen. De forskellige transporters art, om det var grus, mergel, foderstoffer eller tørv, øvede også indflydelse på de indkøbte godsvognes udformning. Nogle godsvogne blev benyttet som udflugtsvogne om sommeren ved at indsætte bænke.

De enkelte sogne eller kommuner havde især indflydelse på banens liv ved oprettelsen, og da tiderne blev trange i begyndelsen af 20'erne og i slutningen af 40'erne. Det er karakteristisk, at Randbøl sogn, der i hele perioden havde nytte af turistturene og i en del af perioden også glæde af banen til betjening af den monumentale og nu nedrevne klædefabrik, gav et langt større tilskud til opretholdelsen end de øvrige sogne. Og Skibet, der lå tæt på Vejle og derfor var mindre afhængig af banen, kunne nemmere være kostbar, mens Nørup, der fra begyndelsen havde været utilfreds med linieføringen i sognets yderkant, hørte til de mere forbeholdne støtter.

Som nævnt var besættelsen med til at forlænge banens liv. Siden 1921 havde den givet underskud, og nedlæggelsestanker havde været luftet i 30'erne. Men årene 1942-46 gav overskud, og efter krigen søgte man at fastholde kundefundlaget ved moderniseringer, fx med skinnebusser til persontrafikken. Det betød dog kun et stakket frist, underskuddet var kommet for at blive. Før trafikministerens »mordkommission« fra 1954, der skulle vurdere privatbanernes fremtid, havde barslet, havde Vandelbanens bestyrelse i 1955 besluttet, at banen skulle nedlægges hurtigst muligt.

Det er nok en smagssag, om man finder forfatterens prioritering af bogens afsnit god. Hvis man intet kender til jernbanehistorie, vil den første halvdel virke indforstået. Som en selvølge nævnes fx den østjyske jernbanekrig uden henvisninger. Men er læseren rimeligt orienteret, og i hovedsagen interesseret i det lokale stof, vil det ikke genere, at læse bogen forfra. Første del er nok også lidt lettere læst, selv om man ikke kan beskyldte anden del for at være tung.

Bogen er velillustreret, og selv om en del af amatørfotografierne teknisk set kunne være bedre, er de i høj grad med til at give bogen liv. Hvad der savnes, er et udbygget kortmateriale. Givebanen spiller fx en betydelig rolle i Vandelbanens historie, men hvis man ikke ved, hvor Give ligger, får man det ikke at vide her. Tilsvarende med alle de andre baner, der optræder i bogen. Det eneste kort der vises, er Vandelbanens forløb. Selv om teksten således har det løft, der bringer bogen ud over lokalhistorie, gælder dette ikke illustrationssiden. Men for alle de sogne, der var berørt af Vandelbanen, vil den være fornøjelig læsning. Cyklister og fodfolk kan bese strækningen fra Vejle og til Bindeballe som natursti.

Helle Askgaard

Danmarks kirker. Ribe amt. Bd. 2 hæfte 13–14. Janderup, Billum, Lunde, Outrup. Udgivet af Nationalmuseet. 1986. Side 1019–1160, ill. Kr. 110,–

Efter at de tidligere hæfter (1–12) har behandlet amtets bykirker er kirkeværket med hæfte 13 begyndt behandlingen af landsbykirkerne, i første omgang Vester Horne herreds kirker. Hæftet indledes med en fortræffelig artikel af Michael H. Gelting, der beskedent kaldes »Træk af kirkerenes ejendoms- og forvaltningshistorie«. Kildematerialet til kirkerenes økonomiske forhold er ikke stort, især ikke før et stykke ind i 1500-årene, men i Ribe amt er kildedækningen bedre end mange andre steder. Det skyldes bl. a. at listerne over nyordningen af kirketienden fra 1572 er bevaret komplet for hele stiftet og kan sammenlignes for store dele af amtet med oplysninger om tienden fra 1547. Materialet gør det muligt at tegne et mønster, også bogstaveligt i form af nogle udmærkede oversigtskort. I artiklen bekræftes teorien om at sognene ved Vadehavet og ådalene var velhavende institutioner i middelalderen (s. 1019). Det falder godt i tråd med de foreløbige konklusioner af »bebyggelsesprojektet« under Den antikvariske Samling i Ribe. På grund af omlægninger i tienden ser det ud som om kirkerne inde i landet får øgede indtægter i senmiddelalderen, medens »de rige« mod vest stagnerer. Men – som Gelting noterer – er det førstatiske materiale usikkert og tillader kun relative slutninger. De er imidlertid interessante nok. I et afsluttende afsnit gøres der kort rede for kirke-ejerforhold efter 1700 hvor en række kirker blev solgt og overtaget af godsejere. Man nikker genkendende til en smuk illustration (s. 1026) af den Teilmannske trane – Christian Teilmann, Nørholm, der var amtets største kirkejer.

Den relative velstand forklarer måske kirkebygningernes anselige længde, enten de var lange fra begyndelsen eller om de, som i Lunde, blev forlænget mod vest, i Outrup muligvis også – i hvert fald blev koret der udvidet mod øst. Sikkert nok afspejler velstanden sig i det rige inventar hvoraf en del er bevaret i kirkerne selv om noget er endt på museum.

De fire kirker repræsenterer byggemæssigt flere kombinationer af materialer og dermed også byggeteknik. Janderup og Outrup er af granit og tuf, Billum af ren tuf (dog med munkesten) og Lunde af granit, både kvadre og marksten. Den oprindelige balance mellem de forskellige materialer er forstyrret af århundreders om- og tilbygninger. Det går vel an at sige at kgl. bygningsinspektør L. A. Winstrup har været med til at forøge sammenblandingen ved en række omfattende restaureringsarbejder for godt 100 år siden. Kirkeværkets gennemgang af disse mange byggefaser er særdeles instruktiv og der bliver givet god besked.

Alle kirkerne kan prale af fornemt, bevaret inventar. Om man foretrækker Maria i solgissel i Janderup, figurgruppen i Billum eller Lunde kirkes predella med maleri af Veronicas svededug er en smagssag. Det middelalderlige inventar er fornemt, men kunstnerne er anonyme. Det er næsten mere spændende med inventaret fra nyere tid for her kommer der navne på. Vardesnedkeren Jens Olufsen er en af dem og hans arbejder imponerer. Ribe-malerne Sten Adamsen og Hans Jensen er andre, men anmelderen overgiver sig til Niels Lund der har malet de meste naive billeder på stolestader og orgelpulpitur i Janderup i 1770'erne.

Som sædvanlig er der et væld af oplysninger i Danmarks kirker, men trods det indholdsmættede stof bliver der også plads til sproglig friskhed og lune. Som når det f. eks. meddeles at Janderup kirke ligger *to* stenkast fra Varde å, eller s. 1117 hvor der citeres om halvmånen på Lunde kirkes predella, at den burde fjernes »som en tyrkisk prydelse«. Det kan måske misforstås når det s. 1023 oplyses at toldstedet i Janderup i 1692 flyttes til Hjerting. Ved Placat af 4/9 1680 blev der oprettet toldsted i Hjerting, og der blev anbragt en toldbetjent både der og i Janderup. Det er den sidstnævnte stilling der nedlægges i 1792. Det er vist også uklart hvor døbefonten i Janderup kirke har stået før 1845, hvor den blev flyttet *fra altret* »ned i koret« (s. 1051).

Om Billum hedder det (s. 1075) at der er indrettet »toiletter i et ældre beboelseshus«. Det er såmænd forsamlingshuset der ved sin beliggenhed bekræfter en gammel samhörighed med kirken. Det gjorde det også i Lunde, hvor forsamlingshuset blev bygget på kirkens jord, da kirkehuset »nedbrydes i 1894« (s. 1107). Til gengæld skulle præsten have en fast staldplads i forsamlingshuset, gratis forstås. Så praktisk ordnede man sig.

Der er megen historie *omkring* kirkerne. Kirkerne selv har fået deres i Danmarks kirker.

Verner Bruhn

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Åbenrå 1987

Temaet for årsmødet var »Lokal og kulturhistorien i dag«. Forud for mødet blev der som noget nyt udsendt følgende skriftlige oplæg til deltagerne som udgangspunkt for års-mødeindledere og diskussionsdeltagere.

Lokal- og kulturhistorien i dag Et oplæg til Dansk historisk Fællesforenings årsmøde 1987

Indledning

Ved Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Fredericia 1986 fremsatte formanden Vagn Dybdahl forslag om, at årsmødetemaet i 1987 skulle være »Lokal- og kulturhistorien i dag«. Han påpegede det ønskelige i, at foreningen forsøgte at organisere en kortlægning af, hvad lokal- og kulturhistorien står for i dag, og hvilke områder og arbejdsmetoder, der særlig er oppe i tiden. – Det foreliggende papir gør dog kun krav på at være nogle foreløbige betragtninger over emnet, der vil blive suppleret og uddybet i indlæggende og diskussionerne ved årsmødet.

Oplægget er blevet til efter undersøgelser og diskussioner foretaget af landsarkivar Dorrit Andersen (Landsarkivet for Fyn og DHF), fysioterapeut Lone Brüsch (Ledøje-Smørum historiske Forening og SLF) og museumsinspektør Gudrun Gormsen (Museet på Hjerl Hede). Arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen (Esbjerg byhistoriske Arkiv, SLA og DHF) har deltaget i en del af det forberedende arbejde og leveret materiale vedrørende Ribe amt. Da det skønnedes at blive alt for tidskrævende at kaste sig ud i en landsdækkende kortlægning af aktiviteterne uden at have mere klare definitioner af, hvilke emner og problemer, der skulle undersøges,

valgte man at koncentrere arbejdet om forholdene i tre udvalgte lokalområder, hvor man forsøgte at få et overblik over de samlede aktiviteter inden for lokal- og kulturhistorie. De tre undersøgelsesområder, der er ret forskelligartede befolkningsmæssigt og økonomisk, er Ringkøbing amt (Gudrun Gormsen), Odense storkommune (Dorrit Andersen) og Københavns amt (Lone Brüsch). Der er indsamlet oplysninger både skriftligt og mundtligt, ligesom de tre undersøgere i forvejen har haft kendskab til aktiviteten i områderne. Alle organisationer og institutioner er søgt medtaget, uanset om de er medlemmer af DHF eller ej. Af tidsmæssige grunde har det ikke været muligt at fremskaffe ensartede og udtømmende oplysninger om alle de forhold, der skulle undersøges, ligesom det heller ikke har været muligt at komme i personlig kontakt med så mange som først forudset. Der er derfor ikke i forbindelse med oplægget søgt udarbejdet tabellariske opstillinger.

Undersøgerne har holdt tre møder, hvor de har diskuteret deres indtryk af undersøgelsen, og der har været stor enighed om, hvor problemerne ligger. Dorrit Andersen har sammenskrevet oplægget og har ansvaret for den endelige formulering.

Undersøgelsen har været koncentreret om punkterne, der fremgår af bilag 1, ligesom spørgeskemaer fra SLA's sidste arkivundersøgelse 1986 har været til rådighed. Undersøgelsen har fået en overvægt i beskæftigelsen med organisatoriske spørgsmål. En dyberegående beskrivelse og vurdering af outputtet er således et emne, man kan gå videre med, selv om det ikke kan betragtes løstrevet fra den organisatoriske baggrund. Det skal også understreges, at en stor del af alt det nye, der foregår i lokal- og kulturhistorisk forskning, sættes igang af enkeltpersoner og på universiteterne og derfor ikke er dækket ind ved forbe-

redelsen af dette oplæg, hvor opmærksomheden har været koncentreret om institutioner og foreninger, hvis virke sigter mod bestemte lokalområder.

I Ringkøbing og Københavns amter findes følgende institutioner/foreninger:

Ringkøbing amt:	26 arkiver
	11 kulturhistoriske museer
	9 slægts-, egns- og lokalhistoriske foreninger.
Københavns amt:	17 arkiver
	12 museer
	14 foreninger

Undersøgeren i Københavns amt har koncentreret sig om arkiver og foreninger, i Ringkøbing amt om museer og arkiver. Det samme gælder undersøgelsen for Odense kommune. I det følgende bringes en oversigt over, hvilke institutioner/foreninger der helt eller delvis arbejder med storkommunens lokal- og kulturhistorie. Det kan give et indtryk af forskelligartetheden i virksomheden i kommunen, der både rummer store, professionaliserede institutioner og ganske små, drevet af frivillig arbejdskraft.

Odense kommune: Under Odense bys Museer (7 kommunalt drevne institutioner med fælles forvaltning):

Fyns Stiftsmuseum (oldtiden), Møntergården (byhistorien), Den fynske Landsby (frilandsmuseum med landbygninger)

Derudover driver kommunen Fyns Kunstmuseum, H.C. Andersens hus, H.C. Andersens barndomshjem og Carl Nielsens barndomshjem.

(Desuden findes de selv- eller institutions-ejede: Danmarks grafiske Museum, DSB jernbanemuseum og Falck Museet, der ikke sigter specielt mod lokalområdet).

Landsarkivet for Fyn (statsdrevet).

Lokalhistorisk Afdeling ved Odense Centralbibliotek (kommunalt). Arkiv for den gamle købstads område og de områder af kommunen, der ikke dækkes af sognearkiver.

10 sognearkiver (privatdrevet med lille kommunalt tilskud, 7 med foreningsbestyrelse).

Historisk Samfund for Fyn Amt.

6 sogneforeninger.

Byforeningen for Odense (historiske foredrag, udflugter, bevarings- og miljøspørgsmål).

Slægtshistorisk Forening (historiske foredrag og udflugter).

HARJA (arkæologisk forening for Fyn).

Endelig er Odense Universitet (statsdrevet) beliggende i kommunen. Flere af lærerne har forsket i Odenses og Fyns historie. Ved universitetet findes også et kartografisk dokumentationscenter, der samler materiale vedrørende amtets landskabshistoriske udvikling.

Organisation og struktur

At organisationen og strukturen i det lokal- og kulturhistoriske arbejde er meget forskelligartet landet over, er ikke nogen ny konstatering. På landsplan er en stor del foreninger/institutioner organiseret inden for Dansk historisk Fællesforening i de tre store foreninger: Dansk kulturhistorisk Museumsforening (DKM), Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver (SLA) og Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger (SLF). Særlige optagelseskriterier til de to første bevirker dog, at ikke alle museer og arkiver kan blive medlemmer, og virksomheden på det lokale plan er undertiden organiseret således, at den ikke entydigt lader sig organisere i én af båsene, f.eks. foreninger, der også driver arkiv og/eller museum. Nogle er således medlem af flere af centralorganisationerne på én gang, andre står helt uden for. SLA tillader dog arkiver, der ikke kan (eller vil) optages i hovedorganisationen, at være medlemmer af amtskredsene. Amtskredsene skal, som navnet siger, organisere samarbejde og kursusvirksomhed på amtsplan.

I kraft af særlig lovgivning på området er samarbejdet på amtsplan længst fremme på museumsområdet med eksistensen af amtsmuseumsrådene siden 1976. Her kan museernes arbejdsplaner samordnes, og særlige arbejdsområder for de enkelte museer aftales. Selv om nogle arkiver drives som museumsafdelinger, forekommer samarbejdet mellem

arkivsektoren og museumssektoren lidet udbygget organisatorisk. En del kan der dog rettes op på ved personlige kontakter og gensidig orientering. I Ribe amt har de lokalhistoriske arkiver således en observatørpost i amtsmuseumsrådet. På foreningssiden kan man ikke sige, at de gamle amtssamfund har samme dominerende rolle som tidligere. Medlemstallene er flere steder stagnerende eller i tilbagegang, selv om der i en årrække er gjort et betydeligt arbejde rundt omkring for at gøre årbøgerne mere populære i indhold og lay-out. Årsagen skal muligvis søges i, at tendensen i det lokal- og kulturhistoriske arbejde i øjeblikket går i retning af foreninger og arkiver med stærkt begrænset lokalt virkeområde, hyppigt et sogn, ligesom det også kan være tilfældet med nye museer med stærkt emnemæssigt og/eller lokalt sigte. En sognehistorisk forening kan uden besvær samle et par hundrede medlemmer, mens flere amtshistoriske samfund ikke kan holde de tusind.

På arkivfronten er denne udvikling måske mest udpræget. En foreningsformand fra en kommune, hvor der findes seks sognearkiver, skriver således herom:

»Ikke alle steder vil man være enig i, at det er en lykke med et arkiv i hvert sogn. Mange professionelt uddannede arkivfolk, dvs. historikere, anser en struktur, hvor der kun findes ét stort arkiv omfattende en hel kommune for langt at foretrække. Det giver en samling af ressourcerne, en bedre registrering af materialet og mulighed for at ansætte en arkivar, som kan give publikum professionel vejledning. Disse argumenter kan der ikke pilles ved; men de overser en vigtig dimension, nemlig det lokale engagement. De fleste mennesker er kun interesseret i deres eget sogns historie og kvier sig ved at aflevere materiale til et arkiv i et andet sogn. Ofte vil det også være vanskeligt at få sat et lokalhistorisk arbejde i gang i et sogn, hvis der ikke er et arkiv at samles om. I vores sammenhæng har det så afgjort været en fordel med et arkiv i hvert sogn i kommunen og dermed også en kreds i hvert sogn, som var historisk interesseret, og som man kunne henvende sig til.«

Denne argumentation synes at være typisk for tilhængerne af sognet som enhed for arbej-

det. Der er stor enighed om, at arkivmaterialet mange steder ikke ville blive afleveret, hvis det ikke bliver i sognet. I to sammenlagte sogne, hvor man har én lokalhistorisk forening, har denne ment det nødvendigt at drive to arkiver, »fordi åen skiller«. I flere kommuner, f.eks. Odense, er det dog lykkedes at få aftalt en bestemt arbejdsdeling mellem kommunens arkiver og procedure ved fordelingen af det kommunale tilskud. I et arkivudvalg, hvor alle arkiver er repræsenteret og museumsvæsenet og Landsarkivet har observatørstatus, orienteres om arbejdets gang et par gange om året.

Det samarbejde, der som omtalt findes inden for arkivsektoren og museumssektoren på amtsplan, findes ikke på samme måde på foreningssiden. Flere steder i landet har man dog forsøgt at få et samarbejde igang mellem amtssamfund og nye foreninger, f.eks. omkring publikationer; men de store resultater er ikke nået endnu. Umiddelbart skulle man ellers synes, at en etablering af amtssamfundene som en slags fællesforeninger skulle kunne give en bedre udnyttelse af ressourcerne (ofte søges de samme kasser, uden at den ene hånd ved, hvad den anden gør) og flere fordele for medlemmerne (fælles favørpriser, dobbeltmedlemsskaber o.s.v.).

En del af vanskelighederne ved at etablere et samarbejde lokalt på tværs af organisationsgrænserne bunder nok i, at de, der i givet fald skulle samarbejde, er så vidt forskellige, og – som det skal omtales i det følgende – også har forskellige prioriteringer af arbejds-mål. Der skal i givet fald samarbejdes mellem den ene yderlighed: det højt professionaliserede museum med stort budget og videnskabeligt personale og den anden yderlighed: sognearkivet/foreningen med den frivillige amatørarbejds-kraft. Det er ofte konstateret, at museernes professionalisering i stort omfang har fordrevet amatørerne fra dette felt, og at værdifulde forbindelser til lokalsamfundet derved kan svækkes. Dog skal det nævnes, at flere museer fortsat har et godt samarbejde med og assistance af de lokale amatørarkæologer og deres foreninger.

I dag er det imidlertid hovedsagelig arkiverne, der nyder godt af amatørernes arbejds-

kraft, selv om de større kommuner i stigende grad går over til at ansætte videnskabeligt uddannede arkivledere.

Organisatorisk præges arbejdet altså af en broget dansk mangfoldighed, og i forbindelse med undersøgelsen her har vi generelt stødt på stor tilfredshed med de eksisterende tilstande og ingen trang til at etablere mere videregående samarbejdsformer end de allerede eksisterende.

Om den organisatoriske form er tilfredsstillende, må da også ses i sammenhæng med, hvad det er, man vil med arbejdet, om man synes, man har mulighed for det, og om brugerne i videste forstand er tilfreds med resultaterne.

Om outputtet

Det har altid været et vigtigt formål for Dansk historisk Fællesforening at inspirere den lokale amatørforskning, og formålet med den har man i høj grad set som udgivelse af sogne- og byhistorier og afhandlinger, der kunne højne den faglige kvalitet i de lokalhistoriske årbøger. Der har i høj grad været tilskyndet til, at skribenterne i behandlingen af emnerne skulle anskue dem i forbindelse med den almindelige rigshistoriske udvikling.

På organisationernes årsmøder rapporteres om en stadig stigende vækst i antallet af museer, arkiver og foreninger, stadig flere personer interesserer sig for og er involveret i lokal- og kulturhistorisk arbejde. I sammenligning hermed synes væksten i den videnskabelige produktion ved lokale kræfter at være beskednen. Man må også huske, at en del af denne vækst i højere grad end tidligere skyldes en stigende interesse for dette forskningsfelt blandt universitetsfolk og studerende.

Hvilke aktiviteter er det da, der finder sted? Først de traditionelle.

På foreningsfronten lægges der lige som tidligere vægt på foredrags- og udflugtsvirksomheden. Foredragene beskæftiger sig både med lokale og mere generelle historiske emner. Som foredragsholdere anvendes både lokale folk og udefra kommende, og også akademikere.

Derudover bruger amtshistoriske samfund

stor kraft på udgivelsen af de klassiske årbøger, hvor man generelt lægger vægt på at bringe lidt for enhver smag, heraf en stor del på videnskabeligt grundlag. En hel del af samfundene udgiver også skrifter; men hyppigheden og karakteren heraf er ret forskellig fra amt til amt.

De mange nye foreninger/arkiver tegner sig i høj grad for væksten i den lokal- og kulturhistoriske produktion. Mange nye skrifter kan således iagttages i Københavns amt og Nordsjælland, både periodiske skrifter og enkeltstående skrifter samt bidrag til jubilæumsskrifter; men tendensen er sådan set den samme landet over. Der er en stor udnyttelse af det lokale billedstof, som lokalarkiverne med stort held arbejder på at få i hus, af erindringer og formidling af stof fra ældre publikationer. I overvejende omfang produceres stoffet af de lokale kræfter selv. – De arkiver, der har videnskabeligt uddannede ledere, markerer sig endnu ikke i stort omfang ved udgivelse af værker, der bygger på grundforskning. Det er klart, at den opbygningsfase, som de fleste af disse institutioner befinder sig i, kan tage kræfter fra forsknings- og skribentvirksomheden, og det skal også nævnes, at lokalarkiverne normalt ikke har fastslået i deres vedtægter, at de skal forske. Endelig skal nævnes, at de arkiver, der er museumstilknyttede, ved et samarbejde med museumsmedarbejderne hurtigt kan deltage i en publikationsvirksomhed.

Museernes skrifter, der er blevet talrigere i de senere år, domineres af uddannede skribenter, der skriver på et videnskabeligt grundlag, men lægger vægt på at formidle på en populær måde, en karakteristik, der også er overvejende for museernes øvrige virksomhed. Der er da også hos museerne et udtalt ønske om at kunne drive mere forskning. Museerne udfolder også en ret betragtelig publikationsvirksomhed af rent formidlende og vejledende karakter, herunder undervisningsmaterialer.

Ikke alt, hvad der kommer på tryk er forskning (eller skal være det), og man må indrømme, at der fortsat kan herske en vis spænding imellem de amatører og professionelle, der arbejder med lokal- og kulturhistorie. En

forenings- og arkivformand skriver således i forbindelse med undersøgelsen her, at vi »arbejder seriøst uanset om den, der arbejder, er akademiker eller ej. Om opgaverne er videnskabelige, lader vi eftertiden bestemme.»

I den forbindelse er det nok på sin plads at nævne uddannelsesproblematikken. Der kan nok stadig gøres meget mere for den ikke-akademiker, der gerne vil forske og skrive. Universiteterne har taget forskellige initiativer, og DHF og de tre sektioner arbejder løbende med problematikken. DHF har mest forsøgt sig med skriftlig vejledning, SLF med forskellige skribentvejledende kurser og kurser om bestemte historiske emner, mens SLA's nu meget omfattende kursusvirksomhed koncentrerer sig om arkivteknikker og orienteringer om formidlingsproblematikken. DKM koncentrerer sig om de professionelle efteruddannelse. Manglen på samarbejde er iøjnefaldende.

Amatørernes forskning foregår mest i arkiv-/foreningsregie i øjeblikket; men museerne er dog også opmærksomme på denne problematik. En af de odenseanske museumsinspektører har således beskrevet, hvordan fremtidens lokalhistoriske museum kan blive et forskningscenter, åbent for alle:

»Ligesom på biblioteket skal brugeren selv kunne finde netop det, som han/hun finder interessant. Vi skal gøre det ved at sætte alle museets oldsager på hylder i et åbent magasin ordnet kommunevis med nummer og stedsangivelse. Ved at gøre magasinet neutralt, uden tolkninger, vil enhver kunne få det ud af sit besøg, som hun/han har forudsætning for. Muligheden for oplevelser og overraskelser, men også overvældethed, for indblik i kulturens mangfoldighed og i fortidens forsøg på at udtrykke sig eller løse problemer, der måske igen er blevet aktuelle, genopstår.« Det åbne magasin skal være for den nysgerrige museumsbruger, der selv vil bearbejde indtrykkene. Han skal samtidig kunne trække på al den viden, museet kan stille til rådighed efter et system, der minder stærkt om landsarkivernes læsesalsbetjening. Samtidig understreges, at museerne skal være forskningscentre, bl.a. for at amatørerne kan få gavn af dem.

Som det er i øjeblikket, er det imidlertid ikke så underligt, som det kan se ud, at forskningstiden ikke ekspanderer særlig kraftigt. Mange, til dels nye opgaver, tages op med formidlingsformål i centrum. Museerne opbygger tiltrækkende og pædagogiske udstillinger, de driver historiske værksteder og arbejder med levendegørelse af fortiden på mange måder. Særlig frilandsmuseernes store publikumssucces viser behovet herfor.

Arkivernes største arbejdskraft går hovedsagelig til indsamling og registrering af billeder og arkivalier (særlig person-, forenings- og erhvervsarkiver).

Den årlige accession er umådelig forskellig, ligesom arkivernes områder og arbejdsmuligheder er det. Mange steder lægges vægt på at opbygge kopisamlinger af landsarkiv- og rigsarkivmateriale, ligesom der på forskellig måde sker bearbejdelse af slægts- og lokalhistoriske kilder, f.eks. udførelse af kirkebogs-transkriptioner, registre over ejendomme osv. Hvor der er faciliteter til det, arrangeres udstillinger, der skønnes vigtige bl.a. for at stimulere interessen for at aflevere materiale til arkiverne. Foreninger og arkiver uden for de større byområder kan også bruge sådanne arrangementer til historiske aktiviteter i bredere forstand, hvor sognets beboere mødes i et samvær, hvor man mindes fortidens nære samfund, som nu i så høj grad er forsvundet. Ud over traditionelle foredrag kan man samles omkring egnsretter og -kager, hjemmebrygget øl, julestuer, gækkebrevsklipning, folkedans, egnesspil osv. I de her særligt undersøgte områder har man dog ikke rigtig taget fat på egnesspillene endnu. Men en stærk aktivitet kan ventes næste år, særlig i forbindelse med 200-året for stavnsbåndets ophævelse.

En relativt ny aktivitet for arkiver og foreninger er også engagementet i lokalplaner og fredning, i at værne om det gamle miljø. En forening, der også driver historiske aktiviteter, har således foretrukket at lade sig organisere i Sammenslutningen for bygnings- og landskabskultur og ikke i SLF.

Når den klassiske forsknings- og skribentvirksomhed ikke synes at ekspandere stærkt, er det med andre ord ikke, fordi der ikke sker noget lokalt, eller alene på grund af ressour-

cemangel. Det er også i høj grad et udtryk for, at de historisk interesserede prioriterer anderledes.

Slutning

Det har ikke været hensigten i oplægget at vurdere nogle af aktiviteterne som mere værdige end andre. De har alle deres mission i den sammenhæng, de optræder.

Men ønsker man på det lokal- og kulturhistoriske felt at fremme forskningen, dvs. frembringelse af ny viden, etablering af den i en større sammenhæng og nyvurdering af allerede etablerede opfattelser, kan et større samarbejde være vejen frem. Hermed tænkes på et samarbejde mellem uddannede forskere og amatører, mellem institutioner og foreninger på tværs af organisatoriske skel. At det kan lade sig gøre, vidner f.eks. to store projekter fra de senere år om, Stationsbyprojektet og Indre Missionsprojektet. Lokalt materiale bliver indsamlet og brugt, og gode bøger tegner til at blive et af resultaterne.

Bilag 1

Som baggrund for oplægget har undersøgerne indsamlet oplysninger, der har koncentreret sig om nedenstående punkter:

Foreningens/institutionens (navn):

1. Organisation:
 - a. Ejerforhold
 - b. Opbygning
 - c. Medlemstal
 - d. Diverse
2. Eventuel formålsparagraf/vedtægter
3. Personalet og -sammensætning samt oplysning om videnskabeligt uddannet personale
4. Økonomi:
 - a. Kontingentindtægter
 - b. Kommunale og amtskommunale midler
 - c. Statslige midler

- d. Andet
- e. Evt. finansiering af lokaler og deres størrelse

5. Output:
 - a. Publikationer: deres karakter, oplagstal og forfattere
 - b. Udstillinger: deres karakter, og egne eller lånte
 - c. Foredrag: emner og foredragsholdere (hvor lokalt prægede?)
 - d. Forskning, drevet af foreningen/institutionen selv. Dennes karakter og emner samt dens basis i egne samlinger
 - e. Samlingernes omfang og karakter. Årlig accession
 - f. Udnyttelse af massemedierne
 - g. Andre aktivitetsformer: historiske værksteder, egnsspil, folkedans m.v.
 - h. Diverse
6. Egen vurdering af aktiviteten. Hvad lægger man størst vægt på og hvorfor? Hvis man ikke udretter det, man ønsker; hvad er så grunden?
7. Diverse, særlig samarbejdsspørgsmål

Bilag 2

Litteratur (i udvalg)

- Verner Bruhn. Et amtshistorisk Samfund. Nogle overvejelser over før og nu. Fortid og Nutid XXIX, 1981, s. 255–68.
- Historisk Vejviser. Ved Annegrete Dybdahl. Organisationer, Arkiver, Biblioteker, Specialsamlinger, Museer, Konserveringsanstalter, Foreninger. Dansk historisk Fællesforening 1986. (Indeholder også oplysninger om udgivelser).
- Lokalhistorisk arkivarbejde i Odense Kommune. Status og perspektiver. Kommunal betænkning 1986.
- Margit Mogensen. Et signalement – af de mindre lokalhistoriske skrifter. Lokalhistorisk Journal, 2, 1987, s. 3f.
- Nye strømninger i dansk lokalhistorie. Forlaget Historia, Århus 1981. Heri bl.a.:
Verner Bruhn: Lokalhistorie og lokalsamfund
Claus Bjørn: Om lokalhistorie og lokalhistorie.
Niels Oxenvad: Othiniensia. Odense bys Museer 1935–1985. Odense 1985.
Hans Munk Pedersen: Lokalhistoriske arkiver i Århus amt. Århus 1982.

Årsmødet i Åbenrå

Henrik Thrane: Museet som åbent magasin. Fyens Stiftstidendes kronik den 12. maj 1987.

Referat af årsmødet

Årsmødet blev holdt på Folkehjem i Åbenrå i dagene 28.-30. august. Der var tilmeldt 115 deltagere.

Årsmødet indledtes med Dansk historisk Fællesforenings repræsentantskabsmøde den 28. august kl. 16.

DHF's repræsentantskabsmøde

1. Valg af dirigent

Efter forslag fra formanden *Vagn Dybdahl* blev museumsinspektør *Jørgen Slettebo*, Sønderborg, valgt til dirigent. Han indledte med at konstatere, at repræsentantskabsmødet var indkaldt i overensstemmelse med vedtægterne. Derefter aflagde Vagn Dybdahl formandsberetningen.

2. Formandens beretning 1986-87

Hjertelig velkommen til dette 78. årsmøde i Dansk historisk Fællesforening. Vi mødes i år i Åbenrå, og uden at fornærme andre dele af riget kan man sige, at mødestedet ikke er helt uden forbindelse med temaet for dette års møde: Lokal- og kulturhistorien i dag. Den historiske bevidsthed har altid været særlig stor her i grænseegnene. Det vil vi høre mere om i de kommende dage.

Der er som noget nyt udsendt et oplæg til mødet, nemlig resultaterne af en undersøgelse af det lokal- og kulturhistoriske arbejde i tre udvalgte områder. Jeg vil gerne benytte lejligheden til at takke dem, der har bidraget med oplysninger til denne undersøgelse, og specielt den arbejdsgruppe, der har foretaget undersøgelsen, nemlig Lone Brüsck fra Ledøje-Smørum's historiske forening, Gudrun Gormsen fra Museet på Hjerl Hede og endelig foreningens sekretær, landsarkivar Dorrit Andersen, der også har stået for oplæggets ende-

Med vajende faner blev deltagerne modtaget på Folkehjem i Åbenrå til årsmødet. (Foto: K. B. Rasmussen).

lige udformning. Vi håber, at oplægget har bidraget til, at vi får et godt og frugtbart møde. Foreningen retter også en tak til stiftamtmand Ole Perch Nielsen, der vil vise os rundt på Brundlund Slot. Men der er endnu flere, vi bør takke, og som vi har lyst til at takke. I aften vil Henrik Fangel præsentere Lokalhistorisk Institut for Sønderjylland for os, og bagefter har Historisk Samfund for Sønderjylland inviteret os på natmad – alt dette foregår oppe på landsarkivet.

Andre, vi skal takke, er medarbejderne ved Studieafdelingen i Flensborg, der tager imod os på søndag. Allerede nu: på forhånd tak; det glæder vi os til.

I tidligere år er referatet fra sidste års møde blevet udsendt sammen med programmet for det kommende årsmøde. Her er der også sket nye ting, idet årsmødereferatet som vanligt er trykt i »Fortid og Nutid, men fra sidste år også referater af foredragene på årsmødet.

Sidste årsmødes tema var »Fremmed i Danmark«, dvs. indvandrerproblematikken gennem tiderne. Det var et højaktuelt forskningstema, vi tog op. Derfor vil jeg gøre opmærksom på, at Odense Universitetsforlag lige har udgivet en bog om emnet, hvor fire af årsmødeindlederne har leveret bidrag.

Om foreningens arbejde i det forløbne år kan jeg sige følgende: Vi har i dag 717 medlemmer. Siden sidste årsmøde er der kommet 4 nye museer, 9 nye medlemmer under SLF, og SLA har fået 2 nye ordinære og 3 ekstraordinære medlemmer. DHF har fået 5 nye direkte medlemmer, nemlig Sydjysk Universitetscenter, Kontaktudvalget for dansk maritim historie- og samfundsforskning, 1066 Tidsskrift for dansk historisk forskning, Arusia, og Historia. De to sidste er historiske udgiverselskaber i Århus. Vi byder de nye medlemmer velkommen i foreningen.

Efter sidste årsmøde konstituerede foreningens bestyrelse sig med Knud Prange som næstformand, Dorrit Andersen som sekretær, og Jørgen Dieckmann Rasmussen som redaktør af »Fortid og Nutid«. Formand og kasserer vælges som bekendt direkte. Poul Olsen har i årets løb bistået sekretæren.

I denne forbindelse kan jeg foregribe dagsordenens punkt om valg til bestyrelse ved at

meddele, at Claus Bjørn, der i mange år har været medlem af DHFs styrelse, i år har ønsket at trække sig tilbage. Claus Bjørn har i den tid, han har været medlem af styrelsen, ydet en stor indsats for foreningens arbejde – han var indtil 1985 redaktør af »Fortid og Nutid«, og i 1984 blev han tildelt DHFs jubilæumspris.

DHF takker Claus Bjørn for det store og gode arbejde, han som medlem af DHFs styrelse har gjort for lokal- og kulturhistorien i Danmark.

Før jeg går over til at tale om DHFs øvrige aktiviteter, skal det nævnes, at foreningen atter i år har fordelt tilskud til amtshistoriske foreninger. Også i 1987 har Ministeriet for kulturelle anliggender stillet et beløb til rådighed af tipsmidlerne af samme størrelsesorden som i 1986. DHF har indkaldt ansøgninger fra foreningerne, de 21, som fra gammel tid har et tilskud fra denne pulje. Fordelingen sker efter samråd med SLFs formand.

Om »Fortid og Nutid« kan jeg meddele, at det i 1986 er udkommet med 4 hæfter på i alt 343 sider. Hovedredaktør er arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen.

Tidsskriftet har også i år markeret sig klart i den faglige debat – det citeres meget ofte, og har bibeholdt sin stilling som et af de førende historiske tidsskrifter. Specielt på anmeldelsesområdet indtager tidsskriftet en særstilling: Det er her, ny historisk litteratur først bliver anmeldt.

Men når det er sagt, må det også siges, at tidsskriftets økonomi er meget stram – trods sin centrale placering må »Fortid og Nutid« – ligesom andre historiske tidsskrifter i disse år – konstatere et svagt vigende abonnementtal. Vi har i bestyrelsen konstateret, at ikke alle DHFs medlemmer abonnerer. Vi benytter lejligheden til at opfordre medlemmerne til at gå hjem og undersøge sagen, og, hvis de ikke allerede abonnerer, da at begynde på det. Vi hører meget gerne kommentarer om tidsskriftet.

Som nævnt kommer referaterne fra årsmøderne for fremtiden i »Fortid og Nutid«. Det er vort håb, at tidsskriftet også på denne måde kan tjene til inspiration for de af vore

medlemmer, der ikke selv har kunnet være til stede ved årsmødet, og naturligvis også for andre.

Et andet nyt indslag i »Fortid og Nutid« er en oversigt over de historiske tidsskrifters og årbøgers indhold, der supplerer oversigterne over de lokalhistoriske foreningers og museernes årsskrifter. Den første oversigt findes i nr. 2, 1987. Den er udarbejdet af toldkontrollør Gunnar Jakobsen, hvem der er grund til at takke for den store indsats.

Foreningens andet tidsskrift Siden Saxo, kan fortsat betegnes som en succes. Siden Saxo bliver, hver gang der kommer et nyt nummer, omtalt positivt i dagspressen, og også mange læsere har gjort sig ulejlighed med at udtrykke deres tilfredshed med bladet. Abonnementtallet ligger tæt ved de 5000. Af hensyn til tidsskriftets økonomi kunne det være ønskeligt, om tallet var højere. Siden Saxo kommer i et fornemt udstyr, og er således ikke helt billigt at producere. Til efteråret vil vi forsøge at hverve flere abonnenter gennem udsendelse af en lille brochure i andre tidsskrifter, men vi kan også her opfordre medlemmerne til at hjælpe os med at udbrede kendskabet til Siden Saxo, der jo endnu er et ungt tidsskrift, og som trods den megen presseomtale næppe endnu er kendt af alle. Endelig kan jeg nævne, at Siden Saxos redaktion ved årsskiftet blev udvidet med Poul Olsen.

I det forløbne år har foreningen ikke udsendt nye publikationer. To er dog undervejs. Vort gamle smertensbarn, Dansk kulturhistorisk Opslagsværk, kan udgives næste år. Det er en gammel sag, som vi hermed håber at afslutte på en god måde. Den nuværende bestyrelse »arvede« den, og der har været talrige vanskeligheder forbundet med at få den gjort færdig. Nu kan vi se, at det bliver en realitet. Tiderne har dog ændret sig, og en forudsætning er, at vi kan regne med, at det fornødne antal abonnenter holder fast.

Den anden er bogen om »Lokalhistorie i undervisningen«, der redigeres af Søren Ehlers. De forskellige bidrag er nu ved at være i hus, og bogen vil udkomme i løbet af det næste års tid.

Der er ikke på nuværende tidspunkt flere publikationer undervejs, men vi modtager

meget gerne forslag til nye publikationer og initiativer, som foreningen kan tage op. Jeg skal nævne, at vi sidste år udgav Dansk historisk Bibliografi for årene 1974–76; tidligere havde vi udgivet årene 1967–69. Vi har ikke kunnet sælge nok af den og tilbage står, at perioden 1948–68 ikke er dækket. Vi må imidlertid erkende, at tiden tilsyneladende er løbet fra sådanne bibliografier. Vi er mange, der føler det som en alvorlig fallit for dansk historieforskning, men må samtidig erkende, at problemet næppe kan løses nogensinde. For lokalhistoriens vedkommende, må vi dog glæde os over de mange lokalbibliografier, der er udgivet.

Dertil kommer supplement og rettelser til Historisk Vejviser, som de ca. 1000 købere af vejviseren modtager vederlagsfrit. De er nu under trykning og udsendes i nærmeste fremtid.

Jeg plejer ved denne lejlighed at sige noget om lokal- og kulturhistoriens situation; dette gør jeg ikke i år, hvor netop dette er temaet for årsmødet. Dermed er det ikke sagt, at jeg ikke i de kommende dage har noget at sige om det, men jeg vil ikke tage ordet ud af munden på nogen ved at foregribe de kommende dages forhandlinger.

Velkommen til årsmødet!

I tilknytning til formandens beretning havde førstebibliotekar *Svend Gissel*, Det kgl. Bibliotek, ordet. Han orienterede om arbejdet med de lokalhistoriske bibliografier og om aktiviteterne i Dansk bibliotekshistorisk Selskab.

Derefter godkendtes formandens beretning.

3. Forelæggelse af revideret regnskab

Kassereren *Chr. Petersen* forelagde regnskabet (aftrykt s. 105ff), der godkendtes uden bemærkninger.

4. Fastsættelse af kontingent

Det vedtoges at hæve de direkte medlemmers kontingent fra 200 til 250 kr. om året og at beholde uændret kontingent for sektionerne.

5. Indkomne forslag

Der var ingen forslag indkommet.

6. Valg af formand og kasserer

Formanden Vagn Dybdahl og kassereren Chr. Petersen genvalgtes.

7. Valg af to styrelsesmedlemmer

På valg var Dorrit Andersen, der genvalgtes, og Claus Bjørn, der ikke ønskede genvalg. I stedet nyvalgtes viceskoleinspektør *Kamma Varming*, Vejle Amts historiske Samfund. – Suppleanterne *Søren Ehlers* og *Søren Manøe* genvalgtes.

8. Valg af revisor og revisorsuppleant

Jens Holmgaard og *Aksel Henriksen* genvalgtes.

9. Eventuelt

Der var intet under dette punkt.

Om aftenen var der besøg i Institut for sønderjysk lokalhistorie, der har til huse i Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. Her fortalte instituttets leder *Henrik Fangel* om sin virksomhed siden 1985 som lokalhistorisk konsulent for Sønderjylland, det første sted i Danmark, hvor en sådan ordning er etableret. Den lokalhistoriske konsulents opgave er bl.a. at vejlede og rådgive lokalhistoriske foreninger og arkiver i deres virksomhed.

Derefter var Historisk Samfund for Sønderjylland vært ved natmaden, der ligeledes blev indtaget i landsarkivets foredragssal.

Lørdag den 29. august indledtes med årsmøde i Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger. Referat har været trykt i Lokalhistorisk Journal.

Fra besøget på Landsarkivet. Til venstre den lokalhistoriske konsulent *Henrik Fangel* og til højre Fællesforeningens formand, rigsarkivar *Vagn Dybdahl*. (Foto: *K. B. Rasmussen*).

Derefter kunne man gå over til det egentlige årsmødetema, hvor lektor *Knud Prange* og professor *Bjarne Stoklund* indledte om emnet: Udviklingstendensen i lokal- og kulturhistorien i dag, og hvad skal vi samarbejde om?

Knud Prange: Udviklingstendensen i lokal- og kulturhistorien i dag, og hvad skal vi samarbejde om?

20 minutter er kort tid til at tage temperaturen på det lokalhistoriske arbejde, især når man også skal komme med forslag til, hvad man kan samarbejde om. Da jeg tilmed skal lægge op til en debat – og altså bør være passende provokerende – bliver min indledning både summarisk og uretfærdig. Jeg håber derfor, at man ikke først og fremmest vil debattere oplægget, men mere om sagen som sådan.

Skal jeg give et billede af det lokalhistoriske arbejde, så må det blive et teater. Et stort og travlt teater, hvor en hærskare af mennesker er i livlig aktivitet. Snedkere og malere tumler med kulisser og bagtæpper – de skal være solide, dygtigt udført og realistiske; designere og syersker arbejder på at få kostumerne både smukke og korrekte; instruktøren gransker forfatterens tekst med næsten kildekritisk lup, det gælder om at få den rette mening frem. Skuespillerne memorerer deres roller, hvor skal der lægges eftertryk, hvordan får man psykologisk sammenhæng i karaktertegningen; dramaturgen overvejer om arrangementet og synsvinklen nu også er den rette, eller om der skal foretages ændringer i dispositionerne; der bliver arbejdet på tekster og billeder til programmet, for slet ikke at tale om pressemeddelelserne; og bag kulisserne virker en talrig, men næsten usynlig flok scenearbejdere. Deres job er måske knapt så morsomt, men lys, maskineri og en masse andre praktiske ting *skal* nu engang fungere. Og så må man sandelig ikke glemme ledelsen og teatrets repræsentantskab, for slet ikke at tale om elevskolen, efteruddannelsesudvalget, fagforeningen og samarbejdsudvalget, det skal alt sammen til.

Som sagt, alle har travlt, der er liv og grøde og arbejdet skrider godt frem, men selve premieren, opførelsen, hvor den sammenhængende og afrundede helhed skal vises for det forventningsfulde publikum – bliver den nogen sinde til noget?

Ligesom på dette teater, så sker der en masse i den lokalhistoriske verden. Der sker også en masse godt, ja, det er faktisk meget lidt af det der sker, som jeg ville undvære. Men når det er sagt kan man jo godt overveje, om der også burde ske *andre* ting, om der er noget vigtigt som bliver forsømt og om tingene måske kunne foregå på en anden måde. Kort sagt: Vi kunne måske have udbytte af at overveje mål og midler.

Lokalhistorikerens arbejdsmark er stor, og der skal løses arbejdsopgaver af mange slags. Der skal bevares, indsamles, registreres, forskes og formidles, og det giver ikke megen mening at drøfte, hvad der er vigtigst. Der kan ikke formidles, uden at der er forsket, og der kan ikke forskes, uden at der er indsamlet, men der er på den anden side ikke meget perspektiv i at indsamle og registrere, uden at kilderne bliver brugt til en forskning, der igen bliver formidlet.

Lokalhistorie kan udmærket være en privat fornøjelse, på linje med at samle og katalogisere frimærker og mønter, og det skal der ikke siges noget ondt om. Men vi hævder jo gerne at lokalhistorie har en kulturel værdi, at lokalhistorien har noget at bringe, og at det derfor er i samfundets egen interesse at støtte denne virksomhed. Derfor må vi arbejde hen mod at frembringe og viderebringe en ny viden og indsigt, som er betydningsfuld, spændende og interessant. At tilvejebringe en sådan viden på en håndværksmæssig måde, det er at forske – mere indviklet er den sag egentlig ikke.

Rapporten, der er udsendt til dette møde, noterer med rette den store vækst i antallet af museer, arkiver og foreninger og stigningen i antallet af personer, der er involveret i lokal- og kulturhistorisk arbejde, men den tilføjer også, at i sammenligning hermed synes væksten i den videnskabelige produktion ved lokale kræfter at være beskedent. Den samme bekymring gav Fællesforeningens formand,

Vagn Dybdahl, udtryk for på årsmødet for 2 år siden, og man kan tilføje, at SLA's formand, Henning Bender, i sin beretning sidste år lige ud erklærede, at de lokalhistoriske arkiver savner en forskningsprofil.

Jeg skal ikke kunne sige, om den videnskabelige produktion er vokset for lidt. En undersøgelse heraf vil være et ganske tidkrævende arbejde, og til syvende og sidst er det jo heller ikke produktionens størrelse, der er afgørende, det er dens kvalitet og styrke. Jeg er heller ikke specielt interesseret i at drøfte forfatterkredsens sammenhæng – vi skal nok passe på, at vi ikke går rundt med en *for* romantisk forestilling om, hvem der skrev lokalhistorie for en generation siden. Og der er nok også noget rigtigt i, hvad en norsk lokalhistoriker har skrevet, at den klassiske lokalhistoriker, læreren og kirkesangeren er forsvundet i krudtrøgen efter uddannelseseksplorationen i 60erne og 70erne .

Derimod kan der være god grund til at overveje, om vi spreder os for meget, og om vi burde tænke mere på, hvad det er for forskningsresultater, vi burde tilbyde det danske folk. Her tror jeg nøglerne vil være: *samarbejde og helhed*.

Lad mig igen understrege glæden ved den store mangfoldighed, men den kan medføre spredning og splittelse. DHF's årsmøde er et talende eksempel herpå. For få år siden kom her lokalhistorikere af alle slags, i dag findes der dejligt mange museer og lokalhistoriske arkiver, der alle har vigtige anliggender at drøfte med henholdsvis andre museer og andre arkiver – så derfor holder de deres egne årsmøder. Det kan også være udmærket, men en spredning er det unægteligt. Disse to grupper af institutioner har på mange måder haft medvind de sidste mange år, og det betyder naturligt, at tanker og timer går med opbygning af samlinger og strukturer, store indsamlingskampagner og planlægning af uddannelsesprogrammer. Det kræver kræfter at vokse, der er måske ikke så megen tid til at snakke – eller samarbejde – med de andre medlemmer af den lokalhistoriske familie. Disse andre medlemmer (eller i hvert fald nogle af dem) kunne måske ellers godt trænge til en inspirerende samtale. De er nemlig for

en stor del blevet ramt af en frustrerende blanding af øgede arbejdsopgaver, faldende bevillinger og et synkende antal medarbejdere. Og det betyder igen, at en stigende del af deres tid går med at klare dagen og vejen.

Fremtiden ligger formentlig ikke i et forsøg på at genoplive de gamle årsmøder – dertil er vi nok blevet alt for mange – men kontakten kunne måske etableres på lokalt plan. Den fremlagte rapport viser jo desværre, at det også synes at være vanskeligt at lave et regionalt samarbejde. Der skulle ellers være store fordele ved et sådant samarbejde. Det kan inspirere, man kan undgå at træde hinanden over tærne, f. eks. med hensyn til foredragsarrangementer, man kunne lægge fælles planer – om bevaring af miljø- og kulturværdier, eller om indsamling af genstande, arkivalier, fotos eller beretninger – eventuelt sådan at disse indsamlinger supplerede hinanden – man kunne i fællesskab drøfte formidling (herunder tilvejebringelse af materiale til skolebrug og anden undervisning), og man kunne navnlig drøfte den nødvendige forskning.

Her er der i hvert fald gevinster at hente, for vi har nok alle en tendens til at blive specialister – både med hensyn til de emner, vi arbejder med og med hensyn til de kildetyper vi benytter. Det var en overgang almindeligt, at museumsfolk betegnede sig selv som genstandsforskere; det var som om de stod i fare for at glemme, at genstandene ikke var målet, men blot et middel til at udforske fortiden. Statens arkiver bør ikke overse de lokalhistoriske arkivers indhold, men disse arkivers forskere kan sandelig heller ikke undvære lands- eller rigsarkiv. Og hverken arkivaren eller universitetslæreren bør forbigå museerens samlinger. Her lurder der en svaghed på os alle, en svaghed som nok også afspejler sig i den lokalhistoriske litteratur.

Det er næsten umuligt at afgrænse denne litteratur, for den udkommer under mange forskellige etiketter: lokalhistorie, etnologi, arbejderhistorie osv., men uanset hvordan man definerer begrebet lokalhistorie, så er der i hvert fald år efter år en næsten overvældende strøm af publikationer i form af tidsskrifter og bøger. Ingen har læst det hele,

og et forsøg på at fange udviklingstendenserne bliver derfor en fornemmelsessag. Jeg kan blot bygge på spredt læsning af værker og anmeldelser.

Sidste år gav Claus Bjørn i Fortid og Nutid et signalement af en række sognehistorier der er udkommet i 1980'erne. Han fandt det her karakteristisk at lokalhistorikeren som regel valgte sognet eller kommunen (som den var før 1970) som ramme for sin fremstilling. Og dette uanset at sognet ofte er ophørt med at eksistere som det naturlige »rum«, når der er tale om erhverv, uddannelse, økonomisk aktivitet i bredeste forstand eller foreningsliv. Resultatet bliver derfor, at selv om bøgerne rummer en mængde oplysninger, så savner læseren et mønster. Udviklingslinjerne og forklaringerne træder i baggrunden. Men der er også undtagelser, bøger hvor forfatteren (begge i øvrigt kvinder) viser et engagement i menneskelige vilkår og et forsøg på at skrive totalhistorie, så sognet får liv og profil – så vidt Claus Bjørn.

Vender vi os så til de nyeste byhistorier, så er billedet et ganske lignende. Der er vitterligt taget nye temaer op, man er ved at blive opmærksom på fattige og undertrykte, ja selv kvinder og børn kommer undertiden med. Levevilkår, befolkningsudvikling og socialhistorie er nu ved at spille en rolle – måske en lidt beskedn, men al begyndelse er svær. Det man først og fremmest kan indvende mod en række af disse værker, er et unuanceret forhold til kilderne og et deraf følgende traditionelt forhold til dispositionen.

Meget af det, der skrives, er kildestyret – og det vil i første række sige, at det er styret af de skriftlige kilder. De bevarede levn, altså f. eks. genstande, dragter og huse, behandles enten slet ikke, eller i særlige afsnit. De bruges sjældent som vidnesbyrd om menneskers liv og arbejde, og det samme gælder i udpræget grad for billeder og kort. I den udstrækning de overhovedet anvendes, er det blot som »pryd« for teksten – ikke som kilde. Man holder sig gennemgående tæt til de kilder, som er affødt først og fremmest af administrationen, og derfor bliver byhistorierne ofte en samling kapitler om de forskellige »institutioner«, suppleret med afsnit om huse, afsnit

om indbo osv. Man nøjes – for her er der virkelig tale om nøjsomhed – med de svar, som kildematerialet umiddelbart kan give. Man prøver ikke at få det til at give svar på de spørgsmål, som *vi* ønsker at stille, og man går glip af sammenhængen mellem f. eks. byens mennesker, de huse, de levede i, de redskaber, de arbejdede med, og de genstande, de var omgivet af.

Et andet resultat af, at man stiller for få spørgsmål, er, at der let kommer noget statisk over skildringen. Det er som om tiden stod stille i fortidens byer, og man fornemmer alt for dårligt at der er tale om en levende organisme, der bestandig var, og stadig er, under forvandling. Hvorfor opstod byen, gadenettets udvikling og forandring, forholdet til oplandet, konkurrencen med nabobyerne og – ikke mindst – byens udvikling i den seneste menneskealder?, alt det savner vi ofte en behandling af.

Byhistorier fremtræder ofte som en samling enkeltafhandlinger eller bidrag til byens historie, hvor man savner forfatterens engagement. Hvad er det han eller hun har ønsket at få at vide om byens fortid og har ønsket at bringe videre til sin læser? Og har forfatteren overhovedet overvejet, hvad læseren kunne tænkes at ønske? Som læser vil jeg gerne høre en spændende beretning om menneskers levevilkår og hele tilværelse, men jeg vil også gerne vide noget om, hvordan og hvorfor den lokalitet, jeg interesserer mig for, har forandret sig gennem tiderne, sådan at den i dag – på godt og ondt, eller i stort og småt – adskiller sig fra andre danske lokaliteter. Og så vil jeg gerne have, at serveringen er gennemtænkt og vel tilrettelagt – altså en fængslende bog, hvor både befolkning og lokalitet lever og ses i sammenhæng med det øvrige samfund.

Jeg skal gerne vedgå, at dette er hundesvært, men det bør dog ikke forhindre os i at stræbe mod målet. I disse bestræbelser tror jeg det er helt afgørende, at lokalhistorikere med vidt forskellig baggrund og institutions-tilknytning arbejder sammen og inspirerer hinanden. Vi må udnytte sammenligningen mellem de forskellige lokaliteters udvikling, vi må se det lokale på baggrund af det generelle,

vi må studere årsagerne til forandringer og følge forandringernes betydning for lokaliteten og dens mennesker. På den måde – og i kraft af vores store forskelligartethed – kan vi blive bedre til at stille nye og frugtbare spørgsmål til kilderne og bedre til at aftvinge alle kilderne deres vidnesbyrd om de spændende ting, der er sket i fortiden. Vi skal altså både arbejde sammen og søge efter en helhed. Hvilke midler der skal tages i brug, kan vi måske tage op under diskussionen, men vi må have et fælles mål i tankerne.

Lad mig til sidst vende tilbage til mit billede af det travle teater. Det behøver jo ikke at være Det kongelige Teater hver gang; egenspil har også deres store betydning, for slet ikke at tale om de eksperimenterende scener. Det er jo heller ikke sådan, at alle uropførelser og alle nyhederne præsenteres på Kongens Nytorv, mindre etablerede, men mere utraditionelle teatre kan ofte gøre sig positivt bemærkede og præge udviklingen. Men overalt i såvel teatrets som lokalhistoriens verden er der behov for alle de mange specielle aktiviteter – intet gøremål og ingen person kan undværes. Det udelukker på ingen måde, at der kan blive tale om både gnidninger og vanskeligheder. De er formentlig slet ikke til at undgå. Der kan være stjerneskespillere, som vil brillere, strid mellem fagforeninger og medarbejdergrupper om arbejdets fordeling og ledelse, skjulte eller åbenlyse forsøg på politisk prægning af repertoirevalg, tovtrækkeri om bevillinger og deres anvendelse, protester mod overarbejde eller dårlige arbejdsvilkår, diktatoriske tilbøjeligheder hos ledelse eller instruktør, strid om tekstens rette udlægning. Mulighederne er mange, for som et klogt menneske en gang har sagt: Hvorfor skal vi bruge fremmedordet kollegialitet, når vi har det gode gamle danske ord: brødnid. Jeg skal nok afholde mig fra en nøjere udlægning af denne sammenligning mellem teatret og lokalhistorien, men blot understrege, at vanskelighederne skal overvindes. Ellers når vi ikke frem til premiereaftenen, hvor tæppet skal gå – og hvor publikum venter på os!

Bjarne Stoklund: Lokal- og kulturhistorien i faghistorisk perspektiv

Når man er blevet bedt om at give et 20 min.s oplæg til en diskussion om Lokal- og kulturhistorien idag, må den første opgave være at gøre sig klart, hvad man *ikke* vil sige noget om. Emnet er jo stort og mangfoldigt, aspekterne talløse, men jeg konstaterer også, at mange sider af emnet senere på dagen vil blive taget op i selvstændige oplæg. Jeg vil ikke komme ind på organisatoriske spørgsmål eller indsamlingsproblemer, jeg vil heller ikke direkte kommentere det udsendte oplæg, men jeg vil holde mig til nogle mere generelle og principielle bemærkninger om udviklingstendenserne, den aktuelle situation og dens faghistoriske forudsætninger. Min synsvinkel vil være bestemt af mit personlige ståsted. Jeg repræsenterer etnologien eller folkelivsforskningen – et af de små kulturfag, som Dansk historisk Fællesforening har været fødsels-hjælper for. Jeg står ikke selv til daglig midt i det lokalhistoriske arbejde, men kommer fra et universitetsinstitut med tætte relationer til først og fremmest de kulturhistoriske museer rundt om i landet.

Mit udgangspunkt vil jeg tage i de to begreber, som er sat som overskrift for dette årsmøde: *Lokalhistorie* og *Kulturhistorie*. Umiddelbart forekommer de såre velkendte og fortrolige. Vi møder dem hele tiden i det daglige, bl.a. som undertitel til vort hæderkronede tidsskrift *Fortid og Nutid*. Men er de nu alligevel så selvfølgelige? Gør vi os helt klart, hvad vi mener med dem, hvorfor vi bruger netop disse betegnelser og hvorfor de – som her – opræder side om side? For at besvare disse spørgsmål, er det nødvendigt at se de to begreber i en faghistorisk sammenhæng, og det vil jeg derfor kort forsøge i det følgende.

Sidste efterår arrangerede det humanistiske Forskningscenter ved Københavns universitet en international konference om strømninger i humaniora mellem 1880 og 1914. Det var ikke tilfældigt, at man havde rettet søgelyset mod netop den tidsperiode. I disse årtier skabtes nemlig meget af det, der skulle blive bestemmende for forskningen i

det 20. årh., f.eks. den fagopdeling, som vi nu er tilbøjelige til at betragte som noget helt selvfølgeligt, skønt mange andre løsninger havde været mulige.

I den periode bliver også historien etableret som et universitetsfag, med kildekritikken som det alt afgørende professionaliseringsredskab. Vi skal her ikke beskæftige os med kildekritikkens rolle på godt og ondt, men i stedet se på den fastlæggelse af historieforskningens objekt, som finder sted i de samme år.

»Historiens egentlige arbejdsopgave«, siger Dietrich Schäfer i 1888 i sin optakt til den første af en række tyske stridigheder om historiefaget, er udforskningen af staten, dens tilblivelse og vækst. For ham er den politiske historie kernen i al historieforskning. Hans hovedmodstander, Eberhard Gothein, havde en helt anden opfattelse. Gothein var elev af kulturhistoriens »Altmeister«, Jacob Burckhardt, og han gør sig til talsmand for en ambitiøs og meget omfattende kulturhistorie med ideerne som historiens kerne og drivkraft og med politisk historieskrivning i en underordnet rolle. De to kombattanter ser forskelligt på historiens indhold og opgave, men ét kan de enes om: at tage afstand fra den afart af kulturhistorien, som Troels-Lunds nyudkomne værk om »Dagligt Liv i Norden« repræsenterede.

I Schäfers faglige univers står som sagt den politiske historie i centrum, alt andet må underordne sig den. En mere omfattende kulturhistorie anerkender han ikke. Dens opgaver ser han løst af den række af specialdiscipliner, som netop i disse år tog form: kirkehistorie, retshistorie, sproghistorie, litteraturhistorie, kunsthistorie etc., discipliner som nu forekommer os helt selvfølgelige. En dagliglivets historie á la Troels-Lund kan han også acceptere, selvom de i hans øjne handler om de lavere instinkter og den elementære behovstilfredsstillelse. Dens opgaver må imidlertid være af meget begrænset art, og den må ikke søge at indtage en plads, der ikke tilkommer den. Dette er en tendens, der snarere bør bekæmpes end befordres, siger Schäfer med henvisning til skræmmebilledet Troels-Lund.

Hvorfor skal vi beskæftige os med den hun-

drede år gamle strid om historiens målsætning og indhold? Det skal vi, fordi det synspunkt, som Dietrich Schäfer stod for, gik sejr rigt ud af striden og kom til at bestemme den herskende opfattelse frem til idag – ikke blot i Tyskland, men også i mange af dets nabolande. Det er i denne ideologiske sammenhæng, vi må se begreberne lokalhistorie og kulturhistorie.

Lokalhistorien er defineret i forhold til den statshistorie, der ifølge Dietrich Schäfer er historikerens egentlige arbejdsområde. Den indtager derfor pr. definition en beskeden og underordnet plads. Egentlig bliver den først rigtig stueren og acceptabel på bjerget, hvis man kan påvise, at også den yder sin – omend beskedne – skærv til statens historie. Derfor får vi de mange diskussioner herhjemme og fx i Norge med temaet rigshistorie: lokalhistorie.

Da man i 1943 gjorde det første forsøg på at etablere et »Institut for lokalhistorisk forskning« ved Københavns universitet, hed det da også i formålsparagraffen: »Institutts opgave er at fremme den videnskabelige udforskning af dansk lokalhistorie for derved at underbygge og uddybe studiet af rigshistorien«.

Lokalhistoriens berettigelse var, at man på lokalt plan kunne undersøge virkningerne af fx centrallovgivningen eller på lokalt materiale afprøve teser om fx økonomiske sammenhænge. Hvis lokalhistorien blev styret centralt, så kunne den levere byggesten til en bedre rigshistorie. Eller sagt på en anden måde: Lokalhistorikerne kunne i bedste fald blive vandbærere for universiteternes og centralarkivernes stjerner.

Men også *kulturhistorien* havde fået sit navn og sin plads defineret i forhold til rigshistorien, den politiske historie, i det ideologiske univers, som bl.a. Schäfer var med til at afstikke rammerne for. Selve navnet har vi iøvrigt også importeret fra Tyskland. Kultur er et tysk begreb; i Frankrig og England foretrækker man at tale om civilisation, som har et noget andet indhold. Fagligt går de geografiske grænser imidlertid snarere mellem *kultur* og *samfund* i en forskellig vægtning af to begreber. Når amerikanerne har udviklet et fag, som de kalder *kulturanthropologi*, så skyldes det i

virkeligheden at pioneren Tylor omkring 1820 indlåner det tyske begreb og gør det til en faglig term med en fast definition. I England taler man hellere om *socialantropologi*, og også *socialhistorie* er et engelsk begreb. Såvel socialantropologi som socialhistorie blev indlånt til kontinentet på et tidspunkt, da de hjemlige begreber, *etnografien* og *kulturhistorien* virkede nedslidt og ubrugelige. Det skete i forbindelse med et paradigmeskifte, som vi vender tilbage til om lidt.

Først må vi se lidt på, hvad kulturhistorien – dette fag med det tyske navn – var i første halvdel af det 20. årh., da det trivedes vel under Dansk historisk Fællesforenings rummelige vinger. Noget klart og entydigt er det ikke, snarere en samlebetegnelse for en række forskellige fænomener. Groft sagt kan vi operere med to slags kulturhistorikere: Der er på den ene side de store enegængere, ofte mere kunstnere end videnskabsmænd. Det er dem, der forsøger sig med synteser. På den anden side har vi den store flok af specialister i hver sin lille del af kulturhistorien. Det er lærde, men forsigtige folk, som sætter en ære i at vide en utrolig masse om et ofte meget begrænset felt.

Kulturhistorie i den forstand er altså snarest en samlebetegnelse for en række specialfag, som tildels udklækkes under DHF's vidtfavnende paraplyorganisation: stednavneforskning, dialektforskning, folkeminddeforskning, etnologi for blot at nævne nogle af dem. Deres udøvere hørte hjemme på de fremvoksende arkiver, traditionssamlinger og museer. Tidsperiodens kulturhistorie præges af to ting: den udprægede specialisering og den intensive indsamling af data, ofte kombineret med kortlægning.

Begge dele hænger sammen med nogle grundlæggende antagelser om kulturen og om studiet af den. En tro på, at hvis man i fællesskab lægger sten på sten, så får man tilsidst en smuk bygning, en afsluttende syntese. Sine smukkeste frugter sætter dette tværfaglige samarbejde i de store samleværker: *Nordisk kultur* og *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder*. Jeg vil vove den påstand, at vi er dårligere rustet til at løse sådanne leksikalske opgaver end vore forgængere i mellemkrigs-

tiden. Hvorfor? Fordi vores viden er organiseret efter andre linjer, og det er andre former for erkendelse, vi sætter i første række.

Og dermed er vi igen fremme ved det såkaldte paradigmeskifte. Et paradigmeskifte er et radikalt brud med en forskningstradition, en ændring af nogle elementære antagelser om, hvordan tingene hænger sammen – og dermed også af de spørgsmål, der stilles til stoffet. Et sådant skifte sker ikke fra den ene dag til den anden. Det er en lang proces, som for vor faggruppes vedkommende sætter ind i de første årtier efter 2. verdenskrig, og som ikke er afsluttet endnu.

Kort og forenklet udtrykt består paradigmeskiftet i en overgang fra elementstudier til helhedsstudier, og i en erkendelse af, at helheden er andet og mere end summen af delene. I fagkredsen omkring DHF slår det først igennem hos dialektologerne, fordi sprogvidenskaben i det hele taget spiller en pionérrolle i paradigmeskiftet. Over for udforskningen af ord- og lydhistorien og kortlægningen af de sproglige fænomener sættes nu kravet om et studium af sproget som struktur, som en sammenhængende helhed.

Det kommer lidt senere i etnologi og andre fag, som arbejder med kultur og samfund, med dagliglivets strukturer. Også her flytter interessen fra studiet af elementerne og deres forekomst i tid og rum over til de kulturelle systemer, hvor elementerne kun får interesse og betydning ud fra deres plads i helheden.

Paradigmeskiftet måtte nødvendigvis betyde en ændring i den faglige strategi. Den gamle form for tværfagligt samarbejde var ikke længere vejen frem, men det betød også, at DHF, som havde været en vigtig ramme om dette samarbejde, begyndte at knage i fugerne. Den krise, som foreningen stadig står midt i, og som bl.a. manifesterer sig i, at samarbejdspartnere bryder ud og går egne veje, indledes i virkeligheden med paradigmeskiftet.

I første omgang kunne det se ud, som om skiftet også betød, at afstanden blev større mellem lokalhistorikere og kulturhistorikere. Den øgede interesse for teoretiske spørgsmål hos kultur- og samfundsfagene gav i nogen grad en forståelseskluft samtidig med, at et

fag som etnologien for en tid vendte sig mere mod nutiden end mod fortiden. Det var imidlertid en distance af forbigående art. For hvor kunne etnologerne gå hen, hvis de ønskede at finde helheder, hvor strukturen og samspillet mellem de mange faktorer af økonomisk, social og kulturel art lod sig studere og analysere? Til det lille, overskuelige lokalsamfund, selvfølgelig, og nutidige lokalstudier navnlig af små fisker- og bondesamfund blev da også i en periode etnologernes foretrukne forskningsopgaver.

Idag er etnologerne imidlertid vendt tilbage til de lokalhistoriske studier, men udrustet med de begreber, metodikker og erfaringer, som studiet af nutidige samfund har givet. Dette fornyede møde med de historiske lokalsamfund har vist, at materialet er uhyre rigt, at man kan komme endog meget tæt ind på livet af beboerne, hvis alle kildernes muligheder udnyttes. Vigtigt er det i den forbindelse, at man går i lag med de lokalhistoriske studier med noget af den samme nysgerrige åbenhed, som etnologen møder et fremmed nutidssamfund med. Historikeren skal lære at frigøre sig fra sin »etnocentrisme«, sine forventninger om, at de mennesker, man møder i fortiden, tænker og handler nutidigt. Et klassisk eksempel herpå er Erik Arups Danmarkshistorie, hvor vi møder middelaldermennesker, som mest af alt ligner 30'ernes radikale bønder og husmænd!

De nye kulturhistorikere har altså igen vendt sig mod det historiske studium af lokalsamfundet, men med nye briller at se med. Heller ikke den anden part, lokalhistorien, har imidlertid stået stille i de seneste årtier. Tværtimod. Vi har i den periode oplevet en ny voldsom bølge af interesse for lokalkultur og lokalhistorie, som har manifesteret sig i den eksplosionsagtige vækst i antallet af egns museer, lokalarkiver og andre initiativer.

Med en vis ret kan vi kalde dette fænomen for »den anden lokalhistoriske bølge«. Den ligner den første på visse punkter, men adskiller sig klart på andre. Mens den første bølge måske med en vis ret kan ses som led i en national integrationsproces, så er den anden snarere en bevægelse med modsat fortegn: en vendt sig bort fra storsamfundet, fra det

komplerede og uoverskuelige og en søgen efter selvforståelse i en lokal sammenhæng. »Mennesket er kun rigtig menneskeligt i sin begrænsning. Dets virkelighed er en begrænset virkelighed; det er bundet til en lokal kultur og historie«, siger Ebbe Spang-Hanssen i den udmærkede lille bog om »Kulturblindhed«. Strømmen fra land til by er blevet afløst af en vandring den anden vej. Landsbyerne med deres blanding af gammelt og nyt har værdier at tilbyde, som de nye boligkvarterer mangler. Det varierede miljø rummer et direkte budskab om nutiden som et produkt af en lang udvikling og som noget, der på den måde er lettere at forstå, mere meningsfyldt. Her bliver sporene af fortiden til »knager« for en lokal identitet.

Vi oplever altså en kraftig opblussen af den lokalhistoriske interesse i disse år, men i fornyet skikkelse. Det er en lokalhistorie, som i højere grad vender sig netop mod det, som den nye socialhistorie og etnologien beskæftiger sig med. Man søger viden om hverdagens skiftende vilkår, om det lokale samfunds struktur og ændringerne heri, om forholdet mellem rig og fattig og mellem mand og kvinde, om magt og afmagt, om opfattelser og tolkninger af tilværelsen.

I denne nye faglige sammenhæng er kravet til lokalhistorikerne om rigshistorisk målsætning forsvundet. Alt måles ikke mere kun med den rigshistoriske alen. Etnologiens målsætning er en anden og mere generel: at blive klogere på livsformerne, på menneskets organisering af dagliglivet, på de lokale samfunds struktur og funktion, på etablering og vedligeholdelse af kulturelle forskelle.

Med en sådan målsætning får de lokalhistoriske undersøgelser en anderledes selvstændig stilling. De har et formål i sig selv, men kan indgå i sammenlignende studier på mange planer. Man kan lokke nye perspektiver og aspekter frem, når man f.eks. sammenligner et vestjysk bondesamfund med lokalsamfund i Alperne eller Syditalien. Det er en udvikling, som giver de lokalhistoriske undersøgelser nye muligheder, men som samtidig stiller større krav til dem – om at anlægge nye synsvinkler, prøve nye metodikker og søge at presse nye oplysninger ud af et velkendt kil-

demateriale i stedet for passivt at lade sig lede af materialet og nøjes med de informationer, som umiddelbart byder sig til.

Lad mig tilsidst kort resumere: Hvis vi anlægger en faghistorisk synsvinkel på os selv, således som det her er forsøgt, så er det lettere at forstå, hvorfor det lokal- og kulturhistoriske samarbejde idag synes at være i krise. Men det gør det på den anden side også lettere at se de forjættende nye samarbejds-muligheder, som frembyder sig for de fag, som traditionelt har været samlet under Dansk historisk Fællesforenings paraplyorganisation.

Tiden tillod ikke en længere diskussion efter de to indlederes oplæg. Vagn Dybdahl betvivlede dog, at der var tale om en egentlig vækst i den lokal- og kulturhistoriske interesse, når man tog den øgede fritid og levealder i betragtning. Nye tanker slog ikke meget igennem i den faktiske produktions karakter, et synspunkt Bjarne Stoklund ikke kunne tilslutte sig.

Efter frokosten beskæftigede de to næste indledere sig med egnesspil, en aktivitet, der anvendes megen kraft på lokalt i disse år. Indlederne var museumspædagog *Inge Adriansen*, Museet på Sønderborg Slot, og lektor *Steen Busck*, Historisk Institut ved Aarhus Universitet.

Inge Adriansen:

Egnesspil – og hvad kan vi bruge dem til?

Egnesspil – eller lokalspil som de ofte kaldes – er et nyt begreb, som dets udøvere lægger en helt bestemt betydning i. Egnesspil opføres af amatører, men ikke et hvilket som helst dilettantstykke er et egnesspil. Hovedtemaet skal på væsentlig måde belyse egnens historie eller dele af den. Egnesspil er ofte, men ikke altid skrevet ud fra folks erindringer, altså de mundtlige kilder, og i reglen indgår også stof fra de skrevne kilder. Det er skuespil om en lokalitet, opført af de lokale, især for andre lokale beboere. Det primære formål for de mange, der medvirker i et sådan aktivitet, er

at fornøje sig og at bruge deres fritid på en aktiv og igangsættende måde. Men hertil kommer hos mange en lyst til at beskæftige sig med kulturhistorien og lokalhistorien på en anden måde end den traditionelle ved at læse historiske værker, være frivillige medarbejdere ved et arkiv, eller at gå på museum og til historiske foredrag. Hovedparten af disse udmærkede aktiviteter giver nemlig kun begrænset mulighed for selvudfoldelse og for medlevelse i et fællesskab. Her har lokalspilene en stor styrke sammenlignet med de andre måder at beskæftige sig med historie på. De giver mulighed for en aktiv medvirken i hele den skabende proces – folk nøjes ikke med at være tilskuere til det færdige produkt, som det er tilfældet for læsere af historiske værker, besøgende på et museum og tilhørere ved et foredrag.

Der er imidlertid så mange udmærkede fællesskabsfremmende aktiviteter i lokalsamfundene som ølbrygning og kondiløb, som vi som lokalhistoriker, arkivmand eller museums-kvinde kan nære sympati – uden at vi behøver at deltage af professionelle grunde. Anderledes forholder det sig imidlertid efter min mening med lokalspil – dem kan vi bruge. Med »vi« mener jeg DHF's medlemskreds og med »bruge« mener jeg få gavn og glæde af. Min begrundelse herfor hviler på min medvirken i et lokalspil om teglværksindustrien ved Flensborg Fjord, som blev opført på broagerland i tre år, 1982–84, samt i et vist kendskab – især gennem læsning til lokalspil – en række andre steder i landet.

Teglværksspillet ved Flensborg Fjord

er nok det mest ambitiøse af de mange egnesspil, som er blomstret op over hele landet. Udgangspunktet for det hele var et varmt ønske hos lokale amatørteater-kredse om at spille et egnesspil, og man valgte som emne teglværksindustrien ved Flensborg Fjord. Her har inden for et område af ca. 12 km ligget mellem 30–40 teglværker i slutningen af forrige århundrede, og frem til 1925 var teglfremstilling den industri, der beskæftigede flest folk i de sønderjyske amter. Selv om den beskæftigelsesmæssige betydning er langt

mindre i dag, er det fortsat en vigtig industri. Her i området produceres 20–25% af det samlede danske forbrug af mursten, og teglindustrien har været med til at fremme udviklingen af jernindustrien i området.

Det var således en for egnen meget karakteristisk erhvervsgren, som de teateramatører ville gå i kast med. Der var blot ét stort minus ved dette valg – der var næsten ingen litteratur om teglværksforhold i Sønderjylland i lidt ældre tid. Det var klart, at man ikke kunne nøjes med – som det har været tilfældet med andre lokalspil – at gå rundt og udspørge de gamle arbejdere og de ældre værksejere for at få gode anekdoter, gemytlige og dramatiske fortællinger til at krydre det historiske stof, for dette stof eksisterede ikke i en tilgængelig form. Der måtte fremskaffes gennem en bred indsamling af historisk viden, genstande, fotos, og helst skulle der også iværksættes noget egentlig grundforskning, d.v.s. fremskaffelse af ny viden om de grundlæggende økonomiske og sociale forhold i teglværksindustrien.

For at komme i gang med dette henvendte teateramatørerne sig dels til Institut for Folkemindevidenskab ved Københavns Universitet, dels til de lokalhistoriske arkiver og foreninger i de tre kommuner ved Flensborg Fjord, som har teglindustri. De henvendte sig også til Landsarkivet, til Museet på Sønderborg Slot, oplysningsforbundene, skolevæsenet og til talrige andre. Trods udpræget skepsis i begyndelsen fra de fleste repræsentanter fra disse institutioner, så lykkedes det formanden for teateramatørerne at få alles velvillige samtykke til at gå videre med ideen om at skaffe midler til indsamling af ny viden og til udformning af et lokalspil.

For at trække på flest mulige i lokalsamfundet – og ikke kun teateramatører lavede man nu et rigtigt projekt, som det hedder på nu-dansk. Et såkaldt teglværksprojekt, der skulle omfatte indsamling, forskning, udstillinger og som slutstenen på værket: et teglværksspil.

Der blev iværksat en omfattende arbejdsplan for alle medvirkende, hvoraf de allerfleste var frivillige, der brugte deres fritid. Trods nogen skepsis – især fra de professionelle, d.v.s. repræsentanterne fra det traditionelle

historiske arbejde – blev vi alle efterhånden grebet af sagen. Ideerne, fornuftige og vilde imellem hinanden, blomstrede frem, og der opstod flere og flere udvalg, så vi alle fik små og store tillidshverv at røgte, og dermed blev vi gjort ansvarlig for det videre forløb.

Efter en hektisk fase med indsamling af beretninger og med studier i landsarkivet blev dette endnu ret ubehandlede grundmateriale overladt til en professionel dramatiker, som fik tre måneders løn for at skrive et egnespil med roller til 70–90 mennesker. Dramatikeren var på forhånd lagt i historiens spændetrøje, forstået på den måde, at hans tekst skulle diskuteres og kommenteres både af den folkemindeforsker og den historiker, der var koblet på fra Institut for Folkemindevidenskab, og af en lokal referencegruppe, bestående af folk med tilknytning til teglværksmiljøet. Sideløbende med at der fremkom mere og mere historisk stof, forsynede også referencegruppen dramatikeren med oplysninger om arbejdsprocesser og korrigerede misforståelse og eventuelle fejl.

Det righoldige, skriftlige kildemateriale og de mange livsberetninger, som blev indsamlet som led i et undervisningsforløb af studerende fra Institut for Folkemindevidenskab, gav dramatikeren mulighed for at skabe et teglværksspil, der både var redeligt og engagerende. Spillet blev opført på en nyanlagt friluftsscene bag et af de gamle ringovnsværker ud til Flensborg Fjord. Det blev spillet 6 gange i løbet af én uge tre somre i træk. Spillepladsen var væsentlig, fordi den var med til at understrege den særlige karakter ved lokalspillet. Det foregik på det historiske sted, og såvel arbejdsprocesser som de sociale og politiske forløb kunne vises ikke »blot« i socialrealistiske, men i de reelle omgivelser, hvor tingene havde fundet sted oprindeligt. Det gav forestillingen et særligt lys. Hovedparten af publikum var folk fra egnen, og mange havde tilknytning til teglværksbranchen. Det var således et både medlevende og kritisk publikum, der kendte til de forhold, som skildredes.

Sideløbende med at lokalspillet blev skrevet, udviklet og indøvet, var der på museet en særudstilling om teglfremstilling og tegl-

værksmiljøet. Vi måtte forlænge den et par gange, så den blev vist i godt et år. Der blev også lavet en vandrestilling til fagforeningskontorer og biblioteker i de tre kommuner. Der blev arrangeret foredragsrækker, udformet undervisningsmaterialer og meget andet. Museet fik et meget stort antal billeder til belysning af teglindustrien og teglværksarbejdernes levevilkår, og ikke mindst fik vi mange genstande. Teglværksprojektet udgav også et historisk billedværk og en omfattende rapport, da vi sluttede.¹ Der vil følge endnu et par publikationer i Teglværksprojektets kølvand, men officielt blev det afsluttet i 1986.

Såvidt min redegørelse for projektet, som det naturligvis har været både sjovt og berigende at deltage i, men dette er jo ikke tilstrækkelig begrundelse til at museet skal bruge ressourcer på et græsrodsprojekt af denne art. Vi skal som institution have noget konkret ud af det, ellers bør museets medarbejdere nøjes med at bruge deres fritid på den slags fornøjelser – det har hele tiden været den klare holdning.

Vurdering

Museet fik imidlertid tilstrækkeligt gods for de investerede midler og tid. Vi kan med fuld ret sige, at ingen dansk teglværksegn er så grundigt undersøgt som området ved Flensborg Fjord. Vi har fået skabt en betydelig genstandssamling og grundlagt et fotoarkiv, der viser hele den traditionelle fremstilling af mursten, tagsten og drænrør før indførelsen af tunnelovnen. Endvidere har vi påbegyndt en løbende indsamling af arbejdsindringer. Vi vil nu være i stand til at belyse den for vores egn så væsentlige industri, og vel at mærke at belyse den ikke blot teknologisk eller historisk, men også give en beskrivelse af menneskene bag maskinerne.

Dette materiale vil der blive brug for inden for de nærmeste år, fordi der som en udløber af projektet for nylig er sket det, at de tre

teglværkskommuner og Sønderjyllands amtskommune har overtaget det eneste af de gamle ringovnsværker, som endnu står tilbage, Cathrinesminde Teglværk, hvor teglværksspillet foregik. Værket vil nu blive restaureret, og planen er i løbet af 5–7 år at indrette ikke blot et teglværksmuseum, men også et egentlig industrimuseum. Disse planer har endnu delvis karakter af ideelle hensigter, da restaureringsfasen vil vare ca. 4–5 år, men hensigterne er af politikerne nedfældede som bestyrelsesbeslutninger.

Både redegørelsen og vurderingen lyder jo positiv, men der er naturligvis også negative sider ved at gå med ind i et egnsspil/lokalspil.

Det er tidskrævende i en grad, som man ikke kan forestille sig på forhånd. Da næsten alle medvirkende udfører arbejdet i deres fritid, må de fleste møder henlægges til weekender og aftener. For en professionel betyder dette, at ens arbejdsplads ikke må være involveret i mere end ét projekt af denne art ad gangen.

For mig var det værste imidlertid at erkende, at egnsspillet nødvendigvis måtte hugge en hæl og klippe en tå i al det spændende og vedkommende kildemateriale, som nu var fremskaffet, men langtfra kunne udnyttes alt sammen. Skuespil er litteratur, og som bekendt rummer al litteratur fortolkninger (det bør en historisk fremstilling naturligvis også, men her er fortolkningen ofte skjult). Teglværksspillet var tilmed et *drama*, der belyste politiske og sociale spændinger. Det var en ny situation som traditionel historieformidler at vænne sig til det nye medium. En beskrivelse af f.eks. levevilkår i slutningen af forrige århundrede fremtræder meget forskelligt alt efter, om det er en museumsmand, der laver en planche med fotos, lidt gnidret tekst og et par tabeller – som vi jo ofte griber til, når vi mangler genstande – eller det er en dramatiker, som beskriver disse ting i replikform. Historieskrivning er en ting og dramatisering er noget helt andet. Drama bygger især

1. Inge Adriansen, Karsten Biering og Steen Ove Christensen: Teglværker ved Flensborg Fjord, 100 år i billeder. (Gråsten 1984).

Inge Adriansen, Finn Bredahl Jørgensen, Arne Aabenhus: Teglværksprojektet ved Flensborg Fjord – fra idé til virkelighed. (Gråsten 1986).

på konfrontationer mellem mennesker, og det sceniske mest virkningsfulde behøver ikke at være det historisk mest vedkommende. Heri ligger nogle faldgruber for socialt engagerede aktører.

Skuespil har imidlertid den store styrke i forhold til den traditionelle historiske litteratur, at man her kan sammenkæde det private med det offentlige, det elementære med det ekstraordinære, den enkeltes livsskæbne med den kollektive udvikling. Man kan vise forbindelsen mellem historiens makroplan og mikroplan på en overskuelig måde, og mange medvirkende i teglværksspillet gav netop udtryk for, at de for første gang i deres liv havde opdaget, at de selv var historie.

Med dette vil jeg gerne understrege, at vi kan bruge lokalspillene – hvis vi vel at mærke vil gå aktivt ind i fremskaffelsen af et solidt kildegrundlag og bagefter kan styre dramatikeren og instruktøren. Hvis dette lykkes, vil vi få et skuespil, der på troværdig og overbevisende vis skildrer fortiden, så den modsvarer kilderne – såvel de skriftlige som de mundtlige. For lokalspil skal være skabt ud fra kildemateriale, skriftlige eller mundtlige eller helst begge dele – ellers bliver det blot til et amatørspil om landsbyliv.

Der er mange udmærkede måder at formidle historisk viden på, og lokalspil er hverken den eneste eller den rigtigste. Den almindeligste formidlingsform blandt folk er nok den mundtlige fortælling. I DHF's medlemskreds er vi især vant til at bruge den skriftlige form og give viden fra os gennem artikler og bøger, forsynet med mange ord og billeder. En helt tredje måde er teaterformen, som både rummer ord og billeder, og når lokalspillet lykkes, kan det forene *historisk autencitet* med *stor* underholdningsværdi. Det kan blive til oplivelse og oplysning i smukkeste form, fordi det giver alle, der ønsker det, mulighed for at være direkte med i den skabende proces. Således oplevede jeg det i hvert fald, når både amatører og publikummer gav udtryk for, at de gennem lokalspillet havde fået en større interesse og forståelse for såvel deres egen livshistorie som for egnen og dens historie. Denne interesse forsøger vi at fastholde,

for den vil såvel de lokalhistoriske foreninger og arkiver som museet nyde godt af fremover.

Steen Busch:

Lokalspil

Jeg har medvirket som forfatter, skuespiller, instruktørassistent og praktisk gris i fire lokalspil der, hvor jeg bor, i Vejlbys nord for Århus. Vejlbys er ikke Blichers Vejlbys, men forstad til Århus. En stor gammel landsby, som er blevet helt og aldeles opslugt af den Århusforstad Risskov, som gennem de sidste hundrede år er vokset op på dens jorder. Kirken og nogle få ældre huse står tilbage. Ellers er landsbyen væk. Dens kerne blev ryddet af bulldozere i året 1969, da man ville rejse et kæmpemæssigt butikscenter af beton på stedet. Centeret blev aldrig til noget. Helt op til nu har stedet ligget hen som Danmarks dyreste græsplæne, omgivet af de udstrakte forstadskvarterer med tusindvis af private firkanter. Der bor mere end 20.000 mennesker på det gamle Vejlbys jord.

Vejlbys-Risskov kan ikke kaldes noget lokalsamfund. Folk finder jo ikke sammen. Hver morgen drager de væk fra de dyre, private firkanter ind til Århus for at tjene til prioriteterne. Det er også der, de handler og går i biografen og musikhuset, og hvad de ellers gør efter arbejdstid. Der hvor Vejlbys forsamlingshus lå, ligger nu en stor tankstation. På tankstationen skal man være heldig for at træffe folk, man kender, og hvis det lykkes, har de som regel så travlt, at man kun lige når at se ryggen af dem.

Men kirken findes som sagt endnu. Ved kirken er der bygget en ny sognegård, og der bliver der holdt en del møder. Bl.a. samlede sognepresten for en del år siden en kreds af ældre vejlbysere, som interesserede sig for stedets historie. De mødtes gennem flere år regelmæssigt om gamle billeder, papirer og navnlig fortællinger fra det gamle Vejlbys. Billederne og papirerne hobede sig op i et skab og blev efterhånden til et helt lokalhistorisk arkiv ved siden af det officielle her på biblioteket.

Omkring 1980 blev dramaturgerne på universitetet meget optaget af lokalspil. En af dem, Lena Bjørn, fik stablet et spil på benene i Gosmer ved Odder. Hun var datter af købmanden. Han gik med på spøgen, og det blev en stor succes. Hendes kollega, John Andreasen, tog et par år senere initiativ til en serie lokalspil over hele Århus by, de såkaldte Århuspil, som opførtes i festugen 1983. Et af disse spil var Vejlbyspillet, som jeg tog initiativ til sammen med dramaturgen Kirsten Thonsgaard. Vi henvendte os til præsten og forelagde idéen for hans lokalhistoriske studiekreds, som straks gik med på den.

Vinteren igennem sad vi til møder med de ældre vejlbysere. De fortalte løs, og vi noterede. En skønne dag mødte jeg med udkast til, hvad stykket skulle handle om. Det blev drøftet og rettet til. Jeg skrev de første scener. Personer, begivenheder og enkelte replikker blev diskuteret igennem, og efterhånden blev stykket færdigt. I maj forelå rollehæftet, og vi stod nu over for det afgørende spørgsmål: Hvem skulle opføre det? Kun én af de ældre vejlbysere havde stået på en scene før, nemlig barberen, og han nærmede sig de firs og syntes ikke, han havde helbred til det, hvad han vitterligt heller ikke havde. Vi tog en runde, og til alles store overraskelse viste det sig, at alle undtagen barberen og en enkelt anden ville spille med. Jeg havde uden at tænke over det fået lavet nogleoghalvfjerds roller, så vi måtte have familie, venner og bekendte til at fylde hullerne. Det lykkedes, og vi gik i gang med prøverne, først læseprøverne og efter sommerferien de rigtige prøver. Det viste sig at være et utroligt stort arbejde, langt større end vore hårdt belastede kalendere egentlig kunne bære. Men fornøjelsen og entusiasmen var så stor, at vi rent glemte kalenderen.

Spillet fik titelen »Hvor blev Vejlbys af?« eller »Den lille by, der blev ædt af den store«. 1. akt foregik i 1880'erne, 2. akt i 1910, 3. akt i 1930'erne og 4. akt omkring 1970, da bulldozerne kom. Vi gav fire forestillinger, en for de gamle fra plejehjemmene og tre offentlige. Der var fuldt hus i skolens store aula alle gange, og publikum var begejstret. Vi medvirkende var endnu mere begejstrede. Vi fik forestillingen optaget på video og mødtes et

stykke tid efter for at nyde den. Ved den lejlighed besluttede vi at fortsætte, ikke med det samme spil, men med et nyt spil om Vejlbys historie.

Det næste spil skulle handle om besættelsestiden. Den havde vi nemlig sprunget over det første år, fordi de gamle mente, at der var for mange ømme tæer at træde på. Det mente de ikke længere. »Da krigen kom til Vejlbys« kaldte vi stykket. Det blev mindst lige så stor en succés, så vi fortsatte det tredje år med »Tango i Vejlbys«, som præsten, Jens Ole Henriksen, skrev. Det handlede om Vejlbys i 1920'erne. Det fjerde spil gav historien om Vejlbys forsamlingshus i året 1933. Her var vore kilder de allerbedste, idet to af vore mest aktive var sønner af forsamlingshusets gamle bestyrer. I år holder vi så en hårdt tiltrængt pause for at samle kræfter til næste års store spil om Vejlbys under landboreformerne.

Forløbet har hver gang været det samme: først fortalte de ældre vejlbysere løs af deres erindringer. Vi noterede og supplerede med skriftlige kilder såsom grundejerforeningernes blade, Århusaviserne, foreningsprotokoller osv. altsammen grupperet omkring den fyldige sognehistorie, der her har tjent et virkelig godt formål og er blevet gransket nøjere, end de fleste sognehistorier vist bliver. Efter indsamlingen kom så udkastene, og stykket blev drøftet igennem scene for scene, så alle var med til at skabe fiktionen. Fiktion var det jo nemlig for de centrale personers og den centrale handlinggangs vedkommende. Kun bipersonerne bar deres autentiske navne. Men ellers var både personer og begivenheder stykket sammen af autentiske træk. Når rollehæftet var færdigt, delte vi arbejdet imellem os. Der blev nedsat grupper til kostumer, lys og lyd, dekoration, udstilling på biblioteket, plakat, program, fest osv. Det ømme punkt, fordelingen af rollerne, blev overstået før sommerferien i forbindelse med læseprøverne, og ligeså snart skoleferien var slut, kom så det stadigt mere intensive prøveforløb op til forestillingen, som løb af stabelen i den første uge af september. Om fredagen efter den sidste forestilling holdt vi så en gevaldig fest.

Det var altid lidt sørgeligt at skilles efter

det intense samvær, men vi samledes snart igen om videoen, og der går sjældent en måned uden at Vejlbys-dilettanterne holder en eller anden form for sammenkomst. Vejlbys-dilettanterne er navnet på vores forening, som vi lavede allerede det første år. Vi var nødt til at skulle have en ejer til alle de penge, vi havde tjent. Selv om vi kun tager 20–25 kroner for billetten, giver forestillingerne altid et klækkeligt overskud. Vi arbejder jo alle gratis og kommer selv med vores kostumer og ting og sager. Skolen og sognegården lægger lokaler til, så der er ikke mange udgifter. Vi har aldrig søgt eller fået så meget som en krone til forestillingen.

Lokalspillet har som alt andet både sine fordele og sine problemer. Fordelene er størst: Her er for det første mange fortællere og ikke bare én. Den skriftlige lokalhistorie er jo som oftest en monolog, her er vi over halvfjerds fortællere, og vi fortæller på mange måder. Vigtigst er de ældres fortællinger, som udgør byggematerialet. Selve bygningen og dens arkitektur – stykket og dets opbygning – er vi også fælles om. De, der har lyst og tid, skriver udkast til enkelte scener, og alle er med til at drøfte udkastene. Det er skægt og uden tvivl sundt for en gangs skyld selv at være med til at lave et stykke fiktion, en fortælling, i stedet for altid at være passiv tilskuer og offer for det bombardement af fortællinger, vi udsættes for i medier, blade osv. Men når drøftelserne er overstået, overlades det til en enkelt forfatter at skrive det hele sammen til en helhed, og han må have frie hænder. På et tidspunkt må demokratiet høre op og diktaturet sætte ind. Også instruktøren må have frie hænder og enevældig magt, især her hvor vi er så mange, forskellige mennesker. Men fortællingen er ikke blot stykket og handlingen, det er også tingene og kostumerne. Hvem ved f.eks. hvad en stikkedel var, og hvordan den så ud? Hvem har sådan én, eller hvem kan lave den? Diskussionen af sådanne ting og tilvejebringelsen af dem er i høj grad aktiv historiefortælling, der kan være mindst lige så godt som mange museumsbesøg.

For det andet har lokalspillet et større publikum end de fleste forfattere af artikler og

bøger får. Hvor mange læser f.eks. den lokale årbog, når den kommer, og hvor mange diskuterer bagefter, hvad de har læst? Den ligger måske en rum tid på sofabordet. Man skulle have den læst, men når det ikke, og en skønne dag ryger den op på hylden – ulæst. Her taler vi kun om de højt motiverede, der overhovedet fik den bestilt og betalt. Til Vejlbyspillet kommer der hvert år 1600–1700 mennesker, altid fuldt hus, og der bliver snakket om det længe efter. Læsning er oftest en individuel begivenhed, skuespillet er en kollektiv sammenkomst, og man kan allerede på stedet begynde at udveksle meninger om det, man har set, og gøre den lokale erindring kollektiv. Dertil kommer selve dette, at gamle vejlbysere benytter den årligt tilbagevendende begivenhed til at hilse på andre gamle vejlbysere, som måske er kommet rejsende langvejs fra for at se stykket. Der vil altid være gamle venner at hilse på, om ikke andre så skuespillerne, der jo selv for en stor del er gamle kendte ansigter. Selvfølgelig kan vi ikke med dette ene årlige spil genoplive landsbysamfundet. Det er uigenkaldelig tabt. Men vi kan skabe et historisk rum bag den historieløse forstad, og det er vigtigt også for tilflytterne.

For det tredje og næsten vigtigste: Vi medvirkende har det meget, meget hyggeligt. Alle aldre mellem firs og seks, alle erhverv – eller i hvert fald virkeligt mange, alle mulige holdninger og anskuelser af politisk og anden art, alle mulige slags udseende og evner og gemytter er repræsenteret. Det er velgørende med så broget en forsamling i en tid, hvor man ellers mere og mere bliver placeret i specialiserede båse mellem mennesker, der ligner én selv alt for meget. Og så er vi ikke bare sammen for hyggenes skyld, vi er sammen om en forpligtende opgave, som skal løses – til sejr eller nederlag i nogle hektiske timer på de skrå brædder, hvor alt står på højkant. Det giver en speciel koncentration og nærhed, som kun den, der har prøvet det, rigtigt forstår. Bagefter kan man næsten ikke undvære hinanden.

Og så endelig for det fjerde: Selv for den fagforeningsbevidste er det dejligt for en gangs skyld at arbejde gratis af ren og skær

interesse uden at skulle tælle timer og kroner. Og uden at skulle rende alle mulige på dørene efter penge.

Det var fordelene. Der er naturligvis også problemer. Der er den sædvanlige tendens til en vis professionalisme. Det unge amatør-talent kan jo hurtigt få en skuespiller i maven. Det er også helt i orden, men der kan brede sig en vis halvprofessionel ambitiøs atmosfære, som vist er almindelig i meget amatør-teater. Vi mærker den også, selv om vi aldrig er gået efter talenterne og aldrig har holdt nogen optagelsesprøve. Men de ældre vejlbysere, som har passeret de tres, holder den i skak. De har jo ikke større forhåbninger om engang at ende på det kongelige.

Et andet problem er tendensen til at alt det teatermæssige tager magten fra historien. Hvad der er godt teater, er jo ikke nødvendigvis god historie og omvendt. Her kan det være svært at holde den rette balance. Men hidtil har vi med held holdt på, at vi er ude på at fortælle historie, specielt Vejlbys historie, og ikke andet. Og der bliver også til stadighed fortalt nye historier om det gamle Vejlbys, selv når vi står bag scenen og venter på at skulle ind.

Det sidste og vanskeligste problem er selve dette at forliges. Det kan man næsten aldrig i den slags sammenhænge. Efter det første år var der en erfaren dame, der sagde til mig: Det går det første år, det andet år bliver endnu bedre, men det tredje år er det slut. Nu har Vejlbyspillet kørt i fire, det femte er på trapperne, og vi regner med, at det vil gå i mange år endnu. Vi vil aldrig komme til at mangle stof. Der kan skrives mindst 50 stykker om Vejlbys historie. Det kan der forresten om en hvilken som helst landsbys historie. Prøv engang!

De to indlæg vakte stor interesse og foranledigede mange spørgsmål fra forsamlingen og udveksling af gensidige erfaringer. Der var dog nogen uenighed om, hvordan et »egnsspil« egentlig defineres. Men de fleste, der tog ordet, og indlederne var enige om, at egnsspil

skal være spillet af amatører og handle om egnens befolkning.

Derefter var det programsat, at arkivar *Peter Bondesen*, Randers, og museumsinspektør *Gudrun Gormsen*, Hjerl Hede, skulle indlede om emnet: Undervisnings- og uddannelsesbehovet, og hvordan kan vi imødekomme det? Imidlertid havde Gudrun Gormsen været nødt til at sende afbud. I stedet fremsatte Peter Bondesen følgende betragtninger.

Peter Bondesen: DHF og fremtiden

Tilslutningen til dette DHF-årsmøde med et centralt, koordinerende emne viser, at der stadig er interesse for foreningens arrangementer. I det følgende vil jeg forholde mig til det udsendte arbejdsrapport om Lokal- og Kulturhistorien idag, idet jeg til en begyndelse vil takke rapportens forfattere, især fordi de overhovedet har turdet at gå igang med opgaven. Det at undersøge et så varieret felt er en stor opgave. Det ser for mig ud til, at man har undervurderet opgavens omfang og derfor vist er kommet noget sent igang. Det forekommer mig, at forfatterne er blevet stående ved problemformuleringerne uden rigtigt at have fået tag om det egentlige. Med fordel kunne sektionernes aktuelle materiale bl.a. medlemstal være inddraget og ihvertfald burde tidligere undersøgelser af emnet være eftersat især Henning Benders papir om de lokalhistoriske arkivers status fra 1981 og Ole Warthoe-Hansens artikel om foreningerne fra 1982.¹ Jeg savner analyser af det dynamiske i udviklingen ligesom de tydelige geografiske variationer burde have været behandlet.

Rapportens organisatoriske afsnit forholder sig rent beskrivende til emnet og ikke videre problematiserende til aktuelle strømninger. Konklusionen om den tilsyneladende tilfredshed svarer kun dårligt til det, der kan iagttages, når man følger f.eks. debatten i »Lokalhistorisk Journal« med tilhørende flyveblade. To af DHFs sektioner er i disse år

1. »De lokalhistoriske foreninger efter 15 år«. Fortid og Nutid bd. 29, s. 681–91.

ved at lægge op til en formel afgrænsning til omverdenen og hinanden i form af forslag til ændring af museumsloven og forslag til lovgivning på lokalarkivområdet. Det forekommer mig, at de to forslag samt forslaget om lovgivning for det statslige arkivvæsen – om end det sidste i detaljer endnu er ukendt – hænger sammen og med fordel kunne være inddraget i oversigten. For hvordan skal man på landsplan – men også lokalt – styre uden om fejlinvesteringer, når der så tydeligt er tale om overlappende håb og ønsker. Her skal kun nævnes det primærkommunale arkivmateriale som kastebold mellem landsarkiver og de større lokalhistoriske arkiver og forsknings- og publiceringsområdet mellem de lokalhistoriske arkiver og foreninger på den ene side og de kulturhistoriske lokalmuseer på den anden. Rapportens billede svarer heller ikke godt til de institutionsmæssige spændinger især på lokalarkivområdet, hvor man ofte er i klemme på folkebiblioteker eller museer. Eller den tit ganske hede debat mellem de såkaldt professionelle og amatørerne både på arkiver og i foreninger.

Det forekommer mig, at forfatterne er for pessimistiske m.h.t. kvaliteten i det »output«, der flyder af det lokal- og kulturhistoriske arbejde. Det er mit bestemte indtryk, at især den lokalhistoriske produktion både m.h.t. indsamling, traditionelle publikationer og den øvrige formidling i form af udstillinger, ekskursioner og foredragsrækker kvalitetsmæssigt er øget væsentligt.² Men arbejdet har også antaget nye former. Mest positivt forekommer det mig at være, at der lokalt er blevet etableret egentlige forskningsmiljøer ofte med udgangspunkt i professionaliserede lokalhistoriske arkiver. Her er skabt et kreativt samspil mellem arkivfolk, udgivere og privatpersoner omkring den lokalhistoriske undervisning, indsamling, forskning og formidling.

For at denne og andre kvalitative nyskabelser skal kunne fastholdes og udbygges må man se på de uddannelses tilbud, der findes på vort område. Jeg skal ikke komme ind på museernes efteruddannelsesprogrammer,

men vil i det følgende holde mig til arkiver og foreninger.

Uddannelsesbehovet grunder sig for mig at se i den konstatering, at de moderne lokalhistoriske arkiver er kommet for at blive. Det har kunnet konstateres, at det er i dette område tilvæksten såvel af akademikere og TAP'ere er sket. Det betyder langtfra, at man skal nedprioritere uddannelsen af de forskende amatørere. Det jeg vil påpege er, at tiden nu er inde til at erkende behovet for formel, kompetancegivende uddannelse på et område, der er igang med at blive institutionaliseret.

Selv om det bestemt ikke er en nyhed skal jeg alligevel også her påpege, at kandidatuddannelserne, der fører til ansættelse ved arkiver og museer, bør styrkes. Jeg tænker her især på de studerendes forringede muligheder for praksis ved institutionerne. Mange af de tidligere praktikumpladser er sparet væk de senere år, og det er meget vanskeligt at sikre sig den nødvendige praktiske skoling før man ansættes fastere. På akademikernes efteruddannelsesområde er der et gabende behov. Der burde her kunne findes centrale emner, der i fællesskab de statslige og lokaltansatte arkivfolk imellem kunne dyrkes f.eks. i forpligtende, faglige symposier. Et første vellykket forsøg var kommunalarkivmødet på Landsarkivet i Odense.

Også for TAP'erne er efteruddannelsen et centralt anliggende. Grunduddannelserne ligger ofte langt fra museerne og arkiverne. Hidtil har man søgt at tilgodese uddannelsesbehovet ved at tilbyde også denne gruppe deltagelse i de faglige kurser især i SLA. Disse kurser har været nyttige især ved deres betydning for afklaring af arkivernes rolle og identitet, og de bør næppe stoppe. Min opfattelse er blot, at de ikke som nu kan stå alene. Deltagelsen giver ikke formel kompetance, og institutionerne får ikke den maksimale ydelse ud af den til gavn for arbejdet med vore samlinger. Jeg er af den opfattelse, at man igen bør se på arkivsekretæruddannelsen, og at der i et samarbejde mellem SLA, det statslige arkivvæsen og måske Kommu-

2. Disse synspunkter er uddybet i forf. kronik 6.7.1987 i »Kristeligt Dagblad«.

nernes Landsforening burde kunne skabes muligheder for at genoptage denne uddannelsesstype tillempt lokalarkivernes behov.

Den fortsatte uddannelse af amatører, hvad enten det drejer sig om den frivillige på et arkiv eller den skrivende lokalhistoriker, er vigtig. Her er sektionernes kursusvirksomhed stadig af betydning. Lokalt kan man benytte sig af Folkeuniversitetets tilbud, hvad enten der er tale om fjernundervisning eller kvalificeret kursusundervisning, sådan som det kendes bl.a. i Grenaa, Esbjerg og Randers. Jysk Åbent Universitet har med stort held gennemført sin undervisning af lokalhistorikere; vi er begyndt at se resultaterne i form af gode årbogsartikler fra de studerende.

Hvor er DHF i dette brogede billede af en særdeles livskraftig lokal- og kulturhistorie? Det uregerlige og decentrale synes at være et vigtigt kendemærke for aktiviteterne. Hvis man fortsætter som i de senere år med strengt faglige årsmøder, en udgivelsespolitik, der fortrinsvis bygger på meget tunge og ressourcerekrævende opgaver og så iøvrigt ikke søger at tage centrale, koordinerende opgaver op, vil jeg gætte på, at DHF om få år står tilbage med udgivelsen af »Fortid og Nutid«. Sektionerne har styrke og indsigt til selv at udbygge organisationerne og udgivelserne på den måde, der svarer til deres behov. Men der ér områder, hvor DHF kan gøre en indsats ikke mindst ved at spare sektionerne for besvær og omtanke. DHF kunne med fordel genoptage udgivelsen af de historiske håndbøger. Arkiverne, foreningerne og sikkert også museerne har et meget stort behov for god, ajourført litteratur om de områder, der nu interesserer. Jeg kunne nævne et helt akut behov for håndbogs materiale om fotografier (bevaring, formidling o.s.v.), praktisk arkivpleje, men emnerne er legio. DHF bør også interessere sig for de brede koordinerende spørgsmål. Lovgivningsområdet er nævnt. Hvorfor ikke arrangere en »høring« om dette spørgsmål for at få afklaret problemerne. Endelig ville jeg mene, at DHF, som man i sin tid gjorde det med de folkelige bevægelses arkivalier, burde tage initiativer til gavn for væsentlige indsamlings- og forskningsområder i dansk

historie. Undervejs må man blot ikke glemme den stadige opfølgende faglige debat om de forskellige emner. Her har DHF en mission som vært og igangsætter.

I forbindelse med den efterfølgende diskussion orienterede Steen Busck om Jysk Åbent Universitets fremtidsplaner for uddannelse til lokalhistoriker, og dekan Jørgen Skaftø Jensen om planer for styrkelsen af lokalhistorien på Københavns Universitet. Vagn Dybdahl udtalte bl.a. tilslutning til uddannelsesforløb på arkivsekretærplan; men den hidtidige uddannelse havde nok været for snævert anlagt. Samtidig kunne han oplyse, at Rigsarkivets planlagte informationsserier om arkivspørgsmål også ville kunne opfylde nogle af behovene i de lokalhistoriske arkiver. Knud Prange beklagede manglen på koordination af de mange uddannelsesinitiativer.

Jørgen Dieckmann Rasmussen:

Om samarbejde mellem institutionerne og brugerne – forsøg med folkeforskning

Mit indlæg om samarbejde mellem de kulturhistoriske institutioner og deres brugere samt forsøg med folkeforskning har baggrund i flere forhold. For det første har jeg i en årrække selv haft arbejdet med lokalhistorie forholdsvis tæt inde på livet, for det andet følger jeg som redaktør af Fortid og Nutid på nærmeste hold, hvad der publiceres af arbejder rundt omkring, og for det tredje har jeg på min arbejdsplads, Esbjerg Byhistoriske Arkiv, ligesom mange kolleger og fagfæller i tilsvarende stillinger på arkiver og museer, medvirket i lokalhistorisk, folkeoplysende arbejde og har i den forbindelse gjort forsøg med »folkeforskning«.

De kulturhistoriske institutioner og nedgangstiderne

Det er vigtigt med jævne mellemrum at tage sit arbejde, sine arbejdsmåder og -rutiner op til en kritisk vurdering. Det gælder også for de kulturhistoriske institutioner og vel ikke

mindst i de nuværende krisetider. Næsten alle steder fra hører man klager over mangel på penge. Summen af penge til kulturelle formål er vel heller ikke længere så forholdsvis stor, som den var engang. På den anden side må vi ikke glemme den betydelige udbygning af de kulturhistoriske institutioner og hele væksten på det lokalhistoriske område, som har fundet sted inden for de seneste 10–15 år.

Selv om konjunkturerne ikke umiddelbart er så gunstige som tidligere og vilkårene ændrer sig, gælder det imidlertid for kulturinstitutioner som museer og arkiver om at satse: fritidssamfundet står for døren, og i det skal der også være tilbud af kulturelt tilsnit. Det skulle gerne blive et kultur- og fritidssamfund. Hvad skal vi tilbyde? Næppe mere af det, vi allerede gør. Tilbuddene skal derimod have en aktiverende og engagerende karakter og gerne med appel til både unge og gamle. Mulighederne vil naturligvis variere fra institutionstype til institutionstype, men et gennemgående træk vil formodentlig blive et meget tættere samarbejde, nærmest en dialog, mellem bruger og institutioner, som næppe kendes i dag. Man kan f.eks. forestille sig, at det kommer til udtryk i forbindelse med udarbejdelse af udstillinger, men det kommer sikkert også til at gøre sig gældende på forskningsområdet, ikke blot den lokale, men også med hensyn til forskning generelt.

Historisk forskning

Den historiske forskning herhjemme er i vid udstrækning præget af individualitet og af båse. Historisk forskning på rigs- og lokalhistorisk plan har generelt set været koncentreret om eller har taget udgangspunkt i forskerens personlige interesser. I den henseende er der ikke stor forskel på lokalhistorikeren, der undersøger sit sogns historie, eller den faguddannede historiker, der har formuleret en problemstilling til en historisk undersøgelse.

Disse individuelle forskningsarbejder er ofte ukendte, mens de foregår. Måske ved man i universiteternes historikermiljø, hvad kolleger forsker i, ligesom noget tilsvarende ofte vil gøre sig gældende på et arkiv eller i et

museum, måske også i en forening, hvis der er tale om et lokalhistorisk arbejde.

Men ud over det snævre miljø vil undersøgelsesarbejdet ikke være kendt i én større kreds, før arbejdet, forhåbentlig, en skønne dag bliver publiceret i en bog eller i en artikel.

Som redaktør af *Fortid og Nutid* ser jeg en stor del af den historiske litteratur, der udgives. Umiddelbart tager den sig imponerende stor ud.

Vurderes imidlertid antallet af bøger og artikler i forhold til antal besøgende på arkivernes læsesale, blegner tallet noget. I følge de nyeste opgivelser er besøgstallet på de statslige arkiver 70.000 på årsbasis, og jeg har for de lokalhistoriske arkiver set 75.000 som et skønnet årligt besøgstal. Ganske vist er der statistiske misvisninger og fejl: f.eks. er mange arkivgæster talt med adskillige gange. Statistikken registrerer besøgsgange og ikke antal arkivbenytttere. Populationen af arkivgæster er altså noget mindre, end tallene umiddelbart giver udtryk for. Og ikke alle arkivgæster har nødvendigvis et egentligt forskningsærinde. Nysgerrigheden for at finde ud af, hvad et arkiv er, findes stadig. Også den slags besøg er talt med i statistikken.

Slægtsforskerne udgør uden tvivl den største del af arkivgæsterne. Med flid, omhu og stort engagement gennemgår de omfattende mængder arkivalier, »oversætter« i kilometervis af tekster skrevet på gotisk og ordner det indsamlede materiale og de udtagne oplysninger efter sindrige og selvstændigt udarbejdede systemer med henblik på, måske, en dag at kunne lave en slægtsbog til familiens eget brug. Egentlig offentliggørelse er sjældent målet.

Kun et fåtal slægtsforskere når nogensinde at udgive en slægtsbog. Størstedelen får »kun« samlet materialet ind, og resultatet af de mange mange timers arbejde bliver let gemt og glemt i skrivebordsskuffen.

Slægtsforskning, der aldrig fører til et slutprodukt, kan have en betydelig mentalhygiejniske værdi. På den anden side kan det være svært ikke at tage ordet ressourcspild i anvendelse om fænomenet. Kunne dialog og samarbejde ikke bringe resultater for dagen, også som andet end slægtsbøger?

Det var overvejelser, vi var nogle stykker, der gjorde os i Esbjerg for nogle år siden. Vi erkendte, at slægtsforskerne nok var den mest oplagte, men næppe den eneste gruppe, man kunne forestille sig indgå i et meget tættere samarbejde mellem brugere og institution end traditionelt om noget, man populært kunne kalde »folkeforskning«. Det viste sig muligt og vil efter min opfattelse være en af de aktiviteter, der kan vinde udbredelse i fritids-samfundet. Og det er nok fortrinsvis en aktivitet med appel til de lokale kulturinstitutioner som museer og ikke mindst arkiver.

Folkeforskning

Folkeforskning kan defineres som det, at en gruppe mennesker uden videnskabelig baggrund, men under faglig ledelse, i fællesskab arbejder med historisk forskning på videnskabeligt niveau i emner, der ikke nødvendigvis er lokale.

For så vidt er »folkeforskning« både museernes og de lokalhistoriske arkivers baggrund, nemlig at indsamle materiale, der kan dokumentere eller fortælle stedets lokalhistorie, og som kan danne baggrund for en eventuel publikation. Det kendes faktisk allerede i dag. Museerne har deres museumsforeninger og tilhørende studiekredse, og de lokalhistoriske arkiver deres arbejdsgrupper, og de lokalhistoriske foreninger uden for institutionerne støtter både forskning og formidling. Det er jo f.eks. ved en slags »folkeforskning«, mange sognehistorier er blevet til. Endvidere har der været ad-hoc folkeforskning ved en række arkiver og museer om emner inden for nyere tid, især om besættelsestiden. Der har også været bølger som »Grav hvor du står«, der dog aldrig nåede at vinde fodfæste her i Danmark. Disse aktiviteter har haft stor betydning i bestræbelserne for at fastholde den lokalhistoriske interesse, som Inge Adriansen talte om.

Alligevel er der efter min opfattelse en forskel mellem den form for folkeforskning, som er emnet for mit indlæg, og hvad der tidligere er foregået. Mens det tidligere især har drejet sig om at tilvejebringe lokalhistorisk merviden, er hovedvægten i min definition af folke-

forskning *forskningsprocessen*. Det er det at arbejde med historie, der tæller, ikke så meget det lokalhistoriske aspekt, selv om vi naturligvis gerne ser det. Folkeforskning af den her skitserede type rummer altså også et tilbud til de borgere, der nok er historisk interesserede, men ikke har deres interessefelt i den nære lokalitets historie, men i et andet område i landet. Folkeforskning bliver hermed et tilbud til alle aktive, historisk interesserede borgere.

Forløb

Initiativgruppens fornemmelse viste sig at holde stik. Der var en interesse for arbejdet med historie, som lokalt ikke blev dækket af andre tilbud. Og interessen har vist sig at kunne bære: vi er igang på 5 år med vore aftensammenkomster.

Deltagergruppen er bredt sammensat og består af både yngre og ældre mennesker. Ikke overraskende udgjorde slægtsforskerne flertallet, hvorimod der til gengæld var skuffende få arkivfolk fra amtets lokalhistoriske arkiver med. Nogle enkelte lærere meldte sig også som deltagere for at være velforberejdede til at kunne inddrage lokalhistorie i undervisningen, noget som netop på det tidspunkt var på vej ind i læseplanen.

At påbegynde folkeforskning af den nævnte art fra den ene dag til den anden viste sig naturligvis ikke muligt. Mange deltagere mødte kun med interessen og havde ellers ingen forudsætninger, så det har faktisk været nødvendigt at gennemgå en lang række af de discipliner, som kendes fra universiteternes historiestudier: litteratursøgning, kildekritik, arkivkundskab, periodelæsning, m.m. Særlig vægt er der lagt på arkivkundskab og administrationshistorie, som er en uomgængelig nødvendig viden at have.

I nogen henseende har folkeforskningen altså kompenseret for en form for uddannelse. Vi gik igang, før Jysk Åbent Universitets tilbud forelå. Siden har vi diskuteret, om det ikke havde appel til kredsen, ligesom behovet for en egentlig uddannelse har været drøftet. Med få undtagelser har ambitionerne ikke gået i retning af egentlige uddannelser eller

eksamenspapirer. De fleste havde allerede valgt levevej og ønskede nu blot at stå så godt rustet til at dyrke deres hobby som muligt.

Efter fem års undervisning, som har været suppleret med foredrag ved eksterne foredragsholdere samt arkivbesøg, viser mange resultater sig. På holdet er det muligt at føre kvalificerede, faglige diskussioner. Som en praktisk foranstaltning er der blevet opbygget et »kørselsnet«, som gør flere landsarkivbesøg end ellers muligt (de mere ihærdige er på landsarkivbesøg 2–3 gange månedligt). Endvidere er der allerede kommet en række publikationer ud af det, som næppe ellers ville have set dagens lys. Mange deltagere viste sig dygtige til at lave arkivundersøgelser, men deres tro på sig selv som skribenter var beskeden. Det er én af de meget væsentlige barrierer, der er overvundet. Deltagernes viden om, hvad andre arbejdede med og deres irriterende, nysgerrige spørgsmål til de pågældende om, hvordan det nu gik med den og den undersøgelse, har vist sig publikationsstimulerende og -fremmende. Publikationerne er efter min opfattelse også blevet anderledes end ellers, og bedre. I gruppen får/giver deltagerne hinanden et intellektuelt med- og modspil, som de normalt ikke får på kulturhistoriske institutioner. Emner er blevet taget op til behandling, som ikke traditionelt regnes med til lokalhistorien. Gårdhistorie har trange kår på folkeforskningsholdet!

Problemer

Til historien hører imidlertid også, at der naturligvis har vist sig at være problemer undervejs. Min private bekymring er, at den gamle kerne efterhånden er så godt sammentømret, at det vil være svært for nye deltagere at koble sig på. Niveauforskellene vil være for tydelige. Der må altså med jævne mellemrum påbegyndes grundkurser, som sætter deltagerne i stand til at »rykke op«.

Under arbejdet har problemerne fortrinsvis været af praktisk art. De statslige arkivinstititioner har været utrolig hjælpsomme med udlån af arkivalier. På den anden side har vi ofte følt virkningerne af det statslige arkivvæsens mangel på ressourcer. Vi savner

registraturer. Ikke mindst er de nyere dele af amsarkiverne lukket land, ikke blot i »fjernforsknings« henseende, og de er, som Peter Bondesen nævnte, overordentlig centrale for nyere tids lokalhistorie.

En opgave, DHF måske burde engagere sig i, er hele mikrofilmspørgsmålet. Meget væsentligt kildemateriale foreligger i dag i mikrofilmet stand, men det skal i de fleste tilfælde bestilles hjem fra det statslige arkivvæsen. Ikke alt kan lånes ud – bl.a. folketællinger og kirkebøger er undtaget udlån. Med den måde, vi i folkeforskningsssammenhæng arbejder på, virker den vanskelige adgang til centrale demografiske kilder som kirkebøger og folketællingslister direkte forskningshæmmende. Burde man ikke overveje muligheden for at oprette regionale kopisamlinger med (landsdækkende) mikrofilmsamlinger af kildetyper som de nævnte?

Afslutning

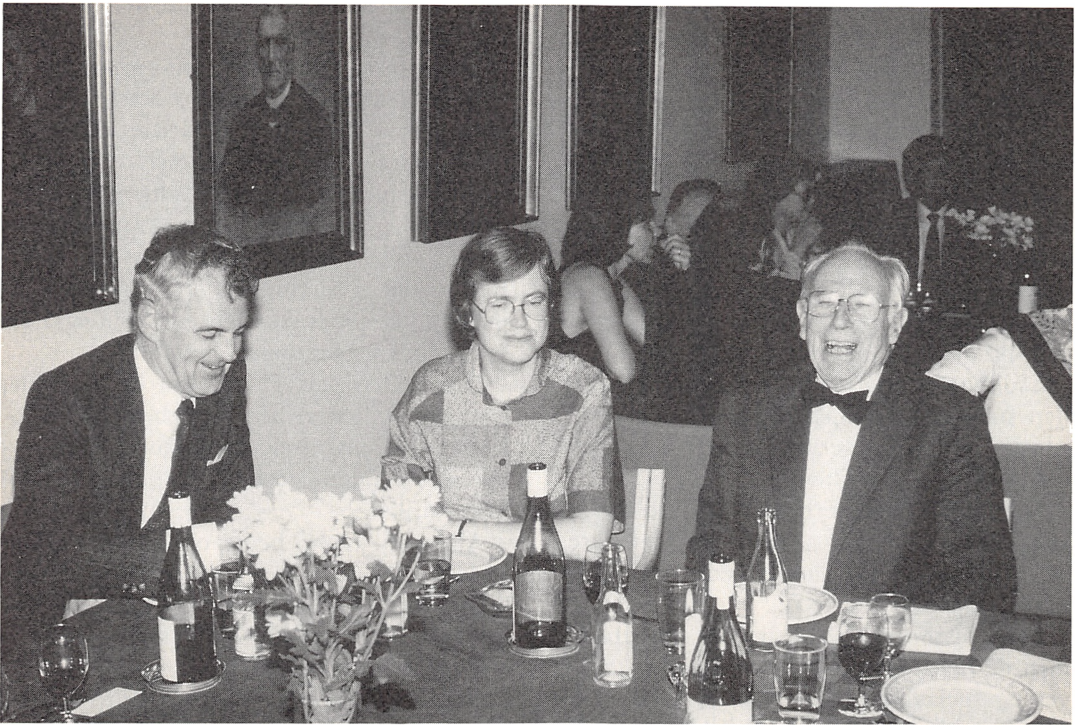
Med dette indlæg har jeg kort redegjort for en af de aktiviteter, der efter min opfattelse vil komme til at spille en rolle fremover.

Den vil, desværre, næppe være at finde overalt. Initiativet skal udspringe lokalt, og viljen til seriøs dialog skal også være der. Ellers bliver det hele til intet. Yderligere hjælpemidler udefra som registraturer og mikrofilm vil være med til at lette arbejdet.

For lokalhistorien som sådan vil det være en gevinst, om det intellektuelle med- og modspil med brugerne kommer igang. Det vil give en »anden lokalhistorie«.

For den involverede institution vil aktiviteten også være givende. Ud over at den kan være med til at give os lokalhistorisk merviden, kan den også stimulere den faglige leders egen forskning. Sidst, men ikke mindst, kan folkeforskning – som et nyt og forholdsvis billigt tilbud i driftsmæssig henseende – være med til at sikre institutionens egen stilling i lokalsamfundet – også selv om forskningsemnerne ikke er lokale.

Tiden tillod ingen længere diskussion efter Dieckmann Rasmussens indlæg, da deltagerne som sidste punkt på eftermiddagspro-

Fra festmiddagen i Billedsalen på Folkehjem. – Fra venstre ses stiftamtmand O. Perch Nielsen, landsarkivar Dorrit Andersen, DHF's sekretær, og professor, dr. phil. Troels Fink. (Foto: K. B. Rasmussen).

grammet skulle på Brundlund Slot. Her viste stiftamtmand O. Perch Nielsen rundt og fortalte om det nyrestaurerede slots historie, inden han var vært ved en forfriskning.

Dagen sluttede med middag i Billedsalen på Folkehjem med den store portrætsamling af de sønderjyske nationale førere. Den sønderjyske historieforsknings nestor, professor, dr.phil. Troels Fink fortalte fængslende om en del af de portrætterede og deres indsats. – Aftenen sluttede med dans og selskabeligt samvær.

Søndag den 30. august indledte de tre sektionsformænd med oplæg vedrørende lokal- og kulturhistorien i dag. Museumsinspektør Palle Birk Hansen, Dansk kulturhistorisk Museumsforening lagde for.

Palle Birk Hansen: Historiske dokumentationscentraler

Museer og arkiver er en succes, og derfor ser vi i dag en stadig udvidelse af kredsen af institutioner, som indsamler forskellige typer kildemateriale: genstande, arkivalier, billeder og lyd – helt ned på sogneplanet.

Det giver problemer, fordi hver ny samling skal have lokaler med sikringsanlæg og kræver f.eks. konservering. De fleste af disse initiativer ender derfor med på et eller andet tidspunkt med at søge det offentlige om tilskud, og det er netop på dette tidspunkt, at problemerne bliver fælles samfundsproblemer.

Angående museerne ser vi i dag en udpræget tendens til, at det enkelte museum påtager sig, og bliver pålagt, opgaver inden for mange forskellige arbejdsområder. Det gamle skel mellem naturhistoriske, kunsthistoriske og kulturhistoriske museer udviskes. Det er en tendens, som museumsloven under-

støtter. Den taler om museer, som løser opgaver på forskellige felter – med det formål at deltage i sikringen af vor kulturarv.

En løsning kunne følgelig gå i retning af, at man samlede de begrænsede samfundsressourcer om et antal rationelt opbyggede historiske dokumentationscentraler, baserede på offentligt drevne samlinger af genstande, arkivalier, billeder og lyd med samt oplysninger om disse kilder, med indsamlings-, bevarings-, forsknings- og formidlingspligt i samspil med det omgivende samfund.

Sådanne institutioner kan dække en eller flere primærkommuner, idet der må sikres et rimeligt befolkningsgrundlag, som kan bære den lokale del af driften.

Det lokale tilhørsforhold skal sikre det lokale engagement, og samtidig skal det sikre, at institutionen kan følge med i lokalsamfundets udvikling.

Disse institutioner indgår i tæt samarbejde med de landsdækkende centralmuseer, arkiver og specialsamlinger, som er med til at sikre overblikket på det nationale plan inden for de forskellige arbejdsområder.

Institutionsnettet forudsættes udbygget, så alle borgere får rimelig mulighed for at gøre brug af de tilbud, der her vil være tale om.

I det forslag til revision af museumsloven, som Statens Museumsnævn har afleveret til kulturministeren, indgår et forslag om at indføre et fast årligt rammebeløb til nye statsanerkendelser. Denne grundige kunne videreføres i forbindelse med modellen for den brede institutionstype.

De historiske dokumentationscentraler skal naturligvis køre deres registreringer m.m. via edb, og oversigter indgår løbende til centrale registre. Nogle af disse er der allerede lovgivet for i museumsloven.

Med den nye edb-teknik vil man kunne benytte oversigtsregistre på institutionerne, men også f.eks. i de datatuer, som efterhånden etableres flere og flere steder. Gennem centralregistre kan alle få et hurtigt overblik over, hvor forskellige kildegrupper befinder sig, og ved henvendelse til den enkelte institution kan man få en mere detaljeret indgang til netop denne institutions samlinger, før man endelig går i arkivskuffen

og til magasinhylden for at lade den originale kilde tale.

De historiske dokumentationscentraler er billedligt talt »firkantede« størrelser, fordi selve behandlingen af kilderne stiller en række præcise krav til rammer og arbejde, som beskrives i love og bekendtgørelser.

Det dybere formål med disse krav er ikke at genere brugerne, men at sikre, at kilderne – som en del af samfundets kollektive hukommelse – forefindes ikke blot nu, men også for kommende generationer.

Den anden part i modellen er brugerne, hvad enten disse er børnehavebørn, folkeskoleelever, aftenskoleelever, fagforeninger, erhvervsdrivende, pensionistgrupper eller lokalhistorikere.

Alle skal kunne hente oplysninger ud af kildesamlingerne, hvad enten den enkelte bruger er barnefødt i området og søger sine egne rødder, eller hun er tilflyttet og vil have et dybere kendskab til sin nye egn.

Brugerne kan arbejde som enkeltpersoner, som mindre studiegrupper eller som historiske foreninger med varierende formål og rækkevidde.

Disse grupper af brugere skal anvende deres kræfter – ikke på at skabe samlinger, som siden skal passes – men på de indlysende opgaver: undersøgelser, forskning og formidling som supplement og alternativer til det arbejde, der foregår ved de historiske dokumentationscentraler, og gennem dette arbejde kan de lokalhistoriske grupper igen være med til at præge institutionernes indsamlinger.

Hvis de historiske dokumentationscentraler er »firkantede«, så er de lokalhistoriske grupper til gengæld »runde« størrelser. Den enkelte gruppe kan vokse eller blive mindre, grupper kan dannes til løsning af bestemte opgaver eller projekter, og de kan opløses, når opgaverne er løst.

Det afgørende er nemlig ikke kravet om kontinuitet af hensyn til opretholdelsen af en samling – det afgørende er deltagelsen i en proces, som fører til øget viden og bevidsthed og til resultater som publikationer, udstillinger, egnsspil og andre aktiviteter i lokalområdet.

Samfundspolitisk er det let at se fordelene ved at samkøre kildesamlingerne.

De nødvendige, faste årlige driftstilskud til opretholdelsen af de samlinger, som indgår i samfundets kollektive hukommelse kan koncentrerer om et begrænset antal rationelle enheder, og udvidelser og knopskydninger kan dermed planlægges efter en rolig takt. De offentlige myndigheder har dermed en chance for at kunne overskue de midler, som er nødvendige til formålet.

På den anden side kan de lokalhistoriske grupper støttes på den fleksible og kreative måde, som politikere holder af. Nybrydende forsknings- og formidlingsprojekter kan støttes uden risiko for, at politikerne efterfølgende konfronteres med nye samlinger, som kræver faste driftsudgifter i al evighed.

Der vil heller ikke være grænser for, hvor mange eller få personer eller grupper, som kan samle sig om opgaver og ansøgninger, netop fordi arbejdet er orienteret mod processer og direkte resultater.

Samtidig giver modellen et bud på den standende debat om offentlige tilskud contra sponsorstøtte.

De faste samlinger af genstande og arkivalier m.m. og varetagelsen af disse samlinger er offentligt interesseanliggende og derfor klart et offentligt ansvar, som må bæres i et samspil mellem stat, amtskommuner og primærkommuner. Dette basale ansvar kan ikke løses ved hjælp af sponsorstøtte, som søges fra måned til måned, fra år til år.

Sponsorstøtte skal søges og bevilges til det ekstra, det særlige, det nybrydende, det der går ud over det daglige ansvar. De lokalhistoriske grupper er derfor oplagte modtagere af sponsorstøtte.

Modellen om de historiske dokumentationscentraler bygger sammenfattende på et frugtbart samspil mellem offentligt drevne kildesamlinger, som arbejder i en rolig takt med at sikre og bearbejde kilder, og deromkring et sprudlende væld af lokalhistoriske grupper og foreninger, som arbejder traditionelt og utraditionelt med kildestoffet, og som gennem kontakter til mange sider i kulturlivet er med til at skabe liv i lokalsamfundene.

Næste indleder var formanden for Sammenlutningen af lokalhistoriske Arkiver.

Henning Bender:

Lokal- og kulturhistorien i dag

Grundlaget for mit oplæg må allerede af pædagogiske grunde være det oplæg, der er udarbejdet og udsendt til alle deltagere fra DHF. Man må gå ud fra, at i hvert fald nogle af de tilstedeværende har læst det. For mit vedkommende må det særligt dreje sig om de bemærkninger, der særligt har tilknytning til de lokalhistoriske arkiver. Det drejer sig her særligt om bredden i det lokal- og kulturhistoriske arbejde, der udføres på de lokalhistoriske arkiver – samt de eventuelle begrænsninger, der ligger for den klassiske forskning- og skribentvirksomhed på disse arkiver.

Hvad *DHF's oplæg* angår, har der helt tydeligt rejst sig store problemer for en kortlægning af, hvad lokal- og kulturhistorien står for i dag. Opgaven er meget omfattende samtidig med at oplægget selv klager over, at der mangler klare definitioner af hvilke emner og problemer, der skal undersøges.

Hvad omfanget angår, er sagen løst ved at indskrænke undersøgelsen til en række delområder, men dette hjælper naturligvis ikke i sig selv på de metodiske problemer, der er forbundet med en sådan undersøgelse. Også SLA har problemer med sine såkaldte arkivundersøgelser, hvor det endda kan gå med de kvantitative forhold, men hvor der rejser sig betydelige problemer med de kvalitative. Det er ligeledes problemet i *DHF's oplæg*, der i overvejende grad beskæftiger sig med de mere målbare organisatoriske forhold.

For de lokalhistoriske arkivers vedkommende drejer det sig om de mange, og stadig flere små enheder, hvilket dels beklages – dels forklares ved ønsket fra arkiverne om at varetage det helt lokale og derfor mest nærværende materiale.

Jeg hører ikke til dem, der beklager denne udvikling, hvis den vel at mærke følges op af

en organisatorisk arbejdsdeling, således som den bl.a. er kommet til udtryk i Odense kommune – og i øvrigt tillige praktiseres i Aalborg kommune. Selv har jeg bevidst arbejdet for oprettelsen af de i alt 11 lokalhistoriske arkiver, der nu samarbejder i Aalborg storkommune, ud fra den betragtning, at vi herigenem får et mere fintmasket net i indsamlingsvirksomheden, en større formidlingsmæssig flade over for hele kommunens befolkning – samtidigt med at vi arbejder med et fælles registreringssystem og en samordnet økonomi, der tillader at vi kan løfte samlede opgaver, der gælder hele kommunen.

Det er naturligvis sådanne samarbejdsformer, vi arbejder for på landsplan gennem SLA og på amtsplan ved vore amtskredse. For som det nævnes i oplægget fra DHF, er det jo det afgørende, hvad det er man vil med arbejdet.

Når det drejer sig om *bredden* i arbejdet, virker selve antallet af lokalhistoriske arkiver forskrækkende på mange. 390 er organiserede i SLA og tæller vi dem med, der er under udrugning i vore amtskredse, drejer det sig i alt om op imod 500 lokalhistoriske arkiver på landsplan. Så mange arkiver giver naturligvis problemer for overskueligheden – størrelse, organisationsform og ressourcetildelinger afviger endog meget stærkt fra arkiv til arkiv. Men fælles for alle er, at de arbejder med indsamling, registrering og formidling af eget lokalsamfunds arkivfonds og fotografiske materiale, samt en lang række serviceprægede opgaver – bl.a. over for slægtsforskere gennem benyttelse af kopieret arkivalisk materiale fra det statslige arkivvæsen.

Indsamlingen retter sig klart mod lokalt aflejret arkivalie- og fotografisk materiale, med nogle få, men ikke uvæsentlige grænseproblemer. Særligt de større arkiver indsamler kommunalarkiver, skønt det statslige arkivvæsen tillige mener, det er deres gebet, mens særligt de mindre arkiver i museumsløse kommuner, har mindre genstandssamlinger til museernes fortrydelse.

Hvad *registreringen* angår, er det et af SLAs hovedformål at gennemføre en ensartet form på alle arkiver, hvilket i det store og hele er

lykkedes gennem en intensiv kursusvirksomhed, mens endelig *formidlingen* af lokalhistorien, først og fremmest foregår på de lokalhistoriske arkiver og med udgangspunkt i deres indsamlede materiale. De lokalhistoriske arkiver er således blevet *de lokale centre for studiet af lokalsamfundets lokal- og kulturhistorie*. Det skyldes nok særligt, at mens andre kulturelle institutioner i første række opererer med tilbud, der modtages passivt af besøgende, arbejder vi med en aktiv medvirken fra de menneskers side, hvis historie vi arbejder med.

På denne baggrund er det naturligvis ikke rimeligt at dele arkiverne op i store og små og mene, at der er for mange små. Arkiverne bør deles efter det omfang, de skitserede opgaver løses, og et lille arkiv, der dækker et lille område kan i virkeligheden godt have en mere intensiv indsamling og formidling pr. indbygger end et stort!

Når jeg således taler om *formidling*, er det et overordentligt bredt og diffust begreb.

Fra de lokalhistoriske arkiver fremhæver vi i reglen vore store fotografisamlinger, der nu bruges i utallige udstillinger og publikationer; vi er alle engagerede i allehånde dokumentationsspørgsmål; vi varetager eller danner baggrund for undervisning og folkeoplysningsvirksomhed på alle niveauer; vi er involverede i de mange nye nyhedsmedier på lokalt plan osv. – og vi er i virkeligheden baggrunden for – andre ville sige et symptom på – den stærkt voksende interesse for lokal- og kulturhistorie. Men alt dette har vi fortalt om så tit – vi taler mindre om det spørgsmål, der pænt pakket ind, ligger i DHFs oplæg: i hvor høj grad bidrager de lokalhistoriske arkiver til ny viden? I hvor høj grad driver de lokalhistoriske arkiver grundforskning på grundlag af det materiale, vi med så stor møjle indsamler og registrerer?

Når det drejer sig om den egentlige *forskning* på de lokalhistoriske arkiver, er vi ikke blot handicappet af, at vi alle er i færd med at opbygge nye institutioner fra ingenting, det betyder, at megen tid går med indsamling, registrering og de øjeblikkelige krav til en formidlingsvirksomhed, som vi bliver stillet

over for i lokalsamfundet. Vi savner tillige penge, således som det f.eks. udtrykkes i vor manglende repræsentation i Statens Humanistiske Forskningsråd – og særligt savner vi vel en forskningsdebat på vore præmisser. Hvad det sidste angår, opererer Lokalhistorisk Institut kun med statsadministrationens arkivfunds, uden blik for de nye kilder til lokalsamfundenes historie, der nu findes på de lokalhistoriske arkiver.

Tilløb til en debat blev dog taget op i forbindelse med Esben Graugaards bog »Færchs Tobaksfabrik i Holstebro« (1984), der netop bygger på et typisk lokalarkivmateriale: et virksomhedsarkiv, foreningsarkiver, private personarkiver, samt erindringer og interviews indsamlet på arkivet i Holstebro.

Bogen blev ikke vel modtaget i fagtidsskrifter, hvor »Arbejderhistorie« (1985) fandt, at bogen indeholdt for lidt om arbejderne, mens anmeldelsen i »Fortid og Nutid« (1985), fandt bogen velafbalanceret hvad forholdet arbejder/arbejdstager angik, men savnede kvantitative data, der kunne gøre bogen brugbar i en generel landshistorisk sammenhæng.

Under overskriften »Industrihistorie anskuet fra en vestlig udkant« i »Fortid og Nutid« (1986), svarede Graugaard bistert, at det da var udmærket, de to anmeldere søgte at leve op til de krav og metoder, der var hensigtsmæssige i deres respektive miljøer – underforstået de centrale forskningsinstitutioner – men de måtte så samtidig gøre sig klart, at forskning, der udføres og publiceres for lokal-miljøet, også stiller sine særlige krav. Forskningsfriheden, hævdede Graugaard, er indiskutabelt mindre på de små institutioner, ligesom der forskes for en anden målgruppe og på grundlag af andre kilder og med andre metodiske indfaldsvinkler.

At der er begrænsninger i den absolutte *forskningsfrihed* er ganske rigtigt ubestrideligt. Man er på den lokale forskningsinstitution i reglen bundet til emner, der mere eller mindre knytter sig til det pågældende lokalsamfund og kan ikke, a priori tillade sig at mene, at den ene halvdel af lokalsamfundets beboere er skurke, mens den anden halvdel er

helte. En sådan holdning ville ganske ødelægge bredden i institutionens indsamling og formidling – og i øvrigt den lokalhistoriske forskning.

Hvad *målgruppen* derimod angår, forekommer det mindre oplagt på forhånd at definere sine lokale læsere som dummere end andre. Også lokalt er der et behov for at se udviklingen beskrevet i relation til andre områder og landet som helhed, og det må være forfatterens hovedpine, at gøre disse komparative træk spiselige for alle.

Endelig hvad det særlige *kildemateriale* i lokalsamfundet angår, har man netop gennem den totalitet, man har chancen for at operere med, mulighed for at afdække helt ny problemstillinger og sammenhænge og herigenem vinde ny viden. Det ærgrer derfor hver gang denne chance forpasses.

Årsagen hertil er dels vanetænkning på de mere centrale institutioner – man kan således stadig i ramme alvor hævde, at det tjener forskningen bedst at rive kommunalarkiverne ud af den lokalsamfundssammenhæng, hvori de er opstået – dels det forhold, at de bud på forskningsaktiviteter, der er kommet fra de små decentralt placerede forskningsinstitutioner, endnu er ret fåtallige. For de lokalhistoriske arkivers vedkommende, kan det dog undskyldes med den fuldstændige mangel på statsstøtte.

Finn H. Lauridsen:

Lokal- og kulturhistorien i dag.

Kommentarer til et oplæg.

Jeg troede egentlig, at vi skulle have diskuteret det lokalhistoriske arbejde, således som det udfolder sig i arkiver, foreninger og museer, og hvis der var noget i vejen med det – da, hvorledes vi i samarbejde kunne have gjort noget for at gøre det anderledes og måske bedre. Foredragene i går var interessante, men jo i virkeligheden uden videre muligheder for diskussion, og anderledes kan det vel ikke være med den tilmålte tid. Det er et spørgsmål, om formen er rigtig. I al fald må

man nok gå videre på en anden måde. Deltagelsen i debatten er for snæver – og vi *skulle* jo være en bred kreds. Så havde jeg også opfattet, at i al fald stikord fra rapporten skulle spille en rolle – der kom også et par stykker, *to* talte jeg, hvoraf det ene var et venligt skulderklap, fordi nogen havde »turdet« kaste sig ud i det. Alt andet ufortalt bed jeg mest mærke i Steen Buscks plan. Det lød meget spændende, men ser nu resten fra foreningens synspunkt.

Det faldt mig ind, da jeg indtil flere gange læste det oplæg, der er sendt os for »dagene«, at det, der stod på side 8, egentlig var oplæggets centrale meddelelse: »i forbindelse med undersøgelsen her har vi generelt stødt på stor tilfredshed med de eksisterende tilstande og ingen trang til at etablere mere vidtgående samarbejdsformer end de allerede eksisterende«. Nu gælder *det* vel i hovedsagen de organisatoriske forhold, og her skulle alt så være såre godt. Jeg er heller aldrig – ud over et par ganske enkelte tilfælde – på min færden rundt i landet stødt på egentlige beklagelser over den måde, foreningerne fungerer på, højst da naboforeningen. Men jeg må nok på den anden side indrømme, at jeg efter kommunalreformen 1970 egentlig havde ventet, at der var sket et og andet i forbindelse med de nye grænser. Det skete ikke, og jeg forstår det også i dag meget godt. Nordjyllands amt kunne ikke skabe noget fællesskab nord og syd for Limfjorden, og Viborg amt kunne ikke over Mors skabe noget med Thy. Og hertil kom, at der heller ikke var nogen interesse for det. Fælles organisation, pænt stor og pænt magtfuld, regionale tidsskrifter under regionale styrelser og redaktioner fremførte et par stykker – mere var det ikke, og de vandt ingen gehør. Selv om man nok synes, at den nye regionale inddeling *må* få følger på vort område – den er nu 17 år gammel – tror jeg ikke, at der sker noget i denne dronnings tid, og det varer langt ind i kronprinsens. Jeg ved heller ikke, hvad sådanne ændringer ville medføre for de store foreninger, som, og det finder jeg helt legalt, gerne vil have flere medlemmer. I den debat, der i den sidste halve snes år har været ført særlig i Fortid og Nutid og særlig omkring de amthistoriske samfund, er det gang på gang af faghistorikerne – og det er

dem, der har ført debatten – blevet bebrejdet samfundene, at de er så fikseret på ideen om flere medlemmer frem for at højne de årbøger, som de nu i mere end 80 år har udgivet. Men det *er* jo heller ikke nye medlemmer for medlemstallets skyld, man arbejder mod – det er for gennem en forbedret økonomi at få friere hænder til nye tiltag og flere. Nu ved jeg godt, at flere her vil kunne rejse sig og sige, at det går strålende, og at de gør det og det og det ud over at udsende en årbog. Det anerkender jeg; men det *er* adskillige steder ganske svært. Det er det helt lokale, der generelt tegner sig for udviklingen i disse år – selv om jeg har en – måske endnu svag – fornemmelse af, at der også er ved at gå tradition i det lokale arbejde.

Det hedder i oplæggets side 6 i et svar fra en foreningsformand, at de fleste mennesker *kun* er interesseret i deres eget sogns historie og kvier sig ved at aflevere materiale til et arkiv i et andet sogn. Det sidste er formentlig rigtigt, selv om det nu nok af og til kommer frem som en *felles* stimulation mellem den, der skal aflevere, og den, der skal modtage. Arkivet er et midtpunkt for sognets historie, og det har det naturligvis lov til at søge understøttet. Men det første – det med de fleste og *kun* sognets historie – det er piskegalt. Hvis vi ikke evner at se ud af vore »egne vindever«, kommer vi aldrig til at forstå meninger og tilstande hverken i går eller i dag.

Oplægget fremhæver, at man på foreningssiden *ikke* på samme måde som arkiverne har magtet at samarbejde, selv om man *ganske* enkelte steder *har* forsøgt det og stadig forsøger. Jeg vil godt her nævne et særligt forhold i Århus amt. Vi har tre foreninger af amtsamfundskaraktér. Efter kommunalreformen standsede vore beskedne amtstilskud (jeg ved godt, at de eksisterer – endda i rigt mål – andre steder, men hos os blev der altså lukket for kassen). Man opfordrede os fra amtets side til at slå de tre foreninger sammen og så komme igen med konkrete projekter. Det nyttede ikke noget på det tidspunkt så lidt som siden. Vi oprettede da i stedet et fællesudvalg – kaldet »Amtssammenslutningen« og via det har vi alle tre haft fornøjelse af amtets bistand ved flere udgivelser.

Den debat, der i den sidste halve snes år har været i Fortid og Nutid og i flere temabøger har i høj grad koncentreret sig om de amtshistoriske samfund, om årbøgerne og deres indhold. Den har udelukkende været ført af fagfolk eller vordende fagfolk, og blandt nøglebegreberne har vi fundet ord som faglig kvalitet, videnskabelighed og forbindelse til den rigshistoriske udvikling et forhold, der som bekendt er meget ældre. Jeg har savnet synspunkter fra ikke-universitetsuddannede i alt dette. De har med en enkelt undtagelse holdt sig tilbage – og det kan jeg faktisk godt forstå – de har siddet og fortsat med det, som ingen ved, hvad er, ligeglade med, at ingen ved det. Det berømte engelske citat går igen og igen. Oplægget påstår, at den lokale videnskabelige produktion eller rettere væksten i den har været beskeden. Det er nok rigtigt; men hvis vi fjerner ordet »videnskabelig« fra sammenhængen, er det måske knap så rigtigt. Jeg kunne have lyst til at sige meget mere om dette. Men det er der ikke tid til. En enkelt ting vil jeg dog pege på: de nostalgiske, indimellem charmerende billedbøger. Hvorfor analyserer man ikke billederne, hvorfor får man dem ikke til at fortælle noget frem for de få præsenterende linier, der er langt det almindeligste. Gunnar Sandfelds Søllerød-somdet-var-engang-bøger er fine eksempler på, hvordan det *kan* gøres, og så bliver selv i og for sig ret enkle billedbøger til levende historiskildring. Emnet kunne sagtens bære et kursus eller flere.

Det er rigtigt, at der på dette område mangler et samarbejde. På den anden side deltager der *så* mange i organisationernes kurser, at et sådant samarbejde nok ikke er så enkelt at etablere. Nogle ville her tale for en institutionalisering; men det ville blive på bekostning af meget af det umiddelbare og improviserede i denne side af arbejdet. At der ad åre alligevel vil ske et eller andet, er der vist næppe tvivl om.

De historisk interesserede prioriterer anderledes, konkluderer man – forskelligt. *Er* vi så forskellige, eller er vi *så* forskellige, at øst og vest aldrig kan mødes, som det hedder hos Claus Bjørn?

Der var mange kommentarer til indledningens oplæg. *A. Strange Nielsen*, Næstved by- og egnshistoriske Arkiv, fremhævede bl.a., at arkiverne havde de bedste folkelige rødder af de historiske institutioner og foreninger. I Næstved fungerede arkivet godt. Der fandtes ingen sognearkiver, da alle var trykke ved Næstved-arkivet, der dækker tre kommuner.

Jørgen Skafte Jensen, Københavns Universitet, mindede om, at universiteterne i disse år var i fuld gang med at lægge stilen om imod det mere åbne og folkelige og mod vejledende servicefunktioner.

Kamma Varming, Vejle amts historiske Samfund, mente ikke, at amtssamfundene var statiske. Vejle amt har udvidet sit område; men medlemstallet var faldende efter i en periode at være holdt (kunstigt?) oppe ved hvervekampagner.

Museumsinspektør *Palle Friis*, Vendsyssel historiske Museum, fandt, at sektionsformændenes indlæg havde været spændende, og i det hele taget havde det været det bedste årsmøde i DHF i de senere år. Henning Benders indlæg havde ikke været retfærdigt over for museerne, arkiverne vidste for lidt om museerne. Det var for dårligt, at de tre sektioner ikke havde bevaret et fællesskab omkring årsmødet. Han stillede også spørgsmålet: hvad skal DHF? Organisationen skulle bl.a. samle de kolleger op, der ikke er med i sektionerne. I DHF skulle man diskutere, hvordan vi kommer videre. Det var en god idé at nedsætte en arbejdsgruppe til årsmødeplanlægningen, og møderne burde planlægges 4–5 år frem i tiden. Man kunne udpege grupper, der behandlede problemerne og kom med oplæg til næste møde.

Vagn Dybdahl udtrykte glæde over Palle Friis' indlæg. Han så gerne møder med 20–30 personer om temaer. Han fandt også Palle Birk Hansens centertanker positive, bl.a. fordi det ikke var muligt for alle arkiver at drive forskning.

Efter frokost var der ekskursion til Flensborg med besøg på Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, der er en central institution for udforskningen af Sydslesvigs og det danske

Årsmødet i Åbenrå

mindretals historie. Her orienterede overbibliotekar *Jørgen Hamre* om den kulturelle virksomhed i almindelighed, mens bibliotekslek-

tor, dr. *Johann Runge* fortalte om Studieafdelingens videnskabelige og formidlende virksomhed.

Dorrit Andersen

Dansk Historisk Fællesforening

RESULTATOPGØRELSE FOR TIDEN 1/1-31/12 1986

Note

Kontingenter:

Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver		14.400,00	
Sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger		14.400,00	
Dansk Kulturhistorisk Museumsforening		14.400,00	
Medlemmer		11.000,00	
			<hr/>
			54.200,00

Tilskud:

Kulturministeriet, Tipsmidlerne	250.000,00		
Overført til 22 Amtssamfund	÷ 150.000,00		
Tilskud til »Siden Saxo«	÷ 50.000,00	50.000,00	
			<hr/>
			104.200,00

Omkostningerne:

Årsmødet	31.517,61		
Møder og rejser	18.400,91		
Lønninger og honorarer	19.583,83		
EDB	48.462,47		
Kontorudgifter	24.814,44	142.779,26	
			<hr/>
			÷ 38.579,26

1 Fortid og Nutid	÷ 16.642,54		
2 Siden Saxo	÷ 14.145,55		
3 Bogsalg	62.055,34	31.267,25	
			<hr/>
			÷ 7.312,01

Renteindtægter	14.697,57		
Difference	÷ 684,14	14.013,43	
			<hr/>

Overskud, der fordeler sig således:

Henlagt til reservefond	2.943,32		
Henlagt til investeringsfond	3.071,65		
Henlagt til Lokalhistorisk Vejviser	1.057,57		
Henlagt til DHF-reservefond Fortid/Nutid	11.290,56		
Henlagt til DHF-reservefond Siden Saxo	11.290,56	29.653,66	
			<hr/>

Overført til næste år			÷ 22.952,24
			<hr/>

AKTIVER

Girokonto nr. 5086264		25.596,86
Østjyds Bank konto nr. 1141460.....		16.383,12
Østjyds Bank konto nr. 7027374.....		58.284,94
Østjyds Bank konto nr. 7026889 (Inv.-fond).....		53.859,57
Østjyds Bank konto nr. 7028562 (Reservefond)		27.943,32
Østjyds Bank konto nr. 7033000 (Fortid/Nutid)		31.290,56
Østjyds Bank konto nr. 7022994 (Siden Saxo).....		31.290,56
Tilgodehavende moms		19.850,81
Tilgodehavende bogsalg		24.559,14
Tilgodehavende diverse		3.200,00
Tilgodehavende Historisk Bibliografi.....		240,95
Tilgodehavende Fortid/Nutid 1986.....		5.930,00
Historisk Vejviser		401,00
Lån til Historisk Bibliografi.....		44.435,87
		<hr/>
		343.266,70

PASSIVER

AiO		63.196,26
Diverse kreditorer		47.034,24
Siden Saxo, forudbetaling 1987.....		1.615,00
Formue primo	109.989,43	
Underskud	÷22.952,24	87.037,19
		<hr/>
<i>Hensættelser:</i>		
<i>Lokalhistorisk Vejviser:</i>		
Primo	19.983,48	
Hensættelser 1986	1.057,57	
Overført DHF's fond til særlige formål	21.041,05	0,00
		<hr/>
<i>Investeringsfond</i>		
Hensættelser i 1986.....	3.071,65	53.859,57
		<hr/>
<i>Reservefond</i>		
Primo	51.422,62	
Hensættelser i 1986.....	2.943,32	
Overført DHF's fond til særlige formål	26.422,62	27.943,32
		<hr/>
<i>Fortid/Nutid</i>		
Primo	20.000,00	
Hensættelse i 1986.....	11.290,56	31.290,56
		<hr/>
<i>Siden Saxo</i>		
Primo	20.000,00	
Hensættelser i 1986.....	11.290,56	31.290,56
		<hr/>
		343.266,70

SPECIFIKATIONER TIL RESULTATOPGØRELSEN

1. <i>Fortid og Nutid</i>			
Salg			173.107,20
<i>Tilskud:</i>			
Forskningsrådet	25.000,00		
Andre	18.028,25	43.028,25	
			<hr/>
			216.135,45
<i>Omkostninger:</i>			
Trykning	158.772,00		
Honorarer	9.000,00		
Administration	14.532,86		
Forsendelse	37.331,25		
Afskrivninger	7.803,92		
Produktionsudgifter	410,19		
Reklame	4.927,77	232.777,99	
			<hr/>
Underskud			÷ 16.642,54
<hr/>			
2. <i>Siden Saxo</i>			
Abonnementssalg		340.334,25	
Løssalg		10.334,15	
Tilskud fra DHF		50.000,00	
			<hr/>
			400.668,40
Trykning	218.136,00		
Forsendelse	70.602,85		
Administration	10.392,49		
Produktionsudgifter	16.232,18		
Lønninger og honorarer	20.722,48		
Reklame	78.727,95	414.813,95	
			<hr/>
			÷ 14.145,55
<hr/>			
3. <i>Bogsalg</i>			
Bogsalg, egne bøger		104.568,94	
Copydan		316,32	
			<hr/>
			104.885,26
Vejviseren		17.154,77	
Lønninger og honorarer	24.438,02		
Porto og fragt	14.555,53		
Afskrivning	111,19		
Atlas		9.062,20	
Trykning m.m.	22.836,80		
Lokalhistorie i undervisningen	6.269,39		
Reklame	835,96		
			<hr/>
	69.046,89	26.216,97	42.829,92
			<hr/>
			62.055,34
			<hr/>

DANSK KULTURHISTORISK OPSLAGSVÆRK

Salg		1.248,00
Tilskud		246.820,00
Renter		1.244,89
Lønninger	229.810,28	
Forsendelse	10.677,77	
Administration	275,58	
Checkkonto	8.548,66	
Tilgode DHF	0,60	
	<hr/>	
	249.312,89	249.312,89
	<hr/>	

HISTORISK BIBLIOGRAFI

Salg		50.286,49
Tilskud		147.279,00
Renter		190,73
Lån hos DHF		44.435,87
Trykning	138.380,00	
Løn	90.390,39	
Forsendelse	13.322,70	
Checkkonto	99,10	
	<hr/>	
	242.192,09	242.192,09
	<hr/>	

Dansk Historisk Fællesfond

RESULTATOPGØRELSE FOR TIDEN 1/1–31/12 1986 (5. REGNSKABSÅR)

Indtægter

Renter af bankbog	1.006,61
Kupons	3.600,00
	<hr/>
– depotgebyr og kurtage	4.606,61
	67,50
	<hr/>
Overskud	4.539,11

Aktiver

Nom. kr. 30.000 forenede Krf. 2013, 12%, kurs 97,5	29.250,00
Østjydsk Bank A/S konto nr. 7030980	19.599,09
	<hr/>
	48.849,09

Passiver

Formue primo	46.784,98
Overskud	4.539,11
Kursregulering vedr. ej realiserede obligationer	÷ 2.475,00
	<hr/>
Formue pr. 31/12 1986	48.849,09

DHF's fond til Særlige formål

Formue primo	46.784,03
Renter	3.126,48
Tilskud	26.422,62
Tilskud	21.041,05
	<hr/>
Formue pr. 31/12 1986 (Østjydsk Bank A/S, 7030949)	97.374,18

DHF og SLF's Støttefond (4. regnskabsår)

Formue	35.950,98
Renter	2.056,05
	<hr/>
Formue pr. 31/12 1986 (Østjydsk Bank A/S, 7030998)	38.007,03

Ovennævnte regnskaber er opstillet af undertegnede på grundlag af forelagte bankbøger, bilag samt depotudskrifter pr. ultimo december 1986.

Randers, den 17. februar 1987

Anders V. Larsen
afdelingsdirektør
Hjulmagervej 38
8900 Randers

Bøger fra Dansk historisk Fællesforening

Af foreningens mange udgivelser kan følgende endnu leveres

Håndbogsserien:

- Knud Prange*: Heraldik og historie. Kr. 67,95.
Herluf Nielsen: Kronologi. Kr. 46,40.
Georg Galster: Mønt. Kr. 41,35.
Ib Kejlbo: Historisk kartografi. Kr. 42,90.
Iørn Piø: Folkeminder og traditionsforskning. Kr. 42,90.
Kristian Hald: Stednavne og kulturhistorie. Kr. 41,30.
Poul Rasmussen: Mål og vægt. Kr. 61,90.
Anders Bæksted: Danske indskrifter. Kr. 43,80.
Johan Jørgensen: Skifter og testamenter. Kr. 45,90.
Bjarne Stoklund: Bondegård og byggeskik før 1850. Kr. 48,80.
Helge Klint: Militærhistorie. Kr. 37,40.
Kristian Hald: Personnavne i Danmark. I. Oldtiden. Kr. 44,45.
Carsten Bregenhøj: Etnologisk interviewteknik. Kr. 48,95.
Sven Tito Achen: Identifikation af anonyme våbenskjolde. Kr. 53,50.
Kristian Hald: Personnavne i Danmark. II. Middelalderen. Kr. 58,95.
Erling Olsen: Statistik for historikere. Kr. 41,70.
Hans H. Worsøe: Slægtshistorie – en vejledning. 3. reviderede udgave. Kr. 65,50.
Verner Bruhn (red.): Vejledning i lokalhistorie. Fra plan til bog. Kr. 145.

Andre bøger:

- Sven Tito Achen og Ole Rostock*: Bibliografi over heraldisk litteratur i Danmark og om Danmark 1589–1969. Kr. 69,00.
R. W. Bauer: Calender for årene 601 til 2200 e. (Fotografisk genoptryk). Kr. 51,15.
H. Hjelholt: Skriftprøver fra tiden efter reformationen. Kr. 59,90.
E. Kroman: Skriftens historie i Danmark. Kr. 61,30.
Dansk Historisk Årsbibliografi 1967, 1968 og 1969. Kr. 38,40 pr. hefte:
Frank Jørgensen og Morten Westrup: Dansk Centraladministration i tiden indtil 1848. Kr. 78,75.
Festskrift til Johan Hvidtfeldt. Kr. 51,00.
Fra Fortid og Nutid. En antologi. Redigeret af *Claus Bjørn*. Kr. 97,90.
Historisk vejviser. (Ny og stærkt udvidet udgave af Lokalhistorisk vejviser fra 1978). Kr. 122,00.
Dansk historisk bibliografi 1974–76. Kr. 226,30

De anførte priser er incl. moms 22%, men excl. porto. Priserne er særpriser, der gælder for Fortid og Nutids abonnenter, samt medlemmer af historiske foreninger tilsluttet Dansk historisk Fællesforening og denne forenings øvrige medlemmer.

Bøgerne kan bestilles ved henvendelse til Dansk historisk Fællesforening, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K. Tlf. (01) 13 60 12 (kl. 9–12).

<i>Lisbeth Nielsen og Poul E. Porskær Poulsen: Tekst – Teater – Diskurs</i>	1	Henning Ringgaard Lauridsen: Folk i bevægelse (Søren Ehlers)	53
<i>Mats Riddersporre: Alltid på väg</i>	17	Erik Nørr: Mellem Otto og Jakob (Verner Bruhn)	54
<i>Debat</i>			
Peter Dragsbo: Dansk bygningsregistrering ..	27	Ole Ravn: Gys, grin og romantik (Poul E. Porskær Poulsen)	56
Søren Balle: Om kildeudgivers nødvendighed	34	Lars Chr. Nielsen: Skytte-Lars (Asger Th. Simonsen)	57
Henrik Fode: Erhvervshistoriske biografier ..	37	Kai Kiær-Andersen: En dansk fremmedlegionærs oplevelser (Jens Christensen)	58
Ann Nørregaard: Klagesang over »Fremmede i Danmark«	41	Peter Nordendorf Olsen: Fredspolitisk Folkeparti (Kurt Risskov Sørensen)	59
Johs. Lind: Fejl i Bauers kalender?	44	Peter Birkelund og Henrik Detlefsen: Faldskærmsfolk (Peter Bondesen)	59
<i>Anmeldelser</i>			
V. E. Clausen: Det folkelige danske træsnit (Poul E. Porskær Poulsen)	46	Frédéric de Coninck og Dronninggaard (Ning de Coninck-Smith)	60
Festskrift til Troels Dahlerup (Grethe Jacobsen)	46	Ena Hvidberg og Hannelene Toft Jensen: Vestegnen (Peter Dragsbo)	61
Chr. Vaupel: De danske Skove (Asger Th. Simonsen)	48	Margit Baad Pedersen: Stationsbyliv (Peter Dragsbo)	62
Arnold R. Highfield & Vladimir Barac (eds.): C. G. A. Oldendorph's History of the old Evangelical Brethren on the Caribbean Islands of St. Thomas, St. Croix and St. John (Erik Gøbel)	49	Thomas Fjord Nielsen: Den konservative sag 1886–1986 (Peter Korsgaard)	64
Familien i forandring i 18- og 1900-tallet (Bodil K. Hansen)	49	Jens Velle: Hugo Mathiessens Viborg fotograferet september 1917 (Peter Bondesen)	64
Søren Eigaard, Harry Haue og Helge Larsen: Aftenskolens historie i Danmark (Søren Ehlers)	50	Erik Bjørn Olsen & Vilfred Friborg Hansen (red.): Grenå Gymnasium – 25 år på heden (Bent Iversen)	65
Adda Hilden: Skal jeg sætte min datter i skole (Bodil K. Hansen)	51	Viggo F. Hejlesen og Vigand Rasmussen: Vandelbanen 1897–1957 (Helle Askgaard)	65
Jens Boel: Husmand og landarbejder i Danmark (Peter Korsgaard)	52	Danmarks Kirker, Ribe Amt Bd. 2 hft. 13–14 (Verner Bruhn)	67
		Årsmødet i Åbenrå 1987	68

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA: HISTORY AND LIFE.

Fortid og Nutid udgives af Dansk historisk Fællesforening og redigeres af arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen, Byhistorisk Arkiv, Teglværksgade 1B, 6700 Esbjerg (tlf. 05 13 12 23) under medvirken af Claus Bjørn, Palle Ove Christiansen og Kristian Kristiansen. Tidsskriftet udkommer 4 gange årligt og koster kr. 175. Bestilling gennem foreningens ekspedition, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 Kbh. K. 01 13 60 12. Bidrag til tidsskriftet bedes sendt til redaktøren.

Udgivet med støtte fra Statens humanistiske forskningsråd